LIBER III

DE MATHEMATICA

MATHEMATICA Latine dicitur doctrinalis scientia, quae abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas est, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est par, inpar, vel ab aliis huiuscemodi in sola ratiocinatione tractamus. Cuius species sunt quattuor: id est Arithmetica, Musica, Geometria et Astronomia. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Musica est disciplina quae de numeris loquitur, qui inveniuntur in sonis. Geometria est disciplina magnitudinis et formarum. Astronomia est disciplina quae cursus caelestium siderum atque figuras contemplatur omnes atque habitudines stellarum. Quas disciplinas deinceps paulo latius indicamus, ut earum causae conpetenter possint ostendi.

DE VOCABVLO ARITHMETICAE DISCIPLINAE. Arithmetica I est disciplina numerorum. Graeci enim numerum ἀριθμόν dicunt. Quam scriptores saecularium litterarum inter disciplinas mathematicas ideo primam esse voluerunt, quoniam ipsa ut sit nullam aliam indiget disciplinam. Musica autem et Geometria 2 et Astronomia, quae sequuntur, ut sint atque subsistant istius egent auxilium.

DE AVCTORIBVS EIVS. Numeri disciplinam apud Graecos II primum Pythagoram autumant conscripsisse, ac deinde a Nicomacho diffusius esse dispositam; quam apud Latinos primus Apuleius, deinde Boetius transtulerunt.

2 considerat] significat *B* 3 sep. aut ab *K* 4 par et inp. vel in al. *K* 6 artimedica disc. quantitas (*ex* quantas) *K* 8 geometrica disc. *K* 9 magn.] similitudinis *C Vercellensis* 202 11 at. omn. *BCT* et habitudinis st. qui disc. *K* 15 dicunt *ABT*: vocant *CK* 16 qua scr. lit. saec. *K* 18 indicat *K* 21 Numeros vel num. disc. *K* 22 aucupant *T*: nuncupant *C ante corr.* 23 diffusus *T*

III QVID SIT NVMERVS. Numerus autem est multitudo ex unitatibus constituta. Nam unum semen numeri esse, non numerum. Numero nummus nomen dedit, et a sui frequentatione vocabulum indidit. Vnus a Graeco nomen trahit; Graeci enim unum
2 ἕνα dicunt: sic duo et tres, quos illi δύο et τρία appellant. Quattuor vero a figura quadrata nomen sumpserunt. Quinque autem non secundum naturam, sed secundum placitum voluntatis vocabulum acceperunt ab eo, qui numeris nomina indidit. Sex
3 autem et septem a Graeco veniunt. In multis enim nominibus quae in Graeco aspirationem habent, nos pro aspiratione S ponimus. Inde est pro ἕξ sex, [et] pro ἑπτά septem, sicut pro herpillo herba serpillum. Octo vero per translationem, sicut illi
4 et nos: ita illi ἐννέα, nos novem: illi δέκα, nos decem. Dicti autem decem a Graeca etymologia, eo quod ligent et coniungant infra iacentes numeros. Nam δεσμός coniungere vel ligare apud eos dicitur. Porro viginti dicti quod sint decem bis geniti, U pro B littera posita. Triginta, quod a ternario denario gignan-
5 tur: sic usque ad nonaginta. Centum vero vocati a cantho, quod est circulum; ducenti a duo centum. Sic et reliqui usque ad mille. Mille autem a multitudine, unde et militia, quasi multitia: inde et milia, quae Graeci mutata littera myriada vocant.

IV QVID PRAESTENT NVMERI. Ratio numerorum contemnenda non est. In multis enim sanctarum scripturarum locis quantum mysterium habent elucet. Non enim frustra in laudibus Dei dictum est (Sap. 11, 21): 'Omnia in mensura et
2 numero et pondere fecisti.' Senarius namque [numerus] qui

2 nam unum numerum (*om. rell.*) *KL* semen numeri *CDB*^{1} *ut vid.* *T*^{1} *ut vid.*: semel numeri *AB*^{2}: semel numerum *T*^{2} non numeri *T*: numerum *B* 3 nummus] numerus *K* sua *T* 4 unum mono di. *K* 5 quos] quod *B* δύο] dia *codd.* 6 vero fig. *B* 11 inde est] id est *T*^{2} (*om. T*) et *hab. K*: *om. BCT* 13 ἐννέα] nea *codd.* 14 et] er *C*^{1} 15 inf. iac. num. *om. K*: num. *om. A* 17 a ternarius *T*: ternario *K* gignatur *T* 18 vocatum *T* canto *C*: cantu *BKT Col.* 19 circulus *B* (*non Col.*) reliquis *T*: reliqua *B* 21 milia] militia *K* quae *om. K* myriada *K*: -des *BT*: -das *Col.*: miridia *C*^{1} 22 vocantur *T* 23 numeri *C* continenda *AK* 24 sacrarum *K* 25 habent licet enim *K* 26 om. mens. *K* 27 numerus *hab. K*: *om. BCT*

partibus suis perfectus est, perfectionem mundi quadam numeri [sui] significatione declarat. Similiter et quadraginta dies, quibus Moyses et Helias et ipse Dominus ieiunaverunt, sine numerorum cognitione non intelleguntur. Sic et alii in scripturis 3
sacris numeri existunt, quorum figuras nonnisi noti huius artis scientiae solvere possunt. Datum est etiam nobis ex aliqua parte sub numerorum consistere disciplina, quando horas per eam dicimus, quando de mensuum curriculo disputamus, quando spatium anni redeuntis agnoscimus. Per numerum 4
siquidem ne confundamur instruimur. Tolle numerum in rebus omnibus, et omnia pereunt. Adime saeculo conputum, et cuncta ignorantia caeca conplectitur, nec differri potest a ceteris animalibus, qui calculi nesciunt rationem.

De prima divisione parivm et inparivm. Numerus v
dividitur in [his] paribus et inparibus. Par numerus dividitur in his: pariter par, pariter inpar, et inpariter par. Inpar numerus dividitur in his: primum et simplum, secundum et compositum, tertium mediocrem; qui quodammodo primus et incompositus est, alio vero modo secundus et conpositus est.
Par numerus est, qui in duabus aequis partibus dividi potest, 2
ut II, IV et VIII. Inpar vero numerus est, qui dividi aequis partibus nequit, uno medio vel deficiente vel superante, ut III, V, VII, IX et reliqui. Pariter par numerus est, qui secundum 3
parem numerum pariter dividitur, quousque ad indivisibilem perveniat unitatem; ut puta LXIV habet medietate XXXII, hic autem XVI, XVI vero VIII, octonarius IV, quaternarius II, binarius unum, qui singularis indivisibilis est. Pariter inpar est, qui 4

2 sui *hab. BT*: *om. CK* 5 fig. numeri sine notitia h. a. sc. so. non po. *K* (*non A Col.*) 6 aliqua] magna *T* (*non Col.*) 8 dicimus *K*: discimus *BCT* q. m. curricula supputamus *T* curricula *K* (*et fort. Isid.*): curriculis *B* 10 confundantur *K* 11 adimes calculo *K* (*non A*) 13 nescit *T* 15 his *hab. KLA*: *om. BCDTU* paribus . . . in his] *om. A* partibus *KL* et in inparibus BU^1 *ut vid.* 16 pariter par *om. KL* par pariter *om. T* (*non U*) par. Inpar *om. KLA* 17 pr. simp. sec. conp. tert. med. *T* secundum inconpositum C^1 18 inconp. alio *T*: conpositus alio *K*: conp. est alio *BC* 19 est *om. K* 22 med. ut def. *K* 23 Pariter *om. K* 25 perveniant *K*: pervenit *T* 26 sex. et quatt. *T*: sex. quatt. *BC*: LXIIII *K* habent *K* trig. et duos *BC* 26 octo et octonarius *BC* 27 singulis *AK* inpar] par *K*

in partes aequas recipit sectionem, sed partes eius mox indissecabiles permanent, ut VI, X et XXXVIII, L. Mox enim hunc numerum divideris, incurris in numerum quem secare non
5 possis. Inpariter par numerus est, cuius partes etiam dividi possunt, sed usque ad unitatem non perveniunt, ut XXIV. Hi 5 enim in medietatem divisi XII faciunt rursumque in aliam medietatem VI, deinde in aliam tres; et ultra divisionem non recipit sectio illa, sed ante unitatem invenitur terminus, quem secare
6 non possis. Inpariter inpar est, qui ab inpari numero inpariter mensuratur, ut XXV, XLIX; qui dum sint inpares numeri, ab in- 10 paribus etiam partibus dividuntur, ut septies septeni XLIX et quinquies quini XXV. Inparium numerorum alii simplices sunt,
7 alii conpositi, alii mediocres. Simplices sunt, qui nullam aliam partem habent nisi solam unitatem, ut ternarius solam tertiam, et quinarius solam quintam, et septenarius solam septimam. 15 His enim una pars sola est. Conpositi sunt, qui non solum unitate metiuntur, sed etiam alieno numero procreantur, ut novem, XV et XXI. Dicimus enim ter terni, et septies terni, ter
8 quini, et quinquies quini. Mediocres numeri sunt, qui quodammodo simplices et inconpositi esse videntur, alio vero modo 20 et conpositi; [ut] verbi gratia, novem ad XXV dum conparatus fuerit, primus est et inconpositus, quia non habet communem numerum nisi solum monadicum: ad quindecim vero si conparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus praeter monadicum, id est ternarius nu- 25 merus; qui⟨a⟩ novem mensurat ter terni, et quindecim ter quini.
9 Item parium numerorum alii sunt superflui, alii diminutivi, alii perfecti. Superflui sunt, quorum partes simul ductae pleni-

1 partem eius *T* indesecabiles *BCT*: indisectabiles *K* 2 enim ut T^2 hunc] unum *T* 3 incurres *C* num. alium q. T^2 quae *K* secare] dividere *B* 4 poteris *T* 5 hic e. in medietate divisus *K* 9 quia ab *K* (*non A*) 11 et sept. *K*: usepties *T* septem *codd.*: *corr. Schwarz* quadraginta novem *T ex corr.*: quadragies est nonus *K*: quadraes nonus *BC* 12 viginti quinque *T ex corr.*: XXV *K*: vies quinque (-qui) *BC* 17 alieno] ab alio *K* 18 et *om. K* XXI *K*: vig. unus *B*: vig. et uno C^1T 19 sunt numeri *T*: numerus est *K* 21 ut *hab. BT*: *om. CK* 22 est et] erum T^1 quia] quod *K* 24 est et] est *om.* T^1: et *om. K* 25 propter *K* 26 qui *codd.*

tudinem suam excedunt, ut puta duodenarius. Habet enim partes quinque: duodecimam, quod est unum; sextam, quod duo; quartam, quod tria; tertiam, quod quattuor; dimidiam, quod sex. Vnum enim et duo, et tria, et quattuor, et sex simul ducta XVI faciunt et longe a duodenario excedunt: sic et alii similes plurimi, ut duodevicesimus, et multi tales. Diminutivi numeri sunt, qui partibus suis computati minorem summam efficiunt, utputa denarius, cuius partes sunt tres: decima, quod est unum; quinta, quod duo; dimidia, quod quinque. Vnum enim et duo et quinque simul ducta octonarium faciunt, longe a denario minorem. Similis est huic octonarius, vel alii plurimi qui in partes redacti infra consistunt. Perfectus numerus est, qui suis partibus adinpletur, ut senarius; habet enim tres partes, sextam, tertiam, [et] dimidiam: sexta eius unum est, tertia duo, dimidia tres. Haec partes in summam ductae, id est unum et duo et tria simul eundem consummant perficiuntque senarium. Sunt autem perfecti numeri intra denarium VI, intra centenarium XXVIII, intra millenarium CCCCXCVI.

DE SECVNDA DIVISIONE TOTIVS NVMERI. Omnis numerus (1) aut secundum se consideratur, (2) aut ad aliquid. (1) Iste dividitur sic: alii enim sunt aequales, alii inaequales. (2) Iste dividitur sic: alii sunt maiores, alii sunt minores. Maiores dividuntur sic: multiplices, superparticulares, superpartientes, multiplices superparticulares, multiplices superpartientes. Minores dividuntur sic: submultiplices, subsuperparticulares, subsuperpartientes, submultiplices subsuperparticulares, submultiplices subsuperpartientes. Per se numerus est, qui sine relatione aliqua dicitur, ut III. IV. V. VI, et ceteri similes. Ad aliquid

2 quod est primum s. q. est secundam quarta quod est tertia tert. q. est quarta quod est sexta *K* 4 sex] sextam B^1: sexta B^2 6 plurimi similes *T* Diminutivi *BC*: Diminuti *KT* 7 summam *om. T* 8 unum] prima *K* 9 quod sunt duo *K* 12 infra] in summa *K* 13 partes tres *K* 14 et *hab. BC*: *om. KT* unum sunt *T* 16 perficiuntque numerum senarium *K* 20 ad aliquid . . . aequales *om. AKL* 21 iste (*alt.*)] sed *T* (*non U*) 22 alii minores *B* 25 subsuperparticulares (*prius*)] subparticulares *T*: superparticulares *B* 27 subsuperpartientes (*alt.*)] superpartientes *B*

numerus est, qui relative ad alios conparatur; ut verbi gratia IV ad II dum conparatus fuerit, duplex dicitur [et multiplex], VI ad III, VIII ad IV, X ad V; et iterum III ad unum triplex, VI ad
3 II, IX ad III et ceteri. Aequales numeri dicuntur, qui secundum quantitatem aequales sunt, ut verbi gratia II ad II, III ad III, X ad X, C ad C. Inaequales numeri sunt, qui ad invicem conparati inaequalitatem demonstrant, ut III ad II, IV ad III, V ad IV, X ad VI; et universaliter maior minori aut minor maiori
4 huiusmodi dum conparatus fuerit, inaequalis dicitur. Maior numerus est, qui habet in se illum minorem numerum, ad quem conparatur, et aliquid plus; ut verbi gratia quinarius numerus trinario numero fortior est, eo quod habet quinarius numerus in se trinarium numerum et alias partes eius duas, et reliqui tales.
5 [Minor numerus est, qui continetur a maiori, ad quem conparatur, cum aliqua parte sui, ut ternarius ad quinarium. Continetur enim ab eo cum duabus partibus suis.] Multiplex numerus est, qui habet in se minorem numerum bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter; ut verbi gratia II ad unum dum conparati fuerint, duplex est; III ad unum, triplex; IV quadru-
6 plex, et reliqui. Econtra submultiplex numerus est, qui intra multiplicem continetur bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter; ut verbi gratia unus a II bis continetur, a III ter, a IV quater, a
7 V quinquies, et ab aliis multipliciter. Superparticularis numerus est, dum fortior continet intra se inferiorem numerum, circa quem conparatur, similiter et unam partem eius; ut verbi gratia III ad II dum conparati fuerint, continent intra se II et alium unum, qui media pars est duorum; IV ad III dum conparati fuerint, continent in se III, et alium unum, qui est tertia pars

2 et multiplex *hab. CKTU*: *om. B* 5 II ad II *om. K* 6 qui invicem *K* 7 V ad IV *om. K* 8 maior minoris *K* at minor maiori *T*: *om. K* (*non A*) 9 dum *om. AK* 11 conparatur (-rat *A*) ad aliquid *KA* 12 numero *om. K* (*non A*) in se quin. num. *C* numerus *om. D* 13 numerum *om. CD* partes *om. K* (*non A*) 14 Minor numerus . . . partibus suis *hab. BCTU*: *om. ADKL* 16 enim *hab. TU*: *om. BC* 17 in se illum min. *B* numerum *om. K* 18 et multiplic. et ver. *K* 21 cont. ut bis *K* 24 inter se *B* inf. num. cont. int. se *K* 25 conparantur *B* simpliciter *Col.* 26 duo et . . . in se *om. C*[1] 27 ad III] aut tres *B* 28 continet *B*

trium. Iterum v ad IV dum conparati fuerint, habent in se quaternarium numerum, et alium unum, qui quarta pars esse dicitur quaternarii numeri, et ceteri tales. Superpartiens nu- 8
merus est, qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes eius II, aut III, aut IV, aut V, aut alias; ut verbi gratia V ad III dum conparati fuerint, habent in se quinarius numerus trinarium, et super hoc alias partes eius II; VII ad IV dum conparati fuerint, habent in se IV, et alias III partes eius; IX ad V dum conparati fuerint, habent in se V, et alias IV. partes eius. Subsuperpartiens numerus est, qui con- 9
tinetur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus aut tribus aut pluribus; [ut] verbi gratia III continentur a V cum aliis II partibus suis; V a IX cum IV partibus suis. Subsuperparticularis numerus est minor, qui con- 10
tinetur in fortiori numero cum alia una parte sua, aut media, aut tertia, aut quarta, aut quinta; ut verbi gratia II ad III, III ad IV, IV ad V, et ceteri. Multiplex superparticularis numerus est, 11
qui, dum conparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet in se totum inferiorem numerum multipliciter cum aliqua parte eius; ut verbi gratia V ad II dum conparati fuerint, continent in se bis II, IV, et unam partem eius; IX ad IV dum conparati fuerint, continent in se bis IV, VIII, et unam partem eius. [Sub- 12
multiplex [sub]superparticularis numerus est qui, dum ad fortiorem sibi numerum conparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum alia una parte sua; ut verbi gratia II ad V dum conparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sua.] Multiplex superpartionalis numerus est, qui dum conparatus ad

4 qui se *T* 5 alia sunt ver. *T* 6 fuer. conpar. *K* habet *BCT ex corr.* 7 quin. num. *om. K* ternarium numerum et *K* 8 conpari *T* alias partes (*om.* III) *T* 9 IX] VIII *K* 10 alias IIII (*om.* partes eius) *K*: alias partes eius quattuor *T* Superpartiens *T* 11 suis *om. K* 12 ut *hab. K*: *om. BCT* 13 quinque ad VIIII *K*: V ad VIIII *C* 14 suis (*ult.*) *om. K* § 10 *post* § 7 *TU et fort. Isid.* (*non Col.*) 17 ceteris *K* Submultiplex particularis *BCDK* (*non U*) 18 conparatur *CDK* 20 ut verbi . . . § 12 partibus eius *om. KL* ut *om. B* 11] III (tres) *BCTU* 21 IX ad IV . . . *cap.* VII, § 1 discreti sunt *om. U*[1] 22 VIII *om. BC*[1] Submultiplex subs. . . . parte sua *hab. T*: *om. BCDK* 24 continet eum *T*: *correxi ex Cassiod.* 27 Submultiplex superparticularis *CD*: Multiplex superpartiens *B fort. recte* conparatur *T*

inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus eius; ut verbi gratia VIII ad III dum conparati fuerint, continent in se bis III, cum aliis II partibus eius; XIV ad VI dum conparati fuerint, continent intra se bis VI cum aliis II partibus eius; [XVI ad VII dum conparati fuerint, continent eum bis cum aliis II partibus eius; XXI ad IX dum conparati fuerint, continent intra se bis IX cum aliis III partibus
13 eius]. Submultiplex superpartionalis numerus est, qui dum ad fortiorem sibi conparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis; ut verbi gratia III ad VIII continentur bis cum II partibus suis; IV ad XI continentur bis cum III partibus suis.

VII De tertia divisione totivs nvmeri. Numeri (1) aut discreti sunt, (2) aut continentes. Iste dividitur sic: (1) lineales, (2) superficiosi, (3) solidi. Discretus numerus est, qui a discretis monadibus continetur, ut verbi gratia III. IV. V.
2 VI. et reliqui. Continens numerus est, qui coniunctis monadibus continetur; [ut] verbi *gratia ternarius numerus in magnitudine intellegatur, id est in linea, aut spatium aut solidum dicitur*
3 continens: similiter quaternarius et quinarius numeri. Linealis numerus est, qui inchoans a monade linealiter scribitur usque ad infinitum. Vnde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam haec littera unum significat apud Graecos
4 (*sequitur figura*). Superficialis numerus est, qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur, ut trigonus, quadratus,

1 eum] cum D 2 VIII ad IIII *BC* 4 ad VI] ad VII K^1: ad XVI *BCDT* 5 XVI ad . . . duabus partibus eius *om. AL*: XVI ad . . . tribus partibus eius *om.* K^1 XVI] XXVI K^2 ad VII *C*: ad VIII K^2: ad IIII *BDT* continent continent eum intra se bis octo cum *D*: continent intra se bis octo cum K^2 6 duabus partibus . . . cum aliis *om.* K^2 XXI ad IX] XII ad VIII *B*: XXII (viginti duo) ad VIII *ACDL*: XXII ad VII *T* continent *om. T* 7 bis IX] bis octo *BCDT* III *om. D* 8 superationalis *K*: supraportionalis *T* (*non Col.*) 10 part. eius ut *K* 11 continentur (*prius*) *om. K* 13 aut (*prius*)] divisiones *T* 16 III ad IIII v ad VI *CK* (ad *pro* a^ (*non Col.*) 17 qui] quia (qui a) *CT* 18 ut *hab. K*: *om. BCT* num. si in *T* 19 id est in l. *T Col.*: id est l. *BC*: id linea *K* 20 numerus *B* §§ 3–6 *figurarum varietates in codd. persequi nolo* 22 finitum *K* 23 quoniam] quam (*vel* quum) *T* 24 est] et *T* 25 altitutudine *K*

quinqueangulus vel circulatus numeri, et ceteri, qui semper in plano pede, id est superficie continentur. Trigonus numerus est ita (*seq. figura*). Quadratus numerus est ita (*seq. figura*). Quinqueangulus ita (*seq. figura*). Circularis numerus est ita, 5
qui dum similiter multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se convertitur, ut verbi gratia quinquies quini XXV, ita (*seq. figura*). Solidus numerus est, qui longitudine et latitudine vel altitudine continetur, ut sunt pyramides, qui in modum flammae consurgunt, ita (*seq. figura*). Cubus, ut sunt tesserae, ita (*seq. figura*). 6
Sphaerae, quibus est aequalis undique rotunditas, ita (*seq. figura*). Sphaericus autem numerus est, qui a circulato numero multiplicatus a se inchoat et in se convertitur. Quinquies quini XXV. Hic circulus dum in se ipsum multiplicatus fuerit, facit sphaeram, id est quinquies XXV CXXV.

DE DIFFERENTIA ARITHMETICAE, GEOMETRIAE ET MVSICAE. VIII
Inter Arithmeticam [autem] et Geometriam et Musicam hoc interest, ut media invenias. In Arithmetica primo sic quaeris. Coniungis extrema, et dividis, et facis medium: utputa fac extrema esse VI et XII, simul iungis et faciunt X et VIII; partiris media et facis IX, quod est analogicum arithmeticae, ut medius quot monadibus superat primum, his superetur ab extremo. Superant enim IX VI tribus monadibus, his superatur a XII. Secundum geometriam vero ita quaeris. Extrema 2
multiplicata tantum faciunt, quantum et media duplicata, utputa VI et XII multiplicata facient septuagies dipondius, media VIII et IX multiplicata tantundem faciunt. Secundum musi- 3

1 quinqueangolis *K*: quinqueangularis *T* et cetera *K* 2 continetur *K* trigonius numerus ita *T* 4 quinqueangulis *T*: quinqueangulatus *CK* 5 simili *T* revertitur *K* 6 xxv] vicies quinquies *K*: vies quinquis *B*: vies quinquies *C*: sexies (*pro* vies) quinquis *T* et est ita *K*: et ita *T* 7 et lat. vel alt. *Cassiodorus*: et lat. *K*: et alt. *BCT Col.* 10 quibus aeq. *K* equali undique runditas *C* 12 et ad se revertitur *K* 13 xxv (*prius*)] vicies quinquies *K*: vies quinquis *BC*: bies quinquis *T* 16 autem *hab. BT*: *om. CK* 17 mediam *T* invenies *BT* primum *K* si qu. *B* 18 facies med. *K* 19 insimul *K* x VIII *K* 20 mediam et faciunt *K* analogiaticum (*ex* anag-) *K*: analogium *BC*^{1} 21 monadibus] monadies *BT*: nonadies *C*^{1}: monadae *K* primus *codd.* 24 tantum . . . multiplicata *om. C*^{1} dupl.] multiplicata *dett.* 25 facient *K*: faciet *BC*: faciunt *T* dependies *K* 26 VIIII et VIIII *T*

cam ita: Qua parte superat medius primum, eadem parte superatur medius ab extremo. Vtputa VI et VIII; duabus partibus superant, quae duae partes tertia media, VII[I], superatur ab ultima nona.

IX QVOT NVMERI INFINITI EXISTVNT. Numeros autem infinitos esse certissimum est, quoniam in quocumque numero finem faciendum putaveris, idem ipse non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus, et quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione atque scientia numerorum
2 non solum duplicari, verum etiam multiplicari potest. Ita vero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicumque alteri possit. Ergo et dispares inter se atque diversi sunt, et singuli quique finiti sunt, et omnes infiniti sunt.

X DE INVENTORIBVS GEOMETRIAE ET VOCABVLO EIVS. Geometriae disciplina primum ab Aegyptiis reperta dicitur, quod, inundante Nilo et omnium possessionibus limo obductis, initium terrae dividendae per lineas et mensuras nomen arti dedit. Quae deinde longius acumine sapientium profecta et maris et
2 caeli et aeris spatia metiuntur. Nam provocati studio sic coeperunt post terrae dimensionem et caeli spatia quaerere: quanto intervallo luna a terris, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem caeli quanta se mensura distenderet, sicque intervalla ipsa caeli orbisque ambitum per numerum stadiorum ratione
3 probabili distinxerunt. Sed quia ex terrae dimensione haec disciplina coepit, ex initio sui et nomen servavit. Nam geome-

1 ita qua] itaque *codd.* (*etiam A*): itaque qua *dett.* parte *C*: partes *ABT*: partem *K* primam C^1 2 media ad extrema *K* (*non A*) 3 superantur *B* (*A n. l.*) VII] VIII (octo) *AB*: et octo *C*: octus *T*: octabus *K* superantur *K* 5 Numerus *ATU*; Numerum *K* (*non D*) autem] hoc *K* infinitum *K*: -tus *A* 7 idem *om.* C^1 non dico] nomodico T^1 *ut vid.* 8 ingenti multitudine *K* 9 in *om. K* numerum *K* 11 propria aetatibus *B* 13 divisi *T* singulari C^1 15 Geometricae *C*: Geometrica *A*: Geometrica est *K* 16 d. quae pr. *K* 17 undante *ABC* omnibus *K* positionibus *A* 18 dividentur *B* nomen arti] numeri *K* (*non A*) 19 perfecta C^1: *om. K* (*non A*): *vel* provecta 20 sic *om. K* 21 et *om. K* 24 studiorum *T* 25 quae *A* 26 accepit *K*: accipit *A* nam] tam *K*

tria de terra et de mensura nuncupata est. Terra enim Graece γῆ vocatur, μέτρα mensura. Huius disciplinae ars continet in se lineamenta, intervalla, magnitudines et figuras, et in figuris dimensiones et numeros.

De qvadripertita divisione Geometriae. Geometriae XI
quadripertita divisio est, in planum, in magnitudinem numerabilem, in magnitudinem rationalem, et in figuras solidas. Planae 2
figurae sunt, quae longitudine et latitudine continentur, quae sunt iuxta Platonem numero quinque. Numerabilis magnitudo
est, quae numeris arithmeticae dividi potest. Magnitudines 3
rationales sunt, quorum mensuram scire possumus, inrationales vero, quorum mensurae quantitas cognita non habetur.

De figvris Geometriae. Figurae solidae sunt, quae lon- XII
gitudine, latitudine et altitudine continentur, ut est cubus, cuius
species quinque in plano. Quarum prima circulus est figura
plana, quae vocatur circumducta; cuius in medio punctus est,
quo cuncta convergunt, quod centrum geometriae vocant, Latini
punctum circuli nuncupant (*sequitur figura*). Quadrilatera 2
figura est in plano quadrata; quae sub quattuor rectis lineis
iacet, ita (*seq. figura*). Dianatheton grammon figura plana,
[ita] (*seq. figura*). Orthogonium, id est rectiangulum figura
plana. Est enim triangulum et habet angulum rectum (*seq.
figura*). Isopleuros figura plana, recta et subter constituta (*seq.
figura*). Sphaera est figura in rotundum formata, partibus cun- 3
ctis aequalis (*seq. figura*). Cubus est figura propria solida, quae

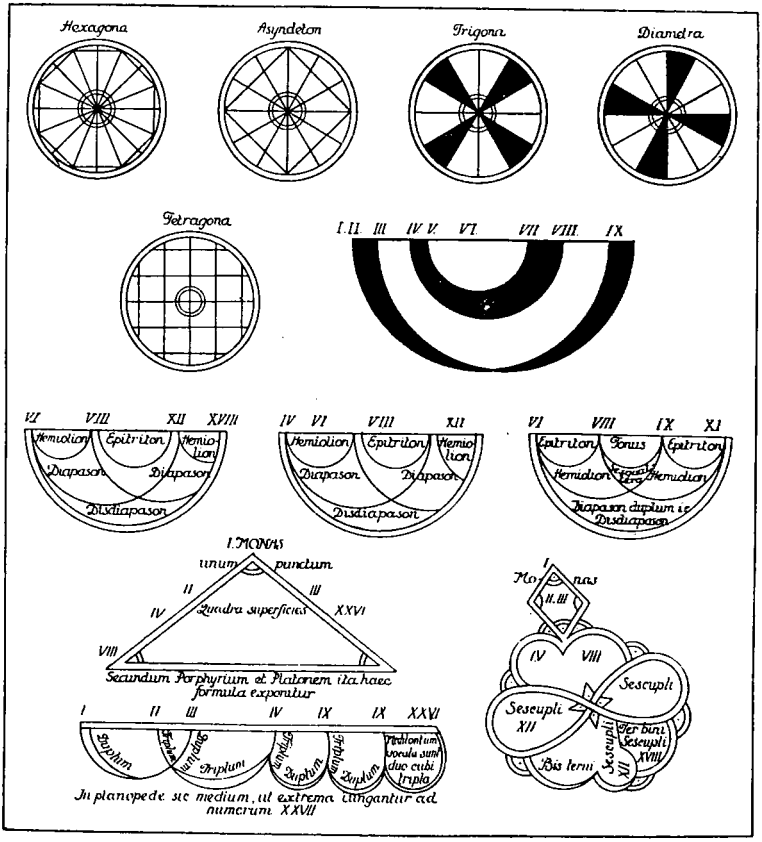
1 de terra *om. K* (*non A*) nuncupata *ABCT*: vocata *K* enim *om. K* 2 disciplina *K* 3 magnitudinis *BK* figura et in figuras *K* 5 Geom. *om. C* 7 rationabilem *K* 8 quae et l. *K*: qui ex l. *M* 11 mensuram . . . quorum *om. T* inrationavilis *K* 12 cognita *om. K* 13 long. et lat. cont. *B* 14 huius *T* 15 q. plano (*ex* prima plano) pede prima circ. est fig. ita (*seq. fig.*) circulus est figura plana *K* 17 qui cu. convergent *K* geometrici *K* 18 circulum punctum *T* nunc. plano pede *DK*: nunc pl. pe. ita *B* 20 iacet plano pede *T* gr. plano pede fig. pl. *K* (*non M*): gr. fig. pl. plano pede *T* 21 ita *hab. BK*: *om. CMT* rectianguli *T* figura . . . enim triangulum *om. M* fig. vel triangulum pl. *K* 23 const. plano pede *T* (*non U*) 24 est *om. K* 25 equalis in solidum *T* (*non U*: aequalibus *C* propria *om. T* (*non U*)

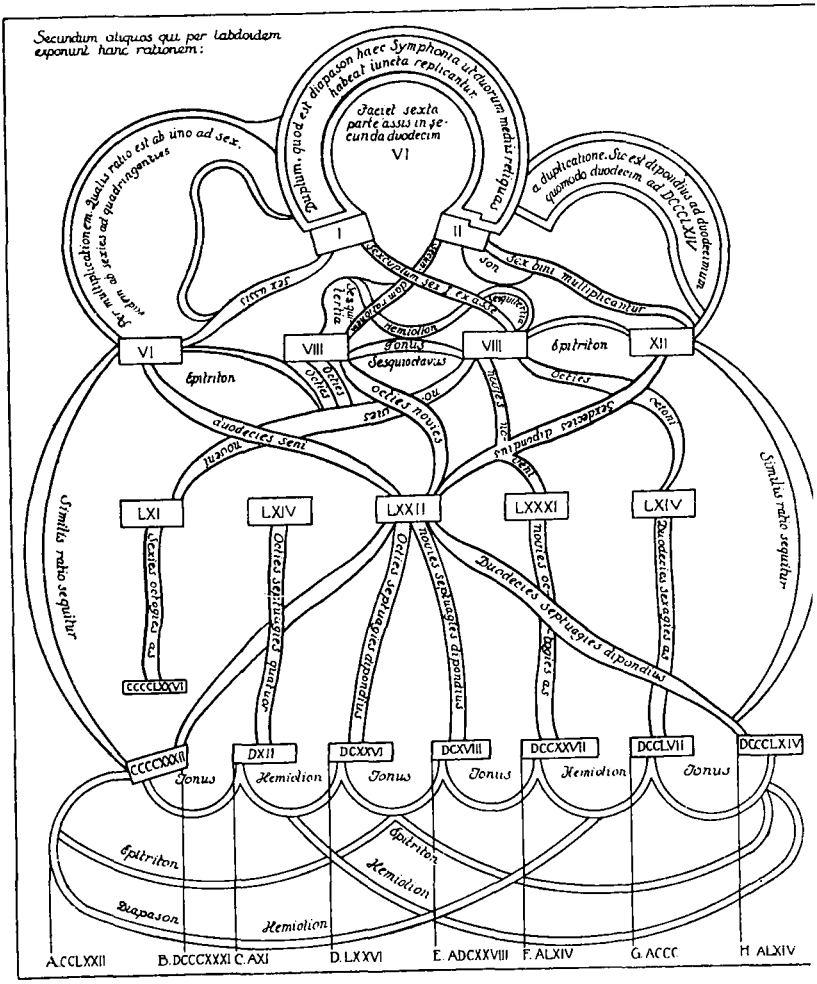
4 longitudine, latitudine et altitudine continetur (*seq. figura*). Cylindrus est figura quadrata, habens superius semicirculum (*seq.*
5 *figura*). Conon, figura quae ab amplo in angustum finit, sicut
6 orthogonium (*seq. figura*). Pyramis est figura, quae in modum ignis ab amplo in acumen consurgit; ignis enim apud Graecos
7 πῦρ appellatur (*seq. figura*). Sicut autem infra X omnis est numerus, ita intra hunc circulum omnium figurarum concluditur ambitus (*seq. figura*). Prima autem figura huius artis punctus est, cuius pars nulla est. Secunda linea, praeter latitudinem longitudo. Recta linea est, quae ex aequo in suis punctis iacet. Superficies vero, quod longitudines et latitudines solas habet. Superficiei vero fines lineae sunt, quorum formae ideo in superioribus decem figuris positae non sunt, quia inter eas inveniuntur.

XIII De nvmeris Geometriae. Numeros autem secundum Geometriam ita quaeris. Extrema quippe eius multiplicata tantum faciunt, quantum et media duplicata: utputa VI et XII multiplicata faciunt septuagies dipondius, media VIII et IX multiplicata tantundem faciunt.

[XIV Expositio figvrarvm infra scriptarvm. Alia ratio in motu stellarum similiter octo figuris colligitur: aut quod diametra sint aut quadrata aut trigona aut hexagona aut asyndeta aut simul aut circumferens, id est superferens aut superfertur. Diametra sunt quando quinque signa intersunt. Tetragona, quando duo. Hexagona, quando unum. Asyndeton, quando nullum. Simul, quando in eadem particula sunt. Superferens, quando supervenit aut actum facit. Superfertur quando ante-
2 cedit. Trigona, quando tria media. Item secundum rationem aliam sunt octo differentiae, id est: signum, partes, fines, con-

1 latitudine *om. T (non U)* cont. in solibum in solidum *CT (non U)* 5 in amplo *B* surgit *AT* enim *om. K (non A)* 6 πῦρ] pirum (*ex* prum) *T*: pirim *A*: phirin *C*: pirin *B*: phyrin *K* 7 intra uno circulo B^1C^1 (*non A*) 8 punctus cuius C^1 10 que per ex equo (*ex* quo) *T* 11 quod] quae *B* 12 superficiei] superficies *codd.* (*etiam A*) 13 intra *BC* 17 multiplicata *K (non A)* *cap.* XIV *hab.* (*cum figuris*) γ: *om.* αβ 20 scriptarum] scripturarum *T* 23 superferens aut superf.] sufferens (*ut vid.*) aut circumfertur *T* *vel* superfertor 29 alia *T* finesqueoventu (*ut vid.*) retrogradus *T*

Hexagona
Asyndeton
Trigona
Diametra
Tetragona
I. II. III. IV V. VI. VII VIII. IX
VI VIII XII XVIII
Hemiolion
Epitriton
Hemiolion
Diapason
Diapason
Disdiapason
IV VI VIII XII
Hemiolion
Epitrion
Hemiolion
Diapason.
Diapason
Disdiapason
VI VIII IX XI
Epitrion
Tonus
Epitrion
Hemiolion
Hemidion
Hemidion
Diapason duplum et
Disdiapason
I. MONAS
unum
punctum
II
III
IV
Quadra superficies
XXVI
VIII
Secundum Porphyrium et Platonem ita haec
formula exponitur
I II III IV IX IX XXVI
Duplum
Triplum
Quadruplum
Quintuplum
Sextuplum
Septuplum
Octuplum
Nonuplum
Decuplum
Undecuplum
Duodecuplum
Tredecuplum
Quatuordecuplum
Quindecuplum
Sexdecuplum
Septendecuplum
Octodecuplum
Novemdecuplum
Vicuplum
Vicuplum primum
Vicuplum secundum
Vicuplum tertium
Tricuplum
Tricuplum primum
Tricuplum secundum
Tricuplum tertium
Quadragecuplum
Quadragecuplum primum
Quadragecuplum secundum
Quadragecuplum tertium
Quinquagecuplum
Quinquagecuplum primum
Quinquagecuplum secundum
Quinquagecuplum tertium
Sexagecuplum
Sexagecuplum primum
Sexagecuplum secundum
Sexagecuplum tertium
Septuagecuplum
Septuagecuplum primum
Septuagecuplum secundum
Septuagecuplum tertium
Octogecuplum
Octogecuplum primum
Octogecuplum secundum
Octogecuplum tertium
Nonagecuplum
Nonagecuplum primum
Nonagecuplum secundum
Nonagecuplum tertium
Centecuplum
Centecuplum primum
Centecuplum secundum
Centecuplum tertium
Trecentecuplum
Trecentecuplum primum
Trecentecuplum secundum
Trecentecuplum tertium
Quadringentecuplum
Quadringentecuplum primum
Quadringentecuplum secundum
Quadringentecuplum tertium
Quingentecuplum
Quingentecuplum primum
Quingentecuplum secundum
Quingentecuplum tertium
Sexcentecuplum
Sexcentecuplum primum
Sexcentecuplum secundum
Sexcentecuplum tertium
Septingentecuplum
Septingentecuplum primum
Septingentecuplum secundum
Septingentecuplum tertium
Octingentecuplum
Octingentecuplum primum
Octingentecuplum secundum
Octingentecuplum tertium
Nongentecuplum
Nongentecuplum primum
Nongentecuplum secundum
Nongentecuplum tertium
Millecuplum
Millecuplum primum
Millecuplum secundum
Millecuplum tertium
Millecuplum primum
Millecuplum secundum
Millecuplum tertium
Millecuplum primum
Millecuplum secundum
Millecuplum tertium

Secundum aliquos qui per tabdoidem exponunt hanc rationem:
Duplum, quod est diapason haec Symphonia utriusque medius refertur
Faciet sexta parte assis in secunda duodecim
VI
e duplicatione. Sic est diposidius ad duodecimum quomodo duodecim ad DCCCLXIV
I
II
Sex bini multiplicantur
Sex ducta
Sex ducta
Sex ducta

ventu, retrogradu an recto itinere, latitudo et longitudo. Ratio 3
interioris formae. Posset huius loci talis quaestio nasci. Cum
in ordine numeri prius VIII sint, hic prius IX posuit, quoniam
in ratione arithmeticae vel geometriae plus sunt VIII quam IX.
VIII enim cubus est vel solidum, id est corpus quod plus inve-
nire non potest. IX vero superficies sunt, id est res quae plena
non est, sed indigeat perfectionem. Hic duo cubi, id est duae 4
soliditates, hoc modo inveniuntur. Senarius primus perfectus
est ; dividitur enim paribus numeris sic : sexta per as ; in tertia
per dupondios ; ter bini, sex ; in dimidium, id est bis terni, sex.
Aliud quod ita dividas per pares numeros invenies, quod a pro-
posito conveniens sit. Inter primum in ordine, id est X, qui 5
propter primum perfectum numerum cum primo versu multi-
plicans sexies noveni, LIV ; novies seni, LIV. †Facitque materia
tot partes habuisse cognoscitur non inmerito duobus,†⟨e⟩quibus
habet unum in tali ordine : I, II, III, IV, IX, VIII, alios simul
XXVII.]

DE MVSICA

DE MVSICA ET EIVS NOMINE. Musica est peritia modu- XV
lationis sono cantuque consistens. Et dicta Musica per de-
rivationem a Musis. Musae autem appellatae ἀπὸ τοῦ μάσαι,
id est a quaerendo, quod per eas, sicut antiqui voluerunt, vis
carminum et vocis modulatio quaereretur. Quarum sonus, 2
quia sensibilis res est, et praeterfluit in praeteritum tempus in-
primiturque memoriae. Inde a poetis Iovis et Memoriae filias
Musas esse confictum est. Nisi enim ab homine memoria
teneantur soni, pereunt, quia scribi non possunt.

3 hic prius *U* : hinc p. *T* 7 hic duo cubi] *fort.* hi duo cubi 9 per as] per has *T* 11 a proposito] *fort.* ad propositum 16 alius simul *T* *Figuras quemadmodum in T exhibentur reddidit Arevalus, coll.* 869-72 19 peritia *om. K non A*) 20 dicta] inde *K* : dicta *ex* dicta *A* 21 μάσαι] maso *CT* : mason *ABK* : muson *Col.* : μῶσθαι *Arev.* (*ex Plat. Cratyl.* 406 A 22 vel quod *T* 23 quaeritur *K* : quaeretur *C* 24 so. ex sensibili re est pr. *K* ‹non *A*) 25 memoria *K* filia musica esse *K* 26 hominis *T ex corr.* memoriae *K*

XVI De inventoribvs eivs. Moyses dicit repertorem musicae artis fuisse Tubal, qui fuit de stirpe Cain ante diluvium. Graeci vero Pythagoram dicunt huius artis invenisse primordia ex malleorum sonitu et cordarum extensione percussa. Alii Linum Thebaeum et Zetum et Amphion in musica arte primos claruisse
2 ferunt. Post quos paulatim directa est praecipue haec disciplina et aucta multis modis, eratque tam turpe Musicam nescire quam litteras. Interponebatur autem non modo sacris, sed et omnibus sollemnibus, omnibusque laetis vel tristioribus rebus.
3 Vt enim in veneratione divina hymni, ita in nuptiis Hymenaei, et in funeribus threni, et lamenta ad tibias canebantur. In conviviis vero lyra vel cithara circumferebatur, et accubantibus singulis ordinabatur conviviale genus canticorum.

XVII Qvid possit Mvsica. Itaque sine Musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim sine illa. Nam et ipse mundus quadam harmonia sonorum fertur esse conpositus, et caelum ipsud sub harmoniae modulatione revolvi. Musica movet af-
2 fectus, provocat in diversum habitum sensus. In proeliis quoque tubae concentus pugnantes accendit, et quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit ad certamen animus fortior. Siquidem et remiges cantus hortatur, ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet, et singulorum operum fatigationem modulatio
3 vocis solatur. Excitos quoque animos musica sedat, sicut de David legitur, qui ab spiritu inmundo Saulem arte modulationis eripuit. Ipsas quoque bestias, necnon et serpentes, volucres atque delphinas ad auditum suae modulationis musica provocat. Sed et quidquid loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus

1 dixit *K* 3 vero *om. T* 4 extensarum percussura *K* 9 solemniis omnibus l. *K*: *sollemnibusque l. T* 10 *enim*] vero *T* 11 threna *K* lam. a tibiis vero ly. (can. in con. *om.*) *K*: lam. ad tibivis vero l. *A* 13 ordinabantur *K*: ornabatur *A* 14 nulla *om. K* (*non A*) 16 sonorum *om. K* (*non A*) 17 ipsum compositum sub *K* (*non A*) armonia *T* 17 effectus *B* 19 concentus dat quantum veh. *K* (*non A*) 20 tantum *K* (*non A*) animus] miles *K* (*non A*) siq. rimiges milites ca. hortantur *K* 21 quosque *K* 22 mulcet *ABCT*: tollit *K* modolatione *K* 23 solvitur C^1 Excitatos *B* 24 quia ab *C* 26 ad audiendum *T* musica *om. K* 27 et *om. T* cursibus *K*

commovemur, per musicos rythmos harmoniae virtutibus probatur esse sociatum.

De tribvs partibvs Mvsicae. Musicae partes sunt tres, XVIII id est, harmonica, rythmica, metrica. Harmonica est, quae decernit in sonis acutum et gravem. Rythmica est, quae requirit incursionem verborum, utrum bene sonus an male cohaereat. Metrica est, quae mensuram diversorum metrorum 2 probabili ratione cognoscit, ut verbi gratia heroicon, iambicon, elegiacon, et cetera.

De triformi Mvsicae Divisione. Ad omnem autem XIX sonum, quae materies cantilenarum est, triformem constat esse naturam. Prima est harmonica, quae ex vocum cantibus constat. Secunda organica, quae ex flatu consistit. Tertia rythmica, quae pulsu digitorum numeros recipit. Nam aut voce 2 editur sonus, sicut per fauces, aut flatu, sicut per tubam vel tibiam, aut pulsu, sicut per citharam, aut per quodlibet aliud, quod percutiendo canorum est.

De prima divisione mvsicae qvae Harmonica dicitvr. XX Prima divisio Musicae, quae harmonica dicitur, id est, modulatio vocis, pertinet ad comoedos, tragoedos, vel choros, vel ad omnes qui voce propria canunt. Haec ex animo et corpore motum facit, et ex motu sonum, ex quo colligitur Musica, quae in homine vox appellatur. Vox est aer spiritu verberatus, unde et verba sunt 2 nuncupata. Proprie autem vox hominum est, seu inrationabilium animantium. Nam in aliis abusive non proprie sonitum vocem vocari, ut 'vox tubae infremuit', (Virg. Aen. 3, 556):

Fractasque a litore voces.

1 probatur *om.* C^1 4 qua decernunt K 5 requiritur K 6 incursione K: in concursione *Cassiod.* (*et Isid.*?) 7 est *om.* C mensura K 8 eroico iambico vel elegiaco K 11 qui K 12 cantibus] canticum K 13 consistit] constat K rithmetica K: arithmetica C^1 14 quae ex p. d. sonum recepit K (*non* A) Nam aut a voce K: Nam a voce A 15 aut a flatu K: aut flatus AT tubam] tubula T vel tibiam *om.* AK 17 quod] quid K (*non* A) 20 tracoedos choros K 21 fac. ex mo. K 23 aer per spiritum T 24 propriae au. vocis hom. sunt seu K (*non* A) rationabilium K: inrationalium BC^1 25 animantium BC (*ex* -atium) T: vel animalium K: animum vel animantium A 27 a litore C^1: ab litore T: ad littore B: litore K

Nam proprium est ut litorei sonent scopuli, et (Virg. Aen. 9, 503):

At tuba terribilem sonitum procul aere canoro.

Harmonica est modulatio vocis et concordantia plurimorum
3 sonorum, vel coaptatio. Symphonia est modulationis tempera- 5
mentum ex gravi et acuto concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu. Per hanc quippe voces acutiores gravioresque concordant, ita ut quisquis ab ea dissonuerit, sensum auditus offendat. Cuius contraria est diaphonia, id est
4 voces discrepantes vel dissonae. Euphonia est suavitas vocis. 10
5 Haec et melos a suavitate et melle dicta. Diastema est vocis
6 spatium ex duobus vel pluribus sonis aptatum. Diesis est spatia quaedam et deductiones modulandi atque vergentes de
7 uno in altero sono. Tonus est acuta enuntiatio vocis. Est enim harmoniae differentia et quantitas, quae in vocis accentu vel tenore 15
consistit: cuius genera in quindecim partibus musici dividerunt, ex quibus hyperlydius novissimus et acutissimus, hypodorius
8 omnium gravissimus. Cantus est inflexio vocis, nam sonus
9 directus est; praecedit autem sonus cantum. Arsis est vocis elevatio, hoc est initium. Thesis vocis positio, hoc est finis. 20
10 Suaves voces sunt subtiles et spissae, clarae atque acutae. Perspicuae voces sunt, quae longius protrahuntur, ita ut omnem
11 inpleant continuo locum, sicut clangor tubarum. Subtiles voces sunt, quibus non est spiritus, qualis est infantium, vel mulierum, vel aegrotantium, sicut in nervis. Quae enim subtilissimae cor- 25
12 dae sunt, subtiles ac tenues sonos emittunt. Pingues sunt voces,

1 sonum *K* litore sonant B^1: litorie sonant C^1: litorei sonant *T*: litora sonant *K* 3 ad tubam C^1: adtulit *T*: *om. K* sonum *K* cano *K*: sanorum C^1 5 coaptatio] quod apta in *K* modulationis *om. K* 7 flatu vel pulsu *K* per . . . grav.] lyrasque propter voces agutiam graviumque *K* (*non A*) 9 cuius *BCT*: cui *K* 12 ablata *K* (*non A*) 13 *fort.* did. atque] aut *K* 15 voce acc. C^1 16 musicae (-ce) *BCT* 17 et agutissus *A*: *om. K* 18 gratissimus *B* 19 vocis (*alt.*) *om. K* (*non A*) 20 hoc est finis *om. K* (*non A*) 21 subtiles . . . voces sunt *om. KLA* clarae *BCT*: hilarae (*corr.* -res) *D* 22 ita tomnem *K* 23 continuo *K*: continuum *BCT* 24 inf. mul. vel egr. *K* (*non A*): inf. vel mul. egr. *T* (*non U*) 25 verbis *K* enim] inter *K*: *om.* A^1 conditae *A* 26 sunt *om. K*

quando spiritus multus simul egreditur, sicut virorum. Acuta vox tenuis, alta, sicut in cordis videmus. Dura vox est, quae violenter emittit sonos, sicut tonitruum, sicut incudis sonos, quotiens in durum malleus percutitur ferrum. Aspera vox est 13
rauca, et quae dispergitur per minutos et indissimiles pulsus. Caeca vox est, quae, mox emissa fuerit, conticescit, atque suffocata nequaquam longius producitur, sicut est in fictilibus. Vinnola est vox mollis atque flexibilis. Et vinnola dicta a vinno, hoc est cincinno molliter flexo. Perfecta autem vox est alta, 14
suavis et clara : alta, ut in sublime sufficiat ; clara, ut aures adinpleat ; suavis, ut animos audientium blandiat. Si ex his aliquid defuerit, vox perfecta non est.

De secvnda divisione, qvae organica dicitvr. Secunda XXI
est divisio organica in his, quae spiritu reflante conpleta in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, fistulae, organa, pandoria, et his similia instrumenta. Organum vocabulum est 2
generale vasorum omnium musicorum. Hoc autem, cui folles adhibentur, alio Graeci nomine appellant. Vt autem organum dicatur, magis ea vulgaris est Graecorum consuetudo. Tuba 3
primum a Tyrrhenis inventa, de quibus Vergilius (Aen. 8, 526) :

Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.

Adhibebatur autem non solum in proeliis, sed in omnibus festis diebus propter laudis vel gaudii claritatem. Vnde et in Psalterio dicitur (81, 4) : 'Canite in initio mensis tuba, in die insignis sollemnitatis vestrae.' Praeceptum enim fuerat Iudaeis ut in initio novae lunae tuba clangerent, quod etiam et hucusque faciunt. Tibias excogitatas in Phrygia ferunt : has diu 4

2 vox est ten. *K* 3 sonum quotiens *K* : sonos sicut quotiens *C* 4 malleis *K* 5 pauca *TV* dissimiles *K* 7 vinnola *ACT* : vinnolata *BK* 8 vox vox *K* vinnola *ABCT* : vinnolata *K* iuno *C* 9 hec est *T* : id est *K* est *om. K* 10 ut sublimis sufficiat *A* : ut in sublime efficiat *K* 11 inpleat *T* animum *K* : -mus *A* blandiatur *K* (*non A*) 12 est *KT* : erit *ABC* 14 conplecta *A* conpl. et in sonu *K* (*non A*) 18 adh.] debentur *B* 21 tyrrinesque tu. *K* aera *TUV* (*non W*) 22 adhibeatur (-dib-) *B*[1] *C* 23 laudes *K* psalmo *K* (*non A*) 24 dicitur *om. C* 25 nostre *T* enim *om. C* ut initium *K* : ut initio *B* 26 tubam *K* : tube *T* et] ad *K* : *om. T* 27 excogitasse *B*

quidem funeribus tantum adhibitas, mox et sacris gentilium. Tibias autem appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis cruribusque hinnulorum fierent, deinde per abusionem ita coeptas vocari etiam quae non de cruribus ossibusque essent.
5 Hinc et tibicen, quasi tibiarum cantus. Calamus nomen est proprium arboris a calendo, id est fundendo voces vocatus.
6 Fistulam quidam putant a Mercurio inventam, alii a Fauno, quem Graeci vocant Pan. Nonnulli eam ab Idi pastore Agrigentino ex Sicilia. Fistula autem dicta, quod vocem emittat.
7 Nam φώς Graece vox, στόλια missa appellatur. Sambuca in musicis species est symphoniarum. Est enim genus ligni fra-
8 gilis, unde tibiae conponuntur. Pandorius ab inventore vocatus. De quo Vergilius (Ecl. 2, 32):

Pan primus calamos cera coniungere plures
instituit, Pan curat ovis oviumque magistros.

Fuit enim apud gentiles deus pastoralis, qui primus dispares calamos ad cantum aptavit, et studiosa arte conposuit.

XXII DE TERTIA DIVISIONE, QVAE RYTHMICA NVNCVPATVR.

Tertia est divisio rythmica, pertinens ad nervos et pulsum, cui dantur species cithararum diversarum, tympanum quoque, cymbalum, sistrum, acetabula aenea et argentea, vel alia quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum et cetera
2 huiuscemodi. Citharae ac psalterii repertor Tubal, ut praedictum est, perhibetur. Iuxta opinionem autem Graecorum citharae usus repertus fuisse ab Apolline creditur. Forma citharae initio similis fuisse traditur pectori humano, quo uti vox a pectore, ita ex ipsa cantus ederetur, appellatamque eadem

3 fierent] fuerint *K* per] post *B* 5 hic *T*: hec *K* cantor *dett. Cal.* autem no. *T* 6 canendo *T* 8 pan vo. *K* ab Idi *om. K*: abii a *M*: avi *A* pastores *T* (*non U*) 9 exicilicia *U* quod] quae *B* emicat *B* 10 fos grece vox stolia missa greci appellantur *T*: grece fyx orls fistola appellatur latine musa *K*: grece fos vox istolia lisa appellatur *A*: fos grece vox stolia missa grece appellatur *C* 11 est (*prius*) *om. K* afrigalis *K* (*non A*) 12 un. et tib. *K* (*non A*) 15 magister *BC*[1]*K* (*etiam T*[1]?) 16 en. gentilis de. *K* 17 cal. cantus apt. *K* 19 pulsus *BK* 20 citharum (cy-, cita-) *CKT* 21 quae metallico] atque alia quo *K* (*non A*) 22 repercussa *B* 25 *post* creditur *sequuntur* (LXXI. 39-40) sed et gentilium . . . merito perculerunt *KL* (*non A*) 26 quo *BCT*: qua *K*

de causa. Nam pectus Dorica lingua κιθάρα vocari. Paulatim 3
autem plures eius species extiterunt, ut psalteria, lyrae, barbitae,
phoenices et pectides, et quae dicuntur Indicae, et feriuntur a
duobus simul. Item aliae atque aliae, et quadrata forma vel
trigonali. Chordarum etiam numerus multiplicatus, et conmu- 4
tatum genus. Veteres autem citharam fidiculam vel fidicem
nominaverunt, quia tam concinunt inter se chordae eius, quam
bene conveniat inter quos fides sit. Antiqua autem cithara
septemchordis erat. Vnde et Vergilius (Aen. 6, 646):

Septem discrimina vocum.

Discrimina autem ideo, quod nulla chorda vicinae chor- 5
dae similem sonum reddat. Sed ideo septem chordae, vel
quia totam vocem implent, vel quia septem motibus sonat
caelum. Chordas autem dictas a corde, quia sicut pulsus est 6
cordis in pectore, ita pulsus chordae in cithara. Has primus
Mercurius excogitavit, idemque prior in nervos sonum strinxit.
Psalterium, quod vulgo canticum dicitur, a psallendo nomina- 7
tum, quod ad eius vocem chorus consonando respondeat. Est
autem similitudo citharae barbaricae in modum Δ literae; sed
psalterii et citharae haec differentia est, quod psalterium lignum
illud concavum, unde sonus redditur, superius habet et deorsum
feriuntur chordae, et desuper sonant. Cithara vero concavita-
tem ligni inferius habet. Psalterium autem Hebraei decachor-
don usi sunt propter numerum Decalogi legis. Lyra dicta 8
ἀπὸ τοῦ λῆρεῖν, id est a varietate vocum, quod diversos sonos
efficiat. Lyram primum a Mercurio inventam fuisse dicunt, hoc
modo. Cum regrediens Nilus in suos meatus varia in campis
reliquisset animalia, relicta etiam testudo est. Quae cum putre-
facta esset, et nervi eius remansissent extenti intra corium, per-

1 de causa] decus *KB ex corr.* κιθάρα] citaram *B*: citharam *CT*: cythara *K* 5 simultiplicati sunt et co. *B*: multiplicatus est non mutatum *K* 6 autem *om. T* 8 fide B^1 sit] desit *T in ras.* aput antiquos cith. *K* (*non A*) 11 Discrimen *K* 12 simili sonu *K* vel (*prius*) *om. T* 13 quod totam voce impletur *K* modis *B* 16 in nervis so. extrinxit *K* 17 quod *om. KA* 18 consonandum *T* 21 illum *K ante corr. T* (T^2?) 23 autem] vero *K* (*non A*) 24 decalogum *BCK* 25 λῆρεῖν] lirin *codd.* (*cf.* VIII. VII. 4) 28 quae] qui *K* 29 extenti] extedit *T*

cussa a Mercurio sonitum dedit; ad cuius speciem Mercurius lyram fecit et Orpheo tradidit, qui eius rei maxime erat studio-
9 sus. Vnde existimatur eadem arte non feras tantum, sed et saxa atque silvas cantus modulatione adplicuisse. Hanc musici propter studii amorem et carminis laudem etiam inter sidera suarum fabularum conmentis conlocatam esse finxerunt. Tympanum est pellis vel corium ligno ex una parte extentum. Est
10 enim pars media symphoniae in similitudinem cribri. Tympanum autem dictum quod medium est, unde et margaritum medium tympanum dicitur; et ipsud, ut symphonia, ad virgulam
11 percutitur. Cymbala acitabula quaedam sunt, quae percussa invicem se tangunt et faciunt sonum. Dicta autem cymbala, quia cum ballematia simul percutiuntur; cum enim Graeci dicunt *σύν*,
12 *βαλά* ballematia. Sistrum ab inventrice vocatum. Isis enim regina Aegyptiorum id genus invenisse probatur. Iuvenalis (13, 93):

Isis et irato feriat mea lumina sistro.

Inde et hoc mulieres percutiunt, quia inventrix huius generis mulier. Vnde et apud Amazonas sistro ad bellum feminarum
13 exercitus vocabatur. Tintinabulum de sono vocis nomen habet,
14 sicut [et] plausus manuum, stridor valvarum. Symphonia vulgo appellatur lignum cavum ex utraque parte pelle extenta, quam virgulis hinc et inde musici feriunt, fitque in ea ex concordia gravis et acuti suavissimus cantus.

XXIII De nvmeris mvsicis. Numeros autem secundum musicam ita quaeris. Positis extremis, utputa VI et decas dipondius, vides quot monadibus superetur VI a XII, et est VI

3 existimatur (*ex* extim-) *T*: et estimatur *BC*: et existimatur *K* eandem artem *K* 4 sillabas *T* ca. et modolatio *K* 5 studium *T* 6 continentis *T* conlocatum *K* 7 extentum *BCT*: tectum *K* 8 enim *om. C*[1] 10 et ipsa sym. *K* § 11 *om. K* (*non A*) 13 cum ballematia *ACHTU Bern.* 224: ciballa ematica *B*: cum ballematiis *V ut vid.* simul . . . ballematia *om. A* percutiunt *H* ci enim *B* grecus dicitur *H* *σύν, βαλα*] cimbala *codd.*: cum balle **** alii *V*: cimbale *Rem.*[1] (*pro συμβαλεῖν* ?) perc. Gr. cn. cimbala ball. dicunt *D* 16 visis et ir. fe. mea limena *K* 17 unde *B* 18 mul. extetit un. *KC* et *om. K* 19 vocabitur *B*[1] 20 et *hab. BCT*: *om. K* 21 lignum est cavum *K*, quam virgula *K*: quod vergilius *B* 23 gravi et acuti *T*: gravi et aguto *K* 24 Num. au. musicae *K* (*non A*) 25 positi *K* 26 sex ad duodecim *T*

monadibus: ducis per quadratum, sexies seni faciunt XXXVI. Coniungis extrema illa prima, VI ad XII, simul efficiunt XVIII. Partiris tricies sexies per decas octo, efficit dipondius. Hos iungis cum summa minore, id est sexies, erunt VIII et erit medium inter VI et XII. Quapropter VIII superant VI duabus monadibus, id est tertia de VI, et superantur VIII a XII quattuor monadibus, tertia portione. Qua parte ergo superat, eadem superatur. Sed haec ratio quemadmodum in mundo est ex **2** volubilitate circulorum, ita et in microcosmo in tantum praeter vocem valet, ut sine ipsius perfectione etiam homo symphoniis carens non constet. Eiusdem musicae perfectione etiam metra consistunt in arsi et thesi, id est elevatione et positione.

DE ASTRONOMIA

DE ASTRONOMIAE NOMINE. Astronomia est astrorum lex, XXIV quae cursus siderum et figuras et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

DE INVENTORIBVS EIVS. Astronomiam primi Aegyptii XXV invenerunt. Astrologiam vero et nativitatis observantiam Chaldaei primi docuerunt. Abraham autem instituisse Aegyptios Astrologiam Iosephus auctor adseverat. Graeci autem dicunt hanc artem ab Atlante prius excogitatam, ideoque dictus est sustinuisse caelum. Quisquis autem ille fuit, motu caeli et **2** ratione animi excitatus per temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus, per intervallorum spatia moderata, consideravit dimensiones quasdam et numeros, quae definiendo ac secernendo in ordinem nectens Astrologiam repperit.

2 VI et XII *K* 3 decus octo *K*: decus octus *BCT* efficiet dependius *C*: efficiunt dipondium *K* 4 summam minorum *T* id est *om. K* (*non A*) sexies (-xis) erunt *ABCT*: sex et sunt *K* erunt med. *K* 6 de VI *K*: de sexis *BCT* superantur *C*: superant *BT*: superat *K* 7 eadem] ea *K* 8 Sed ad hec *K* est *om. B* 10 vo. velut sine *K* 11 consistat cius mus. *B* 12 in arsis et thesis (te-) *codd.* 15 sid. ac fig. *C* 20 adseverat *BCT*: edisserit *K* 25 et *om. BC* 26 ac secernendo *om. KL* (*non A*)

XXVI De institvtoribvs eivs. In utraque autem lingua diversorum quidem sunt de astronomia scripta volumina, inter quos tamen Ptolemaeus rex Alexandriae apud Graecos praecipuus habetur: hic etiam et canones instituit, quibus cursus astrorum inveniatur.

XXVII De differentia Astronomiae et Astrologiae. Inter Astronomiam autem et Astrologiam aliquid differt. Nam Astronomia caeli conversionem, ortus, obitus motusque siderum continet, vel qua ex causa ita vocentur. Astrologia vero partim
2 naturalis, partim superstitiosa est. Naturalis, dum exequitur solis et lunae cursus, vel stellarum certas temporum stationes. Superstitiosa vero est illa quam mathematici sequuntur, qui in stellis auguriantur, quique etiam duodecim caeli signa per singula animae vel corporis membra disponunt, siderumque cursu nativitates hominum et mores praedicare conantur.

XXVIII De Astronomiae ratione. Astronomiae ratio modis plurimis constat. Definit enim quid sit mundus, quid [sit] caelum, quid sphaerae situs et cursus, quid axis caeli et poli, quae sint climata caeli, qui cursus solis et lunae atque astrorum, et cetera.

XXIX De mvndo et eivs nomine. Mundus est is qui constat ex caelo, [et] terra et mare cunctisque sideribus. Qui ideo mundus est appellatus, quia semper in motu est; nulla enim requies eius elementis concessa est.

XXX De forma mvndi. Forma mundi ita demonstratur. Nam quemadmodum erigitur mundus in septentrionalem

1 In . . . sunt *om. B* autem *om. A* 3 tamen *om. K Phill.* 1831 : *add. A*^{2} *in ras.* 4 etiam] et *K* (*non A*) 5 invenitur *A* 7 autem *om. KL* (*non A*) 8 conversio est or. subitus *K* 9 vocetur *K* : vocantur *A* vero *om. K* (*non A*) 10 sup. est] plurastitiosa *A* 11 temporumque *C* (*non A*) 12 qui] quibus *T* 13 caeli *om. T* 14 singule *T* 15 praedicere *B* (*non A*) 16 modibus pluribus *K* : modis pluribus *Phill.* 1831 (*non A*) 17 sit *hab. AK Phill.* 1831 : *om. BCT* 18 axes caeli *B* : axecelii *T* et poli *om. T* 19 quid sint *AT* : quae sunt *C* qui] quid *KA* atque *om. A* 21 is *om. KA* : his *T* : hic *BC* 22 et *hab. T* : *om. ABCK* ideo *BCT* : idcirco *KA* 23 inmotus *B* (*non A*) 24 elementa *C* : elementi *K* (*non A*) 25 Forma *KT* : Formatio *BC* : Forma vero *A* monstratur *KA* 26 erigitur] est *K Phill.* 1831 (*non A*).

plagam, ita declinatur in australem. Caput autem eius et quasi facies orientalis regio est, ultima pars septentrionalis est.

DE CAELO ET EIVS NOMINE. Caelum philosophi rotun- XXXI
dum, volubile atque ardens esse dixerunt; vocatumque hoc
nomine, eo quod tamquam vas caelatum inpressa signa habeat
stellarum. Distinxit enim eum Deus claris luminibus, et inplevit 2
sole scilicet et lunae orbe fulgenti, et astrorum micantium
splendentibus signis adornavit. Hoc autem Graece οὐρανὸς
dicitur ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est a videndo, eo quod aer per-
spicuus sit et ad speculandum purior.

DE SPHAERAE CAELESTIS SITV. Sphaera caeli est species XXXII
quaedam in rotundo formata, cuius centrum terra est ex
omnibus partibus aequaliter conclusa. Hanc sphaeram nec
principium habere dicunt nec terminum, ideo quod in rotun-
dum, quasi circulus, unde incipiat vel ubi desinat non facile
conprehendatur. Philosophi autem mundi septem caelos, id 2
est planetas, globorum consono motu introduxerunt, quorum
orbibus conexa memorant omnia, quos sibi innexos et velut
insertos versari retro, et [e] contrario ceteris motu ferri
arbitrantur.

DE EIVSDEM SPHAERAE MOTV. Sphaerae motus duobus XXXIII
axibus volvitur, quorum unus est septentrionalis, qui numquam
occidit, appellaturque Boreus; alter Australis, qui numquam
videtur, et Austronotius dicitur. His duobus polis moveri 2
sphaeram caeli dicunt, et cum motu eius sidera in ea fixa ab
oriente usque ad occidentem circuire, septentrionibus breviores
gyros iuxta cardinem peragentibus.

1 et *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 2 pars ultima *K Phill.* 1831 (*non A*) 4 voc. . . . quod *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 5 eo] et *T* 6 eum *om. K Phill.* 1831 (*non A*) nominibus *A* et inplevit *om. K Phill.* 1831 : et *om. A* 7 solis *TK Phill.* 1831 (*non A*) scil. lun. *A* 8 hic *ABT* 9 a *om. K* (*non A*) eo] et *B* (*non A*) persp. sit] praescussit *A* 14 ideo] id est *C* (*non A*) quod *om. B*[1] (*non A*) 15 quasi . . . incipiat *om. A* 16 conpraehenditur *B* (*non A*) autem *om. K* (*non A*) 17 glob. . . . introd.] dixerunt *A* 18 conmemorant *T* quae ibi innexa vel inserta *K* (*non A*) 19 e *om. ACK* : *hab. BT* certis *T* motus *ABC*[1] : motibus *KT* 23 occidit . . . numquam *om. A* app. Bor. *om. K Phill.* 1831 25 commotu *BA* : ob motu *K* 26 usque occidente *K* (*non A*)

XXXIV De eivsdem sphaerae cvrsv. Sphaera caeli ab oriente et occidente semel in die et nocte vertitur viginti quattuor horarum spatiis, quibus sol cursum suum super terras et sub terras sua volubilitate concludit.

XXXV De celeritate caeli. Tanta celeritate sphaera caeli dicitur currere ut, nisi adversus praecipitem eius cursum astra currerent, qui eam remorarent, mundi ruinam faceret.

XXXVI De axe caeli. Axis est septentrionis linea recta, quae per mediam pilam sphaerae tendit; et dicta axis quod in ea sphaera ut rota volvitur, vel quia ibi plaustrum est.

XXXVII De caelestibvs polis. Poli sunt circuli, qui currunt per axem. Horum alter est Septentrionalis, qui numquam occidit, appellaturque Boreus; alter Australis, qui numquam videtur, et Austronotius dicitur; et dicti poli quod sint axium cycli ex usu plaustrorum, a poliendo scilicet nominati; sed polus Boreus semper videtur, Austronotius numquam, quia dextra caeli altiora sunt, pressa Austri.

XXXVIII De cardinibvs caeli. Cardines caeli extremae partes sunt axis. Et dictae cardines eo, quod per eos vertitur caelum, vel quia sicut cor volvuntur.

XXXIX De convexis caeli. Convexa autem caeli extrema eius sunt, a curvitate dicta, ut est illud:

Convexum quotiens cludit nox humida caelum.

Convexum enim curvum est, quasi conversum seu inclinatum, et in modum circuli flexum.

XL De ianvis caeli. Ianuae caeli duae sunt, oriens et occasus. Nam una porta sol procedit, alia se recipit.

1 or. ad occidentem *A* 2 et in nocte *KA* 3 suum *om. T* super *AKT*: supra *BC* terra *K*: -am *A* subter *C* (*non A*) 4 terra *K*: -am *A* 6 currere *ABCK Col.*: volbi (-ui) *TUV* astra currerent *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 8 Axis caeli est *A* -onis *AC*: -onalis *BKT* quae *om. A* 11 per axis medium *K* (*non A*) 14 et (*alt.*) *om. K* (*non A*) cicli *ABC*: caeli (ce-) *KT* 17 pressa *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 18 extremas p. *C*: extrema parte *K* (*non A*) 19 dicti *KA* 20 cor *BCT*: cardo *K*: currum *A* 22 unde est *T*: ut (*om.* est) *C* (*non A*) 24 enim *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 25 circuli *T*: circum *ABCK Phill.* 1831 26 oriens (hor-) *BCT*: ortus *AK Phill.* 1831 27 alia *ABCT*: altera *K Phill.* 1831

DE GEMINA FACIE CAELI. Facies caeli vel caput orientalis XLI
regio, ultima septentrionalis. De qua Lucanus (4, 106):

Sic mundi pars ima iacet, quam Zona nivalis
perpetuaeque premunt hiemes.

DE QVATTVOR PARTIBVS CAELI. Climata caeli, id est XLII
plagae vel partes, quattuor sunt, ex quibus prima pars orientalis
est, unde aliquae stellae oriuntur. Secunda occidentalis, ubi
nobis aliquae stellae occidunt. Tertia septentrionalis, ubi sol
pervenit in diebus maioribus. Quarta australis, ubi sol per-
venit noctibus maioribus. Oriens autem ab exortu solis est 2
nuncupatus. Occidens, quod diem faciat occidere atque
interire. Abscondit enim lumen mundo et tenebras superin-
ducit. Septentrio autem a septem stellis axis vocatus, quae
in ipso revolutae rotantur. Hic proprie et vertex dicitur eo
quod vertitur. Meridies autem vocata, vel quia ibi sol facit 3
medium diem quasi medidies, vel quia tunc purius micat aether.
Merum enim purum dicitur. Sunt et alia septem climata 4
caeli, quasi septem lineae ab oriente in occidentem, sub quibus
et mores hominum dispares atque animalia specialiter diversa
nascuntur, quae vocata sunt a locis quibusdam famosis; quorum
primum est Merois, secundum Syene, tertium Catachoras, id
est Africa, quartum Rhodus, quintum Hellespontus, sextum
Mesopontum, septimum Borusthenes.

DE HEMISPHAERIIS. Hemisphaeria dimidia pars sphaerae XLIII

1 Facies caeli vel *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 3 quam] quia *A* zona] sola *ABTV*: sole *Phill.* 1831: sulae *K*: solae C^1 4 hiemis *BK*: yems *T* 5 Cardines cae. *A* 7 occ. est ubi *T* 8 occident *A* 9 qu. autem aust. *T* 10 noctibus] in occidentibus *K Phill.* 1831 (*non A*) minoribus *K* (*non A*): maioribus (ai *in ras.*) *Phill.* 1831 autem *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 11 dies *K Phill.* 1831 (*non A*) 12 mundus *K* (*non A*) 13 septemtrion *A*: septentrionalis *K Phill.* 1831 vocatur *K* (*non A*) qui *B*: quaeque *A* 14 eo quod vert. *om. K Phill.* 1831 (*non A*) 15 vocatur quia *K*: vocatus qui *Phill.* 1831 16 diem *om. C* (*non A*) 17 enim] autem *K* (*non A*) parum d. C^1: d. pu. *A* 19 specialia *K Phill.* 1831 (*non A*) 20 vocitata sunt *Cassiodorus*: vocantur *K Phill.* 1831 (*non A*) 21 Merois] aeris *K Phill.* 1831: erois *A* Syene] soynis *T*: soni *K Phill.* 1831: soinis *C*: somis *B*: sonis *A* catagoras *K*: catacoras *B*: cathogoras *C*: cathocoras *T* 23 mesopontum *om. K Phill.* 1831 (*non A*) brustenus *ABKT Phill.* 1831: brutenus *C*

est. Hemisphaerion supra terra est ea pars caeli quae a nobis tota videtur; Hemisphaerion sub terra est quae videri non potest, quam diu sub terra fuerit.

XLIV De qvinqve circvlis caeli. Zonae caeli quinque sunt, quarum distinctionibus quaedam partes temperie sua incoluntur, quaedam inmanitate frigoris aut caloris inhabitabiles existunt. Quae ideo zonae vel circuli appellantur, eo quod in circumductione sphaerae existunt. Quorum primus circulus ideo ἀρκτικὸς appellatur, eo quod intra eum Arctorum signa inclusa prospiciuntur. Secundus circulus, θερινὸς qui τροπικὸς dicitur, quia in eo circulo sol Aquilonis finibus aestatem faciens ultra eum circulum non transit, sed statim revertitur; et inde τροπικὸς appellatur. Tertius circulus ἡμερινὸς, qui a Latinis ideo aequinoctialis appellatur, eo quod sol, cum ad eum orbem pervenerit, aequinoctium facit. Ἡμερινὸς enim Latine dies dicitur atque nox, quo circulo dimidia sphaerae pars constituta prespicitur. Quartus autem circulus ἀνταρκτικὸς vocatus eo quod contrarius sit circulo, quem ἀρκτικὸν nominamus. Quintus circulus χειμερινὸς τροπικὸς, qui a Latinis hiemalis sive brumalis appellatur, ideo quia sol cum ad eum circulum pervenerit, hiemem his, qui ad Aquilonem sunt, facit, et aestatem his, qui in Austri partibus conmorantur.

XLV De zodiaco circvlo. Zodiacus [autem] circulus [est], qui ex linearum quinque angulis, [et] ex una linea constat.

XLVI De candido circvlo. Lacteus circulus via est, quae in sphaera videtur, a candore dicta, quia alba est. Quam aliqui

1 est (*prius*) *om. K* terra *KT*: terras *BC* 3 fuerit] est *T* XLIV (*cf.* XIII. VI) 5 includuntur C^1 7 id. sonum circ. KC^1 9 arctorum (-rt-) *BC*: arcturi *KT* 10 ex eo terinos tropicos B^1T: terinus (-nos *C*) qui tropicus C^1K 11 circulo] circuiens *BC fort. recte*: circuens *K* faciens] facit et *BCK fort. recte* 13 ἡμ.] emerinus (mer.) *A Col.*: hism. *C*: imerinos *T*: intrinsecus *B*: isimerinos (*i.e.* ἰσημερινός) *K fort. recte* 14 appellatur] est dictus *K Phill.* 1831 (*non A*) 17 qu. autem circ. *A* ἀντ. . . . (§ 4) Quintus circulus *om. KL Phill.*[1] 1831 C^1 19 quia latini *T* 20 circulum] locum *in ras. T* 21 fac. aes. autem *B* ad austri partes *B* 23 autem *hab. ABU*: *om. CKMT Phill.* 1831 est *hab. ABTU*: *om. CKM Phill.* 1831 24 et *hab. K*: *om. BC*[1]*TUM Phill.* 1831 25 vias sunt C^1 26 quam] quia *K* aliquid dicuntur C^1

dicunt viam esse qua circuit sol, et ex splendoris ipsius transitu ita lucere.

De magnitvdine solis. Magnitudo solis fortior terrae est, unde et eodem momento, quum oritur, et orienti simul et occidenti aequaliter apparet. Quod vero tamquam cubitalis nobis videtur, considerare oportet quantum sol distat a terris, quae longitudo facit ut parvus videatur a nobis. XLVII

De magnitvdine lvnae. Magnitudo quoque lunae minor fertur esse quam solis. Nam dum sol superior sit a luna, et tamen a nobis maior quam luna videtur, iam si prope nos accessisset, multo maior quam luna conspiceretur. Sicut autem sol fortior est terrae, ita terra fortior [est] lunae per aliquam quantitatem. XLVIII

De natvra solis. Sol dum igneus sit, prae nimio motu conversionis suae amplius incalescit. Cuius ignem dicunt philosophi aqua nutriri, et e contrario elemento virtutem luminis et caloris accipere. Vnde videmus eum saepius madidum atque rorantem. XLIX

De cvrsv solis. Solem per se ipsum moveri, non cum mundo verti. Nam si fixus caelo maneret, omnes dies et noctes aequales existerent; sed quoniam alio loco cras occasurum, alio occidisse hesterno videmus, apparet eum per se ipsum moveri, non cum mundo verti. Spatiis enim inaequalibus orbes annuos conficit propter temporum mutationes. Oriens diem facit, occidens noctem inducit. Nam vadens longius ad meridiem L 2

1 qua] quae *K*: que C^1 splendoribus *K Phill.* 1831: his splendoribus C^1 3 est terrae *K Phill.* 1831 C^1 (*non A*) 4 quum oritur et *om. K Phill.* 1831 (*non A*): oritur et *om.* C^1 6 nobis *om. K Phill.* 1831 C^1 (*non A*) quantum *ABT*: qm̄ (*i.e.* quoniam) *K*: qm̄ (*i.e.* quoniam) C^1: quam *Phill.*[1] 1831 sol *om. K Phill.* 1831 C^1 8 quoque *om. K Phill.* 1831 *C* (*non A*) 9 solis] sol TC^1 dum *ABT*: cum *CK* et *om. K Phill.* 1831 *C* 10 tamen] non *A* iam *BT*: nam KC^1 nos *BT*: nobis *KC* 11 autem *om.* KC^1 12 est *om.* B^1 terrae *BT*: terra *ACK* ita fort. (*om.* terra) *C*: ita et t. fort. *B* est *hab. CK*: *om. ABT* lunae *BT*: luna *ACK* 17 atque *BT*: ac *CK* 18 rotantem *C* 19 se *om.* C^1 21 quoniam *BT*: cum *CK* 22 occidisse *om. CK* esterno *K*: externo *BCT* eum] enim *B* 24 conficeret C^1 oriens . . . inducit *om. T* (*non V Col.*) 25 vadendo longe a (*corr.* ad) meridie *C*

hiemem facit, ut hibernis humoribus ac pruinis terra pinguescat. Accedens propius ad septentrionem aestatem reddit, ut fruges maturitate durentur, et quae sunt in humidis incocta, fervefacta mitescant.

LI De effectv solis. Sol oriens diem facit, occidens noctem inducit; nam dies est sol super terras, nox est sol sub terras. Ex ipso enim sunt horae: ex ipso dies, cum ascenderit: ex ipso etiam nox, cum occiderit: ex ipso menses et anni numerantur; ex ipso vicissitudines temporum fiunt. Quando autem per meridiem currit, vicinior terrae est; quando vero iuxta septentrionem, sublimis attollitur. [Cui ideo Deus diversa cursus instituit loca et tempora, ne, dum semper in isdem moraretur locis, cottidiano vapore eius consumeret; sed ut Clemens ait: 'Cursus diversos accipit, quibus aeris temperies pro ratione temporum dispensatur, et ordo vicissitudinum permutationumque servatur. Nam dum ad superiora conscenderit, ver temperat: ubi ad summum venerit, aestivos accendit calores: decedens rursus autumni temperiem reddit. Vbi vero ad inferiorem redit circulum, ex glaciali conpage caeli rigorem nobis hiberni frigoris derelinquit.'] (*sequitur figura circularis, quae in medio habet* medium [est] mundi, *circa autem stationes solis sic inscriptas*: hic ortus solis in natale Domini; sexta hora diei; occasus in natale Domini; occasus in aequinoctio; occasus solis in natale Iohannis; semper media nox; ortus solis in natale Iohannis; hic ortus solis in aequinoctio.)

LII De itinere solis. Sol oriens per meridiem iter habet. Qui postquam ad occasum venerit et Oceano se tinxerit,

1 et C^1 hiberni *CKL* humoribus *ABCT*: geloribus *KL* 2 prius *codd.* statem *B* reddat C^1 6 supra *B* sub terra *K* 7 enim *om. T* asc. et ex *C* 8 ip. enim m. *T* enum. *K* 11 cui ideo . . . derel. (*Isid. Nat.* 17, 3) *hab. CHKM Phill.* 1831: *om.* B^1*DTU* diversos *codd.* 12 constituit *H* isdem oraretur C^1: his demoraretur *KM Phill.* 1831: hisdem moraretur *H* 15 post rationem t. dispensatum *C* vicissitudinem C^1 16 servatur] accepit (-cip-) *CK*: accipitur *H* ad *om.* C^1 (*non H*) ascenderit *H* 17 ubi autem ad sumum caeli ve. *H* 20 hiberni *CH*: hiemis *K* *figuram om. CT* (*non A*) 21 est *om. K* (*non A*) 27 ad occ. ven. *om.* C^1 tinxerit *BDT Mon. Rem.*^{2}: trinxerit *U*: inmerserit *CG*^{2}*K Phill.* 1831: inex (*seq. spat.*) *A*: intinxerit G^1 *Rem.*^{1}

per incognitas sub terra vias vadit et rursus ad orientem recurrit.

De lvmine lvnae. Lunam quidam philosophi dicunt LIII proprium lumen habere, globique eius unam partem esse lucifluam, aliam vero obscuram, [ita : (*sequitur figura*)] et paulatim se vertendo diversas formas efficere. Alii e contra aiunt lunam 2 non suum lumen habere, sed solis radiis inluminari. Vnde et eclipsim patitur, si inter ipsam et solem umbra terrae interveniat. [Sol enim illi loco superior est. Hinc evenit ut, quando sub illo est, parte superiore luceat, inferiore vero, quam habet ad terras, obscura sit.]

De formis lvnae. Prima figura lunae bicornis est, ita LIV (*sequitur figura*). Secunda sectilis [habet, ita] (*seq. figura*). Tertia dimidia [habet ita] (*seq. figura*). Quarta plena [ita] (*seq. figura*). Quinta iterum dimidia [ex maiore] [ita] (*seq. figura*). Sexta iterum sectilis [ita] (*seq. figura*). Septima bicornis [ita] (*seq. figura*). Septima autem semis et vicesima secunda semis 2 in suo orbe mediae sunt (*seq. figura*). Ceterae [autem] pro portione sunt.

De interlvnio lvnae. Interlunium lunae est tempus LV illud inter deficientem et nascentem lunam. Est autem trigesima dies, quo luna non lucet. Quae ideo tunc videri non potest, quia soli coniuncta obscuratur; sed eodem momento renascens paulatim ab eo recedendo videtur.

1 terras *K Phill.* 1831 3 quidam *CKT Phill.* 1831 : quidem *AB* 4 esse] est est C^1 5 *figuram hab. A* (*post* ita) *K* (*ante* hinc evenit, § 2) : *om. BCT* pau. revertendo C^1 6 e contra *BT*: e contrario *K*: contrario *C* 8 ecl. si intus pat. C^1 interveniat] se interponat *TV* 9 sol . . : sit (*Isid. Nat.* 18, 3) *hab. CHK* : *om.* B^1T : sol enim . . . est *bis scripsit* K^1 illi] illo *C* 13 habet ita *hab. ACK*: *om. BTU* 14 media *K* (*non C*) habet ita *hab. CK* : *om. BTU* ita *hab. CK* : *om. BTU* 15 demedia *K* ex maiore *hab. ABTU* : *om. CK* ita *hab. CK* : *om. BTU* 16 ita *hab. CK* : *om. BTU* ita *hab. CK* : *om. BTU* 17 autem *ABCK* : iterum *TU* semis . . . secunda *om. T* : et duodecima *U* semis *om. U* 18 sui *B* orbe *TUB* : ordine *CK* autem *hab. CK* : *om. TUB* proportionales *U* : portionales *T* : proportiones *B* : praepositiones *C* 20 est (*prius*) *om.* C^1 21 autem *BT* : enim *CK* 22 quo *BKT* : qua *C* ideo nec vid. pot. *C* 23 eodem *ABT* : dinuo de *K* : denuo de *Phill.* 1831 : ideo de C^1

LVI De cvrsv lvnae. Luna amissi ac recepti luminis vicibus menstrua spatia moderat. Quae ideo obliquo incedit cursu et non recto, ut sol, scilicet ne incidat in centrum terrae et frequenter patiatur eclipsim. Vicinus est enim eius circulus terrae. Crescens autem orientem cornibus spectat, decrescens occidentem: merito, quia occasura et amissura est lumen.

LVII De vicinitate lvnae ad terras. Luna vicinior est terris quam sol. Inde et breviori orbe celerius peragit cursum suum. Nam iter, quod sol in diebus trecentis sexaginta quinque peragit, ista per triginta dies percurrit. Vnde et antiqui menses in luna, annos autem in solis cursum posuerunt.

LVIII De eclipsi solis. Eclipsis solis est, quotiens luna trigesima ad eandem lineam, qua sol vehitur, pervenit, eique se obiiciens solem obscurat. Nam deficere nobis sol videtur, dum illi orbis lunae opponitur.

LIX De eclipsi lvnae. Eclipsis lunae est, quotiens in umbram terrae luna incurrit. Non enim suum lumen habere, sed a sole inluminari putatur, unde et defectum patitur si inter ipsam et solem umbra terrae interveniat. Patitur autem hoc quinta decima luna eo usque, quam diu centrum atque umbram obstantis terrae exeat videatque solem, vel a sole videatur.

LX De differentia stellarvm, sidervm, et astrorvm. Stellae et sidera et astra inter se differunt. Nam stella est quaelibet singularis. Sidera vero sunt stellis plurimis facta, ut Hyades, Pleiades. Astra autem stellae grandes, ut Orion, Bootes. Sed haec nomina scriptores confundunt, et astra pro stellis et stellas pro sideribus ponunt.

2 mens. in centrum spa. C^1K moderat $ABDTU$: moderata K: moderatur C quae ideo . . . centrum *om.* C^1KL *Phill.* 1831 obl. inc. cu. et non rec. $BDTU$: non recto incedat cursu A 4 patitur C^1K enim est A: enim C^1K 5 autem ABT: que K: quae C^1 spectat. K: expectat BCT 7 vic. est ter. T *ante corr.* 8 unde AT brevior ABC 9 sol *ante* iter T: *post* quinque B 10 precurrit T 11 annos ABT: non K: nona C^1 12 lu. tr. ABT: tr. lu. CK 13 qua]que T s.v.] solvitur C^1 14 solem *om.* T dum illi *om.* C^1 16 est ABT: *om.* C^1: fit K 17 occurrit K (*non C*) sed a so. inl. *om.* T 19 autem ABT: enim CK quarta CK 20 eo] et C umbra obstanti K 21 vel]ve K 24 ut *om.* CK 25 au. sunt st. T (*non V*) 27 stellas] stellis B: stillis K: stella C

DE LVMINE STELLARVM. Stellas non habere proprium lumen, sed a sole inluminari dicuntur, sicut et luna. LXI

DE STELLARVM SITV. Stellae inmobiles sunt et cum caelo fixae perpetuo motu feruntur, neque cadunt per diem, sed solis splendore obscurantur. LXII

DE STELLARVM CVRSV. Sidera aut feruntur, aut moventur. Feruntur, quae caelo fixa sunt et cum caelo volvuntur. Moventur vero quaedam [sicut] planetae, id est erraticae, quae cursus suos vagos certa tamen definitione conficiunt. LXIII

DE VARIO CVRSV STELLARVM. Stellae pro eo, quod per diversos orbes caelestium planetarum feruntur, quaedam celerius exortae serius occidunt: quaedam tardius exortae citius ad occasum perveniunt: aliae pariter oriuntur et non simul occidunt: omnes autem suo tempore ad cursum proprium revertuntur. LXIV

DE STELLARVM INTERVALLIS. Stellae inter se diversis intervallis distant a terra, propterea dispari claritate magis minusve nostris oculis apparent. Nam multae maiores sunt his quas videmus conspicuas, sed longius positae parvae videntur a nobis. LXV

DE CIRCVLARI NVMERO STELLARVM. Numerus circularis stellarum est, per quod cognosci dicitur in quanto tempore circulum suum unaquaeque stella percurrat, sive per longitudinem, sive per latitudinem. Nam Luna totannis fertur explere circulum suum, Mercurius annis XX, Lucifer annis IX, Sol annis XIX, Vesper [annis] XV, Phaethon annis XII, Saturnus [annis] XXX. Quibus peractis ad reversionem circuli sui isdem signis et partibus revertuntur. Quaedam sidera radiis solis praepedita anomala fiunt, aut retrograda, aut stationaria, iuxta quod et poeta meminit dicens (Lucan. 10, 201): LXVI 2 3

4 feriuntur *T* 8 sicut *T*: s (*i.e.* sunt) *B*: *om. CK*: *fort.* scilicet terradice *K* 9 vagos *om. T* c. t.] certamen B^1: certam C^1 conficiuntur *B* 10 que C^1 per *om. T* 12 cito *CK* (*non A*) 13 alia *CK* 17 a terra *om.* C^1K (*non A*) minusve] minus suae C^1 19 positas (*corr.* -ta) minores vid. *C* 21 est *om.* C^1K per quod *B*: per quid *T*: per quem *CHK* cognosci dicitur *BHT*: cognoscitur (-nus-) *CK* 22 seu . . . seu *CK* 23 totannis] quotannis B^2: octo an. *dett.* 25 annis *hab. CK*: *om. BT* Phaethontis (*fere*) *codd.* saturni *CK* annis *hab. KT*: *om. BC* 28 aut . . . aut] ad . . . ad C^1

Sol tempora dividit aevi:
mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
ire vetat, cursusque vagos ratione moratur.

LXVII De Stellis planetis. Quaedam stellae ideo planetae dicuntur, id est errantes, quia per totum mundum vario motu discurrunt. Vnde pro eo, quod errant, retrograda dicuntur, vel anomala efficiuntur, id est, quando particulas addunt et detrahunt. Ceterum quando tantum detrahunt, retrograda dicuntur; stationem autem faciunt, quando stant.

LXVIII De praecedentia et antegradatione stellarvm. Praecedentia vel antegradatio stellarum est, dum stella motum suum agere videtur, et aliquid praeter consuetudinem praecedit.

LXIX De remotione vel retrogradatione stellarvm. Remotio vel retrogradatio stellarum est, in quo stella, dum motum suum agat, simul et retrorsum moveri videtur.

LXX De statv stellarvm. Status stellarum est, qua dum stella semper movetur, tamen in aliquibus locis stare videntur.

LXXI De nominibvs stellarvm, qvibvs ex cavsis nomina accepervnt. Sol appellatus eo quod solus appareat, obscuratis
2 fulgore suo cunctis sideribus. Luna dicta quasi Lucina, ablata media syllaba. De qua Vergilius (Ecl. 4, 10):

Casta fave Lucina.

Sumpsit autem nomen per derivationem a solis luce, eo quod
3 ab eo lumen accipiat, acceptum reddat. Stellae dictae a stando, quia fixae stant semper in caelo nec cadunt. Nam quod videmus [e] caelo stellas quasi labi, non sunt stellae, sed igniculi ab aethere lapsi; qui fiunt, dum ventus altiora petens aethereum

1 dividit . . . diem *om.* C^1KM 2 noctem diem T: noctem B 5 motu BT: modo CK 6 retr. dic.] retrogradantur BT: retrograta dicunt K 7 anomalae C 8 retrogra C 9 rationem C^1 autem *om.* C^1K (*non A*) 11 motum BT: cursum CK suum K: consuetum T: suum consuetum BC 12 videatur C^1 14 stellarum *om.* CK dum *om.* T modum BC 15 agit B 16 qua T: qui K: quae C^1: quia B 17 stellas K movetur (mob-) BT: moveri (mob-) videtur C^1K videtur B 19 eo] et T 24 ab ipso lu. K (*non A*) acceptum reddat *om.* K (*non A*) 25 quia ABT: quod K: eo quod C stant ABT: sint CK 26 e (ae) *hab.* BT: *om.* ACK 27 aethere] vestere C^1 ventus *om.* K (*non A*)

ignem secum trahit, qui tractu suo imitatur stellas cadentes. Nam stellae cadere non possunt: inmobiles enim, ut praedictum est, sunt, et cum caelo fixae feruntur. Sidera dicta, quod ea 4 navigantes considerando dirigunt ad cursum consilium, ne fallacibus undis aut ventis alibi deducantur. Quaedam autem stellae idcirco signa dicuntur, quia ea nautae observant in gubernandis remigiis, contemplantes aciem fulgoremque eorum, quibus rebus status caeli futurus ostenditur. Sed et omnes homines ea 5 intendunt ad praevidendas aeris qualitates per aestatem et hiemem vernalemque temperiem. Ortu enim vel occasu suo certis stationibus temporum qualitatem significant. Signorum 6 primus Arcton, qui in axe fixus septem stellis in se revolutis rotatur. Nomen est Graecum, quod Latine dicitur ursa; quae quia in modum plaustri vertitur, nostri eam Septentrionem dixerunt. Triones enim proprie sunt boves aratorii, dicti eo quod 7 terram terant, quasi teriones. Septentriones autem non occidere axis vicinitas facit, quia in eo sunt. Arctophylax dictus, quod 8 Arcton, id est Helicem Vrsam, sequitur. Eundem et Booten dixerunt, eo quod plaustro haeret: signum multis spectabile stellis, inter quas Arcturus est. Arcturus sidus est post caudam 9 maioris ursae posita in signo Bootae. Vnde Arcturus dictus est, quasi ἄρκτου οὐρὰ, quia Bootis praecordiis conlocata est. Oritur autem autumnali tempore. Orion austro ante Tauri 10 vestigia fulget, et dictus Orion ab urina, id est ab inundatione

1 secum ignem *K* (*non A*) tactu *K* (*non A*) suo imitatur] solvitur *K*: suo solvitur C^1 (*non A*) 2 stillae cad. *K* sunt ut pr. est *T*: ut praediximus sunt *K* (*non A*) 3 cum *om.* *CK* (*non A*) nav. ea *CK* (*non A*) 4 cons. iter dirigunt *KC*(-gant) 7 earum *K* 8 ost. fut. *CK* (*non A*) et *om.* *CK* 9 praevidendum *K*: praevidas C^1 qualitatem *K* qu. significant prestantem et iemen vern. *T* 10 vernalique temperiae *K* suo vel occ. *CK* 11 qualitate *K*: -tes *B* 12 axem fixas *K* *fort.* -tus 13 quae C^1 quae quia *ABT*: quique *K*: quaeque C^1 14 nostri] nomini C^1 15 arctorii C^1: arcturi *K* (*non A*) 17 vicinitate C^1 dictus BT^2: dicitus T^1: dicitur *CK* 18 lincem C^1K eundem] unde *T*: eadem C^1 19 plaustris *K* haberet C^1K pectabiles C^1 20 inter] in C^1 Arcturus (*alt.*) *om.* C^1K situs C^1 21 unde et arct. *CK* dictus est *T*: dicta est *AB*: dicitur *CK* 22 pr. socia conl. *K* 23 au. arcturus au. *AB* austro *scripsi*: austrum C^1: austru *K*: austri *BT*: astrum *dett.* 24 inviatione C^1

aquarum. Tempore enim hiemis obortus mare et terras aquis
11 ac tempestatibus turbat. Hunc Latini Iugulam vocant, quod sit armatus, ut gladius, et stellarum luce terribilis atque clarissimus; in quo si haec fulgent omnia, serenitas portenditur, si
12 obscuratur his acies, tempestas cernitur inminere. Hyades dictae ἀπὸ τοῦ ὕειν, id est a suco et pluviis. Nam pluviae Graece ὑετός dicitur. Ortu quippe suo efficiunt pluvias. Vnde et eas Latini suculas appellaverunt, quia, quando nascuntur, pluviarum signa monstrantur. De quibus Vergilius (Aen. 1, 744):

Arcturum pluviasque Hyadas.

Sunt autem septem in fronte Tauri, et oriuntur tempore vernali.
13 Pliades a pluralitate dictae, quia pluralitatem Graeci ἀπὸ τοῦ πλείστον appellant. Sunt enim stellae septem ante genua Tauri; ex quibus sex videntur, nam latet una. Has Latini Vergilias dicunt a temporis significatione, quod est ver, quando exoriuntur. Nam occasu suo hiemem, ortu aestatem, primaeque
14 navigationis tempus ostendunt. Canicula stella, quae et Sirius dicitur, aestivis mensibus in medio centro caeli est: et dum sol ad eam ascenderit, coniuncta cum sole duplicatur calor ipsius, et dissolvuntur corpora et vaporantur. Vnde et ex ipsa stella dies caniculares dicuntur, quando et molestae sunt purgationes.
15 Canis autem vocatur propter quod corpora morbo afficiat, vel propter flammae candorem, quod eiusmodi sit ut prae ceteris lucere videatur. Itaque quo magis eam cognoscerent, Sirion
16 appellasse. Cometes stella est dicta eo quod comas luminis ex se fundat. Quod genus sideris quando apparuerit, aut pesti-
17 lentiam, aut famem, aut bella significat. Cometae autem Latine

1 abortus C^1 aquasque temp. K: aquasquettemp. C^1 4 haec fulgeant B: effulgent T serena CK si obsc. his BT: obscuratis his C^1K 5 tempestate C^1: tempestatis T^2 6 ἀπὸ τοῦ ὕειν *om.* C^1K et a pl. CK nam pluvia K 7 dicitur KT: dicuntur BC 8 siculas T pluvia sig. C^1 12 a] ad K quia] qua T app. ἀ. τ. π. CK 13 ianuam C^1K 15 quod est quando C^1: quod vere B oriuntur CK 16 que *om.* C^1K 17 st. est quae K 18 caeli est] celesti T dum] cum K 19 conscenderit C calore B 20 ex *om.* T 21 dicitur C^1: *om.* T 22 mor. cor. CK (*non* A) vel CK: sive B: aut T: Sirius $A^{rev.}$ 23 quod eiusmodi sit BT: quod eiusmodi A: quem emittit CK 24 eam] et C^1 25 dicta *om.* CK (*non* A)

crinitae appellantur, quia in modum crinium flammas spargunt; quas Stoici dicunt esse ultra triginta, quarum nomina et effectus quidam Astrologi scripserunt. Lucifer dictus eo quod inter **18** omnia sidera plus lucem ferat; est autem unus ex planetis. Hic proprie et iubar dicitur eo quod iubas lucis effundat, sed et splendor solis ac lunae et stellarum iubar vocatur, quod in modum iubae radii ipsorum extendantur. Vesperus stella [est] occi- **19** dentalis, quam cognominatam perhibent ab Hespero Hispaniae rege. Est autem et ipsa ex quinque stellis planetis, noctem ducens et solem sequens. Fertur autem quod haec stella oriens luciferum, occidens vesperum facit. De qua Statius (Theb. 6, 241):

Et alterno dependitur unus in ortu.

Planetae stellae sunt quae non sunt fixae in caelo, ut reliquae, **20** sed in aere feruntur. Dictaè autem planetae ἀπὸ τῆς πλάνης, id est ab errore. Nam interdum in austrum, interdum in septentrionem, plerumque contra mundum, nonnumquam cum mundo feruntur. Quarum nomina Graeca sunt Phaethon, Phaenon, Pyrion, Hesperus, Stilbon. Has Romani nominibus deorum **21** suorum, id est Iovis, Saturni, Martis, Veneris, atque Mercurii sacraverunt. Decepti enim et decipere volentes in eorum adulationem, qui sibi aliquid secundum amorem praestitissent, sidera ostendebant in caelo, dicentes quod Iovis esset illud sidus et illud Mercurii: et concepta est opinio vanitatis. Hanc opinionem erroris diabolus confirmavit, Christus evertit. Iam vero **22** illa, quae ab ipsis gentilibus signa dicuntur, in quibus et animantium imago de stellis formatur, ut Arcton, [ut] Aries, Taurus, Libra et huiusmodi alia; hi, qui sidera perviderunt, in nume-

2 et *om.* *T* 3 quidem *K* 4 lucem ferat *ABT*: lucis habeat *K*: lucis habet *C* est . . . proprie *om.* *CK* (*non A*) 5 et (*prim.*) *om.* *B* (*non A*) effundit B^1 6 vocantur *BT* in *om.* C^1K 7 iubar *T* extenduntur *B* est *hab.* *CK*; *om.* *BT* 8 ab espere C^1: avesperae *K*: avespero *BT* 9 autem *BT*: *om.* C^1: enim *K* 10 solem] noctem *T* haec *om.* *T* 11 de quo *K* 12 -perd- *B*: -prend- *Stat.* 15 in aus. . . . ple. *om.* C^1 17 phenonta *BCT*: fenonta *K* 18 phiriona *BCT*: firiona *K* nom.] in omnibus C^1 19 atque *BT*: et *CK* 21 sibi] in *T* secus C^1 22 quod *om.* *T* 23 unitatis C^1 hanc] ac *T* 24 formavit *K*: formabit C^1 26 ut *hab.* *BT*: *om.* *CK* 27 eius modi *T* praeviderunt *K*

rum stellarum speciem corporis superstitiosa vanitate permoti finxerunt, ex causis quibusdam deorum suorum et imagines
23 et nomina conformantes. Nam Arietem primum signum, cui, ut Librae, mediam mundi lineam tradunt, propter Ammonem Iovem ideo vocaverunt, in cuius capite, qui simulacra faciunt,
24 arietis cornua fingunt. Quod signum gentiles ideo inter signa primum constituerunt, quia in Martio mense, qui est anni principium, solem in eo signo cursum suum agere dicunt. Sed et Taurum inter sidera conlocant, et ipsum in honorem Iovis, eo quod in bovem sit fabulose conversus, quando Europam trans-
25 vexit. Castorem quoque et Pollucem post mortem inter notis-
26 sima sidera constituere: quod signum Gemini dicunt. Cancrum quoque inde dixerunt, eo quod cum ad id signum mense Iunio sol venerit, retrograditur in modum cancri, brevioresque dies facit. Hoc enim animal incertam habet primam partem, deni-que ad utramque partem gressum dirigit, ita ut prior pars sit
27 posterior et posterior prior. Leonem in Graecia ingentem Hercules occidit, et propter virtutem suam hunc inter duodecim signa constituit. Hoc signum sol cum adtigerit, nimium calorem
28 mundo reddit, et annuos flatus Etesias facit. Virginis etiam signum idcirco intra astra conlocaverunt, propter quod isdem diebus, in quibus per eum sol decurrit, terra exusta solis ardore
29 nihil pariat. Est enim hoc tempus canicularium dierum. Libram autem vocaverunt ab aequalitate mensis ipsius, quia VIII kal. Octobres sol per illud signum currens aequinoctium facit. Vnde et Lucanus (4, 58):

Ad iustae pondera librae.

2 ex] et C^1K deorum suorum suorum *imagines* T 3 confirmantes T sig. iobi cui T 4 ut lib. BC: et lib. KT pr. amonem iobis C^1: proptere amore is K 8 solem *om.* C^1K signum T: *om.* B suum *om.* T dicuntur T 10 qu. et europ. T 12 constituerunt BT geminum C^1K 13 inde *om.* B cum ad id CK: ad eum BT iulio sol dum ve. T 14 breviterque C^1K 15 hoc] hi C^1 16 dirigat C^1 18 hunc] inc T 20 annos K: annus C^1 et vestias C^1 21 hisdem BCT: his K 22 exausta K: exhausta B 24 qui ab C^1K 25 sol per] super T currens signum aequinoctii C^1K (*non A*) 27 pondere T

Scorpium quoque et Sagittarium propter fulgura mensis ipsius 30
appellaverunt. Sagittarius vir equinis cruribus deformatus, cuius
sagittam et arcum adiungunt, ut ex eo mensis ipsius fulmina
demonstrarentur. Vnde et sagittarius est vocatus. Capricorni 31
figuram ideo inter sidera finxerunt, propter capr[e]am Iovis nutri-
cem; cuius posteriorem partem corporis in effigiem piscis ideo
formaverunt, ut pluvias eiusdem temporis designarent, quas
solet idem mensis plerumque in extremis habere. Porro Aqua 32
rium et Piscem ab imbribus temporum vocaverunt, quod hieme,
quando in his signis sol vehitur, maiores pluviae profunduntur.
Et miranda dementia gentilium, qui non solum pisces, sed
etiam arietes et hircos et tauros, ursas et canes et cancros et
scorpiones in caelum transtulerunt. Nam et aquilam et cignum
propter Iovis fabulas inter caeli astra eius memoriae causa
conlocaverunt. Perseum quoque et uxorem eius Andromedam, 33
posteaquam sunt mortui, in caelum receptos esse crediderunt;
ita ut imagines eorum stellis designarent, eorumque appellare
nominibus non erubescerent. Aurigam etiam Ericthonium in 34
caeli astra conlocaverunt, propter quod vidissent eum primum
quadrigas iunxisse. Mirati sunt enim ingenium eius ad imita-
tionem Solis accessisse, et propter hoc nomen eius post mortem
inter sidera posuerunt. Sic Callisto, Lycaonis regis filia, dum 35
a Iove compressa et fabulose a Iunone in ursae fuisset speciem
versa, quae Graece ἄρκτος appellatur, post interfectionem ipsius
nomen eius Iovis cum filio in stellis Septentrionalibus transtulit,
eamque Arcton, filium autem eius Arctophylax appellavit. Sic 36

1 Scorpionum *T* prae fulgore C^1K (*non A*) ipsium *T* 2 deformatur *CK*: formatus *T* 3 adiungunt] decurrunt *T* ipsius *om.* C^1K (*non A*) fulmine C^1 4 demonstrentur *AB* 5 fixerunt *C* 6 figiem *T* 7 deformaverunt *C* temporibus C^1 quem so. isdem (hi-) C^1K 8 in *om.* C^1K 9 pisces *C* yema *T* 10 in hisdem signis *T*: insignis *A* sol vehitur *A*: sol vertitur *BDHT*: sol veitur *corr.* solvitur *K*: solvitur C^1 perfunduntur C^1 13 nam aq. *CK* 14 Io. pr. *C* (*non DH*) *K* ei. mem. cau. *om.* C^1K (*non A*) 15 locaverunt C^1 Perseum] per eum *T* 16 postquam C^1K 17 eorum appellarent C^1 19 conlocarent C^1K 20 quadricam *K* ad] ut aut C^1 23 conprehessa *T* fabulose *om.* C^1 arse C^1 fu. sp. ver. *ABT*: sp. fu. versam (-sa) *CK* 24 gr. arcton dicitur C^1K 25 eius *om.* C^1K 26 arct. fil. au. eius *om.* *T* filio C^1

Lyra pro Mercurio in caelum locata; sic Centaurus Chiron, propter quod nutrierit Aesculapium et Achillem, inter astra
37 dinumeratus est. Sed quolibet modo superstitionis haec ab hominibus nuncupentur, sunt tamen sidera quae Deus in mundi principio condidit, ac certo motu distinguere tempora ordinavit.
38 Horum igitur signorum observationes, vel geneses, vel cetera superstitiosa, quae se ad cognitionem siderum coniungunt, id est ad notitiam fatorum, et fidei nostrae sine dubitatione contraria sunt, sic ignorari debent a Christianis, ut nec scripta esse
39 videantur. Sed nonnulli siderum pulcritudine et claritate perlecti in lapsus stellarum caecatis mentibus conruerunt, ita ut per subputationes noxias, quae mathesis dicitur, eventus rerum praescire posse conentur: quos non solum Christianae religionis doctores, sed etiam gentilium Plato, Aristoteles, atque alii rerum veritate conmoti concordi sententia damnaverunt, dicentes con-
40 fusionem rerum potius de tali persuasione generari. Nam sicut genus humanum ad varios actus nascendi necessitate premerentur, cur aut laudem mereantur boni aut mali legum percipiant ultionem? Et quamvis ipsi non fuerint caelesti sapientiae dediti, veritatis tamen testimonio errores eorum merito percu-
41 lerunt. Ordo autem iste septem saecularium disciplinarum ideo a Philosophis usque ad astra perductus est, scilicet ut animos saeculari sapientia implicatos a terrenis rebus abducerent, et in superna contemplatione conlocarent.

1 pro] post C^1 2 inter] in K 3 quodlibet T 4 nuncupantur ACK 5 ac certo motu ABT: hec (haec C^1) ergo motu (-ta C^1) certo C^1K tempore C^1 6 geneses ABT: generes C^1: genera K vel ce. sup.] vel ceteras res superstitiosas C^1: et ctas (cetas *m.* 2) res supraestitiosas K 7 se *om.* C^1 cognitionem] coiunctionem K: iunctionem C^1 9 debet K a *om.* T nec] ne K 11 lapsu BK: laudem C cecati T 12 per *om.* C^1K dicuntur K eventum CK 13 nescire T: praecipere C conantur C^1 14 aristotelesque (-lique K) CK 15 varietate T concordi] cordis C^1 16 sicut] si C^2 (*non DH*): sicut dicunt T (*pro* si, ut dicunt) 17 genus (gens C^1) hominum CK var. hiactos T premitur T: promoverentur (-mob-) C^1K 18 cur autem C^1 percipiunt T 22 perductus est] pervenit T 23 adducerent T: abduceret BC: abducat K 24 conlocaret ABC: attollat K *Phill.* 1831

LIBER IV

DE MEDICINA

De Medicina. Medicina est quae corporis vel tuetur vel I
restaurat salutem: cuius materia versatur in morbis et vulneribus. Ad hanc itaque pertinent non ea tantum quae ars eorum 2
exhibet, qui proprie Medici nominantur, sed etiam cibus et potus, tegmen et tegumen. Defensio denique omnis atque munitio, qua [sanum] nostrum corpus adversus externos ictus casusque servatur.

De nomine eivs. Nomen autem Medicinae a modo, II
id est temperamento, inpositum aestimatur, ut non satis, sed paulatim adhibeatur. Nam in multo contristatur natura, mediocriter autem gaudet. Vnde et qui pigmenta et antidota satis vel assidue biberint, vexantur. Inmoderatio enim omnis non salutem, sed periculum affert.

De inventoribvs Medicinae. Medicinae autem artis III
auctor ac repertor apud Graecos perhibetur Apollo. Hanc filius eius Aesculapius laude vel opere ampliavit. Sed postquam 2
fulminis ictu Aesculapius interiit, interdicta fertur medendi cura; et ars simul cum auctore defecit, latuitque per annos pene quingentos usque ad tempus Artaxerxis regis Persarum. Tunc eam revocavit in lucem Hippocrates Asclepio patre genitus in insula Coo.

De tribvs haeresibvs Medicorvm. Hi itaque tres viri IV
totidem haereses invenerunt. Prima Methodica inventa est ab Apolline, quae remedia sectatur et carmina. Secunda Enpirica,

1 quae] vel *K* 2 moribus C^1 (*non DH*) vulnera *BCDT* (*non H*) *fort.* in morbos et vulnera 5 tegimen et tegumen *T*: tigmen et tegumen *K*: tegmen et *H* (*non D*) 6 monitio (-cio) *HK* q. sanum corpus nostrum *C*: q. nostrorum corpus *B*: q. sanum corpus *K*: q. nostrum corpus *TD Vercellensis* 202: quantum corpus *H* 7 cursusque *K* servetur *T* 9 est a temp. *C* ut . . . adhib. *om.* T^1 10 in multum *BC* natura *om. K* mediocri B^1 13 effert *K* 15 ac repertor repp-) *BCDHT*: aut inventor *K* hac C^1: ac *T* 18 pene *om. T*: fere *Vercellensis* 202

id est experientissima, inventa est ab Aesculapio, quae non indiciorum signis, sed solis constat experimentis. Tertia Logica,
2 id est rationalis, inventa ab Hippocrate. Iste enim discussis aetatum, regionum, vel aegritudinum qualitatibus, artis curam rationabiliter perscrutatus est, infirmitatum per quam causas ratione adhibita perscrutetur, [curam rationabiliter perscrutatus est]. Enpirici enim experientiam solam sectantur: Logici experientiae rationem adiungunt: Methodici nec elementorum rationem observant, nec tempora, nec aetates, nec causas, sed solas morborum substantias.

V De qvattvor hvmoribvs corporis. Sanitas est integritas corporis et temperantia naturae ex calido et humido, quod est
2 sanguis; unde et sanitas dicta est, quasi sanguinis status. Morbi generali vocabulo omnes passiones corporis continentur; quod inde veteres morbum nominaverunt, ut ipsa appellatione mortis vim, quae ex eo nascitur, demonstrarent. Inter sanitatem autem et morbum media est curatio, quae nisi morbo congruat, non
3 perducit ad sanitatem. Morbi omnes ex quattuor nascuntur humoribus, id est ex sanguine et felle, melancholia et phlegmate. [Ex ipsis enim reguntur sani, ex ipsis laeduntur infirmi. Dum enim amplius extra cursum naturae creverint, aegritudines faciunt.] Sicut autem quattuor sunt elementa, sic et quattuor humores, et unusquisque humor suum elementum imitatur: sanguis aerem, cholera ignem, melancholia terram, phlegma aquam. Et sunt quattuor humores, sicut quattuor elementa,
4 quae conservant corpora nostra. Sanguis ex Graeca etymologia vocabulum sumpsit, quod vegetetur et sustentetur et vivat. Choleram Graeci vocaverunt, quod unius diei spatio terminetur; unde et cholera, id est fellicula, nominata est, hoc est, fellis

1 experimentissima *BDHK*: experimentis simul *T* 3 His etenim *T* 4 regionum *om K* qualitatibus *om. K* 5 prescrutatus *TUC*[1] infirm. . . . perscr. est *om. BCDH* inf. p. q. c. *TUV*: p. q. c. inf. *K* 6 prescrutetur *TU* curam rationabiliter prescrutatus est *hab. UV*: *om. KT* (α *n.l.*) 9 nec causas *om. T* (sed solas *in ras.*) 14 quod] quo *Schwarz* 16 quae] quod *K* 20 ex ipsis . . . faciunt (*ex* § 7) *hab. BCDH*: *om. KMTU* sa. et ex *C* 22 sic quat. *T* 25 et sunt] haec sunt *C* hum. sic. quat. *om. C* 27 qui viget et sustinet *K* 28 col. enim gr. *T* 29 hoc est] hec *K*

effusio. Graeci enim fel χολὴν dicunt. Melancholia dicta eo 5
quod sit ex nigri sanguinis faece admixta abundantia fellis.
Graeci enim μέλαν nigrum vocant, fel autem χολὴν appellant.
Sanguis Latine vocatus quod suavis sit, unde et homines, quibus 6
dominatur sanguis, dulces et blandi sunt. Phlegma autem dixe- 7
runt quod sit frigida. Graeci enim rigorem φλεγμονὴν appellant.
Ex his quattuor humoribus reguntur sani, ex ipsis laeduntur
infirmi. Dum enim amplius extra cursum naturae creverint,
aegritudines faciunt. Ex sanguine autem et felle acutae passio-
nes nascuntur, quas Graeci ὀξέα vocant. Ex phlegmate vero et
melancholia veteres causae procedunt, quas Graeci χρόνια dicunt.

DE ACVTIS MORBIS. Ὀξεῖα est acutus morbus qui aut cito VI
transit aut celerius interficit, ut pleurisis, phrenesis. Ὀξὺ enim
acutum apud Graecos et velocem significat. Χρονία est prolixus
corporis morbus qui multis temporibus remoratur, ut podagra,
pthisis. Χρόνος enim apud Graecos tempus dicitur. Quaedam
autem passiones ex propriis causis nomen acceperunt. Febris 2
a fervore dicta; est enim abundantia caloris. Frenesis appel- 3
lata sive ab inpedimento mentis; Graeci enim mentem φρένας
vocant; seu quod dentibus infrendant. Nam frendere est
dentes concutere. Est autem perturbatio cum exagitatione et
dementia ex cholerica vi effecta. Cardia(ca) vocabulum a corde 4
sumpsit, dum ex aliquo timore aut dolore afficitur. Cor enim
Graeci καρδίαν vocant. Est enim cordis passio cum formidabili
metu. Lethargia a somno vocata. Est enim oppressio cerebri 5
cum oblivione et somno iugi, veluti stertentis. Synanchis a con- 6
tinentia spiritus et praefocatione dicta. Graeci enim συνάγχειν
continere dicunt. Qui enim hoc vitio laborant, dolore faucium
praefocantur. Fleumon est fervor stomachi cum extensione 7

2 adm. et habund. *K* 4 vocatus *BT*: vocatur *CK* 5 du. ac bl. *B* 6 frigorem *C* 9 autem] enim *B* 11 vetere ausae B^1 12 qui] quae *K* 15 podagra tisis *BCT*: podagricis *K* 16 *post* dicitur *seq.* § 7 *in BCDH* 18 app. ab inp. *K* 19 gr. enim men. *KT*: quia gr. men. *BC* 22 Cardian *K* 23 dum *BCT*: cum *K* 27 συνάγχειν] sinancis (-nac-) *codd.*: συνέχειν *Cael. Aureliani edd.* § 7 *et post* dicitur (§ 1) *et hoc loco in BCDH, sed priore loco ita* Fleumon est (*om. H*) inquietum (qu. *D*) cum rubore (ro- *DH*) et dolore et tensione (-nt- *H* et duritia et vastitate. Nam cum coeperit fieri fleumone et inquietudo febris consequitur. Vnde ... accepit

atque dolore [sive φλεγμονὴ est inquietudo cum rubore et dolore et tensione et duritia et vastitate]. Quae cum coeperit fieri, et febris consequitur. Vnde et dicta est φλεγμονή, ἀπὸ φλέγει, id est inflammans. Sic enim sentitur et inde nomen accepit.

8 Pleurisis est dolor lateris acutus cum febre et sputo sanguinolento. Latus enim Graece πλευρὰ dicitur, unde [et] pleuritica

9 passio nomen accepit. Peripleumonia est pulmonis vitium cum dolore vehementi et suspirio. Graeci enim pulmonem πλεύμονα

10 vocant, unde et aegritudo dicta est. Apoplexia est subita effusio sanguinis, qua suffocati intereunt. Dicta autem apoplexia, quod ex letali percussu repentinus casus fiat. Graeci enim percus-

11 sionem ἀπόπληξιν vocant. Spasmus Latine contractio subita partium aut nervorum cum dolore vehementi. Quam passionem a corde nominatam dixerunt, qui in nobis principatum vigoris habet. Fit autem duobus modis, aut ex repletione, aut ex

12 inanitione. Tetanus maior est contractio nervorum a cervice

13 ad dorsum. Telum lateris dolor est. Dictum autem ita a

14 medicis, quod dolore corpus transverberet, quasi gladius. Ileos dolor intestinarum. Vnde et ilia dicta sunt. Graece enim †ilios† obvolvere dicitur, quod se intestinae prae dolore involvant. Hi et turminosi dicuntur, ab intestinarum tormento.

15 Ὑδροφοβία, id est aquae metus. Graeci enim ὕδωρ aquam, φόβον timorem dicunt, unde et Latini hunc morbum ab aquae metu lymphaticum vocant. Fit autem [aut] ex canis rabidi morsu, aut ex aeris spuma in terra proiecta, quam si homo vel bestia tetigerit, aut dementia repletur aut in rabiem vertitur.

16 Carbunculus dictus, quod in ortu suo rubens sit, ut ignis, postea

17 niger, ut carbo extinctus. Pestilentia est contagium, quod dum

1 sive . . . vast. *om. codd.* (*cf. supra*) 3 φλέγει] flegi *CKT*: fleci *B* 5 Fleoresis *K*: Fleoris *M* 6 et *hab. BK*: *om. CTU* pleorica *K* 7 accipit *C* 10 qua] quia *TC*[1] 14 qui *CK*: quia *B*: que *T* 15 au. ex du. *B* mo. et repl. *C*[1] 16 a *om. T* 18 Yleos *BC*: Hyleos *T*: Ilius *K* 19 enim *om. B* 20 ilea subvolvere *K*: εἰλύειν obv. *Otto*: εἰλεῖν obv. *Arev.*: εἰλίσσειν obv. *alii* 22 ὕδωρ] ydro (idro) *CKT* 23 φόβον] fobis *KT*: fobi *B*: fobin *C* unde . . . vocant *om. T* (*non V*) ob aque motum *B* 24 aut *hab. BC*: *om. KT* 25 fuma *K* 28 et tinctus *T*

unum adprehenderit, celeriter ad plures transit. Gignitur enim ex corrupto aere, et in visceribus penetrando innititur. Hoc etsi plerumque per aerias potestates fiat, tamen sine arbitrio omnipotentis Dei omnino non fit. Dicta autem pestilentia, quasi 18
pastulentia, quod veluti incendium depascat, ut (Virg. Aen. 5, 683):

Toto descendit corpore pestis.

Idem et contagium a contingendo, quia quemquem tetigerit, polluit. Ipsa et inguina ab inguinum percussione. Eadem et 19
lues a labe et luctu vocata, quae tanto acuta est ut non habeat spatium temporis quo aut vita speretur aut mors, sed repentinus languor simul cum morte venit.

De Chronicis morbis. Chronia est prolixus morbus qui VII
multis temporibus remoratur, ut podagra, pthisis. Χρόνος enim apud Graecos tempus dicitur. Cephalea ex causa vocabulum 2
habet. Capitis enim passio est, et Graeci caput κεφαλὴν vocant. Scothomia ab accidenti nomen sumpsit, quod repentinas tenebras 3
ingerat oculis cum vertigine capitis. Vertigo autem est quotienscumque ventus consurgit, et terram in circuitum mittit. Sic et in vertice hominis arteriae et venae ventositatem ex 4
resoluta humectatione gignunt, et in oculis gyrum faciunt. Vnde et vertigo nuncupata est. Epilemsia vocabulum sumsit, 5
quod mentem adpendens pariter etiam corpus possideat. Graeci enim adpensionem ἐπιλημψίαν appellant. Fit autem ex melancholico humore, quotiens exuberaverit et ad cerebrum conversus fuerit. Haec passio et caduca vocatur, eo quod cadens aeger spasmos patiatur. Hos etiam vulgus lunaticos vocant, quod 6
per lunae cursum comitetur eos insidia daemonum. Item et

1 enim *KT*: autem *BC* 4 omnino *om. K* non *om. C*^{1} qu. postulentia *C*^{1}: qu. postulantia *B* 8 idem *BT*: ideo *C*^{1}*K* continendo *K* quemquem *K*: quemque *CT*: quem *B* 9 ead. lues *B* 10 labe *BCT*: leue *T* tantum *K* 13 Cronica *K* prolixius *T* 14 pod. tisis *BCT*: podagrisis *K* χρόνος] cronon *codd.* 16 et . . . vocant *om. K* 17 accedente *K*: accidendo *T* 18 autem *om. T*^{1} 21 gignent *K* 23 adprehendens . . . adprehensionem *dett.* 26 pas. cad. *K* voc.] dicitur *C* 27 patitur *K* 28 insidia *BCD*: insidiae *H*: insania *T*: insandia *K* item *CK*: idem *BT*

larvatici. Ipse est et morbus comitialis, id est maior et divinus, quo caduci tenentur. Cui tanta vis est ut homo valens concidat
7 spumetque. Comitialis autem dictus, quod apud gentiles cum comitiorum die cuiquam accidisset, comitia dimittebantur. Erat autem apud Romanos comitiorum dies sollennis in kalendis
8 Ianuarii. Mania ab insania vel furore vocata. Nam Graecorum vetustas furorem *μανικήν* appellabant, sive ab iniquitate, quam Graeci †manie† vocaverunt, sive a divinatione, quia divinare
9 Graece *μανεῖν* dicitur. Melancholia dicta est a nigro felle. Graeci enim nigrum *μέλαν* vocant, fel autem *χολήν* appellant.
Epilemsia autem in phantasia fit; melancholia in ratione;
10 mania in memoria. Typi sunt frigidae febres, qui abusive tipi appellantur ab herba quae in aqua nascitur. Latine forma atque status dicitur. Est enim accessionum vel recessionum revolutio
11 per statuta temporum intervalla. Reuma Graece, Latine eruptio sive fluor appellatur. Catarrhus est fluor reumae iugis ex naribus, quae dum ad fauces venerit, *βράγχος* vocatur; dum ad thoracem
12 vel pulmonem, *πτύσις* dicitur. Coryza est quotiens infusio capitis in ossa venerit narium, et provocationem fecerit cum
13 sternutatione; unde et coryza nomen accepit. Branchos est praefocatio faucium a frigido humore. Graeci enim guttur *βράγχος* dicunt, circa quem fauces sunt, quas nos corrupte
14 brancias dicimus. Raucedo amputatio vocis. Haec et arteriasis vocatur, eo quod vocem raucam et clausam reddat ab arteriarum iniuria. Suspirium nomen sumpsit, quia inspirationis difficultas
15 est, quam Graeci *δύσπνοιαν* dicunt, id est praefocationem. Peripleumonia a pulmonibus nomen accepit. Est enim pulmonis
16 tumor cum spumarum sanguinearum effusione. Haemoptois

1 barbatici ipse C^1: larvaticipse K: larvatio ipse B: barbatio ipse T idem *Arev.* diutinus CT 2 quod T 3 dicitur C 4 accedisset *codd.* 5 comitialis K 111 Kal. *Arev.* 6 greci K 7 *μαντικήν Arev.*: *μανίαν Otto* (*cum Cael. Aureliani edd.*) appellant K ab inanitate *Arev.* 9 *an μανὴν* voc.? 11 inrationale T 12 ma. in me. *om.* T^1 Typi C: Tipi BKT 13 appellabantur BC forme T 18 *πτύσις Arev.*: tisis *codd.* (*i.e. φθίσις*) 19 praefocationem *dett.* (*non DH*) 21 enim] autem T 22 qua nos T 23 dicitur C^1 vo. est hanc et TV 24 ab art. ini. *om.* T 25 spirationis T 26 dismoan (-am?) T: dissonam C^1K (B^1 *n. l.*): disnam *Bern.* 224 vocant K 27 enim *om.* C^1

emissio sanguinis per ora, unde et nomen accepit. Αἷμα enim sanguis dicitur. Tisis est ulceratio et tumor in pulmonibus, qui in iuvenibus facilius venire solet. Φθίσις autem apud Graecos dicta, quod sit consumtio totius corporis. Tussis Graece ab altitudine vocatur, quod a profundo pectoris veniat. Cuius contraria est superior in faucibus, ubi uva titillat. Apostoma a collectione nomen accepit. Nam collectiones Graeci apostomas vocant. Enpiis dicta ab apostoma intrinsecus vel in latere vel in stomacho cum dolore et febribus et tussi et abundantibus spumis et purulentiis. Hepaticus morbus e iecoris passione nomen accepit. Graeci enim iecur ἧπαρ vocant. Lienosis ab splene vocabulum sumpsit. Graeci enim σπλῆν lien dicunt. Hydropis nomen sumpsit ab aquoso humore cutis. Nam Graeci ὕδωρ aquam vocaverunt. Est enim humor subcutaneus cum inflatione turgente et anhelitu foetido. Nefresis a renum languore nomen accepit. Renes enim Graeci νεφροὺς dicunt. Paralesis dicta a corporis inpensatione, facta ex multa infrigidatione, aut in toto corpore, aut in parte. Cacexia nomen sumpsit a corporis iniuria [vel habitu]. Καχεξίαν enim malam vexationem Graeci vocaverunt. Fit autem haec passio intemperantia aegrotantis, vel curatione mala medicaminis; aut post aegritudinem tarda resumptio. Atrofia nomen accepit a diminutione corporis. Nam Graeci nutrimenti cessationem ἀτροφίαν dicunt. Est enim tenuitas corporis ex causis latentibus et paulatim convalescentibus. Sarcia est superfluum carnis incrementum, quo ultra modum corpora saginantur. Graeci enim

1 per ora] pectorum *K* accepit] sumsit *T* emath (-at) *codd.* 3 φθίσις] tisis *codd.* 4 consummatio *KT* 6 superius *K* titillat *BCK*: distillat *T* Apostuma *K* 8 apostumas *K*: ἀποστήματα *edd.* apostuma *K* vel lat. *K* 9 vel stom. *B* 10 spumis] sputis *Arev.* purulentis *T*: putulentis *K* Ipaticus *T*: Ypaticus *BCK* 11 ἧπαρ] ipaten (-em) *codd.* 13 dicunt] vocant *C* 14 nam . . . voc. *om. K* ὕδωρ] ydros (id-) *BCTU* est enim] nam est *K* 15 inflammatione *K* 16 languore] dolore *K* νεφροὺς] nefretin *codd.* 17 Par. . . . facta *om. K* inpesione *T* 19 inuria C^1T: habitu *K*: iniuria vel habitu BC^2: in. alambitu *D*: in. ambitu *H* 21 cur. male *T*: mala curatione *C* 22 egritudinis *C* tarda] danda *K* 24 intentibus *T* 25 Sarcian *BCK*: Sarcina *T*

29 carnem σάρκα vocant. Sciasis vocata a parte corporis, quam vexat. Nam vertebrorum ossa, quorum summitas iliorum initio terminatur, Graeci ἰσχία vocant. Fit autem de phlegma quotiens 30 descenderit in recta ossa, et efficitur ibi glutinatio. Podagram Graeci a retentione pedum dicunt nominatam, et a ferali dolore. Siquidem omne, quod inmite fuerit, abusive agreste vocamus. 31 Artriticus morbus ab articulorum passione vocabulum sumpsit. 32 Cauculus petra est quae in vesica fit, unde et nomen accepit. 33 Gignitur autem ex materia phlegmatica. Stranguria dicta est, 34 eo quod stringat urinarum difficultatem. Satiriasis iuge desiderium Veneris cum extensione naturalium locorum. Dicta passio 35, 36 a Satyris. Diarria iugis ventris cursus sine vomitu. Disinteria est divisio continuationis, id est ulceratio intestini. Dis enim divisio est, intera intestina. Fit autem antecedente fluore, quem 37 Graeci διάρροιαν vocant. Lienteria dicta, quod cibum tamquam 38 per lenia intestinae nullis obstantibus faciat prolabi. Colica passio nomen sumpsit ab intestino, quem Graeci κῶλον appel- 39 lant. Ragadiae dicuntur, eo quod fissurae sint rugis collectae circa orificium. Haec et emorroidae a sanguinis fluore dictae. Graeci enim sanguinem αἷμα dicunt.

VIII De morbis qvi in svperficie corporis videntvr. Alopicia est capillorum fluor circumscriptis pilis fulvis, aeris qualitatem habentibus: vocata hoc nomine a similitudine animalis 2 vulpeculae, quam Graeci ἀλώπεκα vocant. Parotidae sunt duritiae vel collectiones, quae ex febribus aut ex aliquo alio nascuntur in aurium vicinitates, unde et παρωτίδες sunt appel-

1 σάρκα] sarcian *BT*: sargian *K*: sarcinan *C* 2 verteblorum C^1: vertebulorum *T* quorum] quam C^1 3 ἰσχία] scia *BC*: socian *T*: ascia *K* 4 ibi *om.* *K* 5 retentatione *C* et fer. *C* 7 Artericus *BCT*: Artiticus *K* 8 accepit] sumsit *T* 10 eo *om.* *K* quo distringat *C* § 34 *quae hic in familia tertia codicum inserta sunt require ad* IX. II. 88 12 veneris *K* currus C^1: fluxus *TV* Dis. div. *K* 13 intestinis *BT* 14 intera *B*: intra *T*: terra C^1: enteria *K*: *ἔντερα edd.* 15 dic. est qu. *K* 16 lenia *BCET*: lineam *K* intestinae *BCK*: intestina *T*: intestini *E* obrestantibus *ut vid.* *K* 20 αἷμα] emat (-ath) *codd.* 22 circumscriptus *C* fulvis] fulvi falvi *B* 23 animalium *T* 24 ἀλώπεκα] alopiciam (-cium *B*, -giam *T*) *codd.* 25 aliquo alio *C*: alio aliquo *K*: aliquid aliud *BE*: aliquid aut *T* 26 vicinitate *K* παρ.] parotidas *BCE*: -da *T*: -de *K* sunt app.] appellantur *K*

latae. Ὦτα enim Graece auricula dicitur. Lentigo est vestigia 3
maculárum parvula in rotunditatem formata, ab specie lenti-
culae dicta. Erisipela est quem Latini sacrum ignem appellant, 4
id est execrandum per antiphrasim. Siquidem in superficie
rubore flammeo cutes rubescunt. Tunc mutuo rubore quasi ab
igni vicina invaduntur loca, ita ut etiam febris excitetur. Ser- 5
pedo est rubor cutis cum pustularum extantia, et nomen sumpsit
a serpendo, eo quod serpiat membra. Inpetigo est sicca 6
scabies prominens a corpore cum asperitate et rotunditate
formae. Hanc vulgus sarnam appellant. Prurigo vocata est 7
a perurendo et ardendo. Nyctalmos est passio, quae per diem 8
visus patentibus oculis denegatur et nocturnis inruentibus tene-
bris redhibetur, aut versa vice, ut plerique volunt, die redditur,
nocte negatur. Verrucae aliud sunt: satiriasis aliud. Verru- 9
cae singulatim sunt, satiriasis vero una fortior, et circa ipsam
plures inveniuntur. Scabies et lepra. Vtraque passio asperitas 10
cutis cum pruritu et squamatione, sed scabies tenuis asperitas
et squamatio est. Hinc denique nomen accepit, quae ita veluti
purgamenta amittat. Nam scabies quasi squamies. Lepra 11
vero asperitas cutis squamosa lepidae herbae similis, unde et
nomen sumpsit: cuius color nunc in nigredinem vertitur, nunc
in alborem, nunc in ruborem. In corpore hominis ita lepra
dinoscitur: si variatim inter sanas cutis partes color diversus
appareat, aut si ita se ubique diffundat, ut omnia unius coloris
quamvis adulteri faciat. Elefantiacus morbus dicitur ex simili- 12
tudine elephanti, cuius naturaliter dura pellis et aspera nomen
morbo in hominibus dedit; quia corporis superficiem similem
facit elephantorum cuti, sive quia ingens passio est, sicut animal

3 dicte *T* quam *K* 5 rubor flammeus cutes *BD*: ruborem flammeus cute C^1: rubor flammeus cute *T*: rubor flammam eius cutes *H* mutuo] motu C^1K: moto C^2T: multo *B* 7 stantia C^1 8 serpat per membra *C* 10 sarnam *BCET*: sarmam *KM* appellat *EK* 11 pereundo *B* qua *C* 12 visu *T*: visum *B*: visibus *K* dene-gat *B* 13 redibitur (ret-) C^1KT 14 Ver. alia s. *C* 19 amittit *K*: admittat *BT* scamies (-ani-) *BCT* 20 sutis C^1 *i.e.* lepidi (-dii): alepide *T*: lapide C^1 23 varietatem *K* div. col. *K* 24 aut si] ut *T* 25 adulterini *dett.* 26 elefantis *CT* 27 in omnibus *T* quia] quam *K* similem *om. K*

13 ipsud ex quo derivatum ducit nomen. Hicteris Graeci appellant a cuiusdam animalis nomine, quod sit coloris fellei. Hunc morbum Latini arcuatum dicunt, a similitudine caelestis arcus. Auriginem vero Varro appellari ait a colore auri. Regium autem morbum inde aestimant dictum, quod vino bono et
14 regalibus cibis facilius curetur. Cancer a similitudine maritimi animalis vocatum. Vulnus sicut medici dicunt nullis medicamentis sanabile. At ergo praecidi solet a corpore membrum, ubi nascitur, ut aliquantum diutius vivat: tamen inde mortem,
15 quamlibet tardius, adfuturam. Furunculus est tumor in acutum surgens, dictus quod fervet, quasi fervunculus; unde et Graece
16 ἄνθραξ dicitur, quod sit ignitus. Ordeolus est parvissima ac purulenta collectio in pilis palpebrium constituta, in medio lata et ex utroque conducta, hordei granum similans: unde et
17 nomen accepit. Oscedo est qua infantum ora exulcerantur,
18 dicta ex languore oscitantium. Frenusculi ulcera circa rictum oris, similia his quae fiunt iumentis asperitate frenorum.
19 Vlcus putredo ipsa; vulnus, quod ferro fit, quasi vi. Et ulcus,
20 quod olet, quasi olcus, unde et ulcera. Pustula est in super-
21 ficie corporis turgida veluti collectio. Papula est parvissima cutis erectio, circumscripta cum rubore; et ideo papula, quasi
22 pupula. Syringio. Sanies dicta, quia ex sanguine nascitur. Excitato enim calore vulneris sanguis in saniem vertitur. Nam sanies non fit in quocumque loco, nisi ubi sanguis advenerit; quia omne, quod putrescit, nisi calidum et humidum fuerit, quod est sanguis, putrefieri non potest. Sanies autem et tabes sibi differunt. Fluere enim sanie vivorum est, tabe mortuorum.

1 dirivatur *C* nomen *om. T* 2 a *om. K* 3 dicunt *om. K* 4 auriconem *K*: auruginem *B* appellare *K* a *om. B* calore C^1 5 existimant *T* 6 regali *K* 8 at *K*: aut *BCT* 9 ut] aut *T* diutius *om. B* 11 dicitur *K* ferveat *BC* ferinculus *T* graeci *T* § 16 *post* § 7 *K*: *ante* § 15 *BCDH* 13 pilis *CK*: capillis *BT* palfebrarum *C* 14 utraque *T* similis *K* 16 c. ictum *T*: c. ictu *BD*: circuitu *H* 17 qui *T* 18 Vulnus putrido *K* sit *B* vim *K* 19 dolet *K* Pust. . . . corp. *om. B Bern.* 224 20 turgit *C Bern.* 224: turget *B* 21 et ideo . . . pupula *om. B Bern.* 224 22 Sirimpio *BT Rem. Mon.*: *om. CK*: *corr. Schwarz* quia] quod *C* 25 fuerit] fieret *ex* fierit *K ut vid.*

Cicatrix est obductio vulneris, naturalem colorem partibus 23
servans: dicta quod obducat vulnera atque obcaecat.

De remediis et medicaminibvs. Medicinae curatio IX
spernenda non est. Meminimus enim et Esaiam Ezechiae
languenti aliquid medicinale mandasse, et Paulus apostolus
Timotheo modicum vinum prode esse dixit. Curatio autem 2
morborum tribus generibus constat: Pharmacia, quam Latini
medicamina vocant: Chirurgia, quam Latini manuum opera-
tionem appellant; manus enim apud Graecos χείρ vocatur:
Diaeta, quam Latini regulam nuncupant; est enim observatio
legis et vitae. Sunt autem omni curationi species tres: primum
genus diaeticum, secundum pharmaceuticum, tertium chirurgi-
cum. Diaeta est observatio legis et vitae. Pharmacia est 3
medicamentorum curatio. Chirurgia ferramentorum incisio;
nam ferro exciduntur quae medicamentorum non senserint
medicinam. Antiquior autem medicina herbis tantum et sucis 4
erat. Talis enim medendi usus coepit, deinde ferro et ceteris
medicamentis. Omnis autem curatio aut ex contrariis aut ex 5
similibus adhibetur. Ex contrariis, ut frigidum calido, vel
humido siccum; sicut et in homine superbia sanari non potest,
nisi humilitate sanetur. Ex similibus vero, sicut ligamentum 6
vulneri rotundo rotundum, vel oblongo oblongum adponitur.
Ligatura enim ipsa non eadem membris et vulneribus omnibus,
sed similis simili coaptatur, quae duo etiam ipsa adiutoria
nominibus suis significant. Nam antidotum Graece, Latine 7
ex contrario datum dicitur. Contraria enim contrariis medicinae
ratione curantur. At contra ex simili, ut πικρὰ, quae interpre-

2 obducet *K*: abducat *BC*¹ obsecat *B* 4 enim *om.* *T* eze-
chihel *B* 6 dixerunt *C*¹ 7 latinae med. *K* 9 manus . . . voc.
om. *K* χείρ] ciros (cy-) *BCETU* vocantur *B* 10 dictam *CKT*
11 omnes curationes *K* 13 legis acutae *K* 14 ferr.] medicamen-
torum *K* 15 exciditur *T* 16 medicinam *BCET*: disciplinam *K*
§ 4 *post* § 11 *K* 18 contrario *K* aut . . . contrariis *om.* *K* ex his
milibus *C*¹ 19 frigida calidis *T* 20 sanare *BC*¹ 21 sanet *C*¹
Ex similitudinis vero *T* 22 vulneri rotundo *K*: vel rotundo *T*: vel
rotundo vulneri (-re *H*: -rum *C*¹) *BCHV*: vulnere *D* 23 edem *T*:
eadem de *K* 25 Graece *om.* *C*¹*K*¹: quod gr. *TK*² 27 ratione
om. *K* similibus *B*

tatur amara, quia gustus eius amarus est. Ex convenienti enim nomen accepit, quia amaritudo morbi amaritudine solvi solet.
8 Omnia autem medicamenta ex propriis causis habent vocabula. Hiera enim dicta quasi divina. Arteriaca, quod aptą sint gutturis meatui, et tumores faucium et arteriarum leniant. Tiriaca est antidotum serpentinum quo venena pelluntur, ut pestis peste solvatur. Catartica Graece, Latine purgatoria
9 dicuntur. Catapotia, eo quod modicum potetur, seu inglutiatur. Diamoron a suco morae nomen sumpsit, ex quo conficitur; sicut diacodion, quia ex codia, id est ex papavere fit;
10 sicut diaspermaton, quia ex seminibus conponitur. Electuarium vocatum eo quod molle sorbeatur. Trociscos dictus quia in modum rotulae deformatur; τροχὸς enim Graece rota dicitur. Collyria Latinum sonat, quod vitia oculorum detergant. Epitima, eo quod superponatur aliis adiutoriis praecedentibus.
11 Cataplasma, eo quod inductio sola sit. Inplastrum, eo quod inducatur. Malagma, quod sine igne maceretur et conprehendatur. Enema Graece, Latine relaxatio dicitur. Pessaria
12 dicta quod intus iniciantur. Medicinam iumentorum Chiron quidam Graecus invenit. Inde pingitur dimidia parte homo, dimidia equus. Dictus autem Chiron ἀπὸ τοῦ χειρίζεσθαι,
13 quia chirurgus fuit. Creticos dies medici vocant, quibus, credo, ex iudicio infirmitatis hoc nomen inpositum est, quod quasi iudicent hominem, et sententia sua aut puniant aut liberent.

X De libris medicinalibvs. Aforismus est sermo brevis,
2 integrum sensum propositae rei scribens. Prognostica praevisio aegritudinum, vocata a praenoscendo. Oportet enim

1 gurdus C^1: gurtus *ut vid.* K^1 eius] est K 2 qui C^1 morbi *om.* B 4 Hiera] Gera *BCK et ipse Isid.*: Genera T diurna T acta C^1 sit KT 5 liniat K 6 serpentium B quo] quae BC^1 8 dicunt B 9 ex quo vinum conf. K: eo quod conf. T 10 qui ex co. K 11 similibus (*ex* simli-) K 12 trociscus est d. K dictos *BCT* 13 deformantur *BCT* 15 precentibus ut T 19 inleciantur K: imitiantur B 20 pingitur *om.* K 21 dicta C^1 χειρ.] cirizeite *BCET*: cyrize id est K 22 fuisset B: fuit dicitur appellatus K *i. e.* Criticos: Credicos K 24 puniat B

medicum et praeterita agnoscere, et praesentia scire, et futura praevidere. Dinamidia, potestas herbarum, id est vis et pos- 3
sibilitas. Nam in herbarum cura vis ipsa δύναμις dicitur; unde et dinamidia nuncupatur, ubi eorum medicinae scri- 4
buntur. Butanicum herbarum dicitur quod ibi herbae notentur.

De instrvmentis Medicorvm. Enchiridion dictum quod XI
manu adstringatur, dum plurima contineat ferramenta; χείρ enim Graece manus vocatur. Phlebotomum ab incisione vocatum; 2
nam incisio Graece τομὴ dicitur. Similaria. Angistrum. 3
Spatomele. Guva, quae a Latinis a similitudine cucurbita, a suspirio ventosa vocatur. Denique animata spiritu per igniculum, dehinc praeciso corpori superposita omne, quod intra cutem vel altius aestuat, sive humorem, sive sanguinem, evocat in superficiem. Clistere. Pila a pisendis seminibus, 4
id est terendis. Hinc et pigmenta, eo quod in pila et pilo aguntur, quasi piligmenta. Est enim pila vas concavum et medicorum aptum usui, in quo proprie ptisanae fieri et pigmenta concidi solent. Varro autem refert Pilumn[i]um quendam 5
in Italia fuisse, qui pinsendis praefuit arvis, unde [et] pilumni et pistores. Ab hoc igitur pilum et pilam inventam, quibus far pinsitur, et ex eius nomine ita appellata. Pilum autem est unde contunditur quidquid in pila mittitur. Mortarium, quod 6
ibi iam semina in pulverem redacta et mortua condiantur.

1 cognoscere *B* 2 Dinamedia *codd.* pot. est herb. *C* id est] idem *B* 3 earum *Schwarz* 4 dinamedia *BCK* 5 But. autem h. *T* erbarium *C* 8 contineant *B* χείρ] ciron *ET*: chiron *K*: cyro *B*: cyron *C* 9 vocatur *BCET*: dicitur *K* Flebotomum *B*: Fleuthomum C^1: Fleothomum *K*: Fleotomum *T* 10 τομή] tomum (tho-) *codd.* 11 spatomele *B*: spatumele *C*: spathumele *K*: sapatomele *T* guva *BET*: gura C^1: cura *K* cocurbite *K* 12 anima *K* 13 prociso *K* corporis C^1 14 aestuat] aest K^1 15 vocat *B*: evacuat *T* clisterem *T* pisendi *K* 17 qu. pilagmenta *T* enim *BCET*: autem *K* 18 abtu *T* qua *BCE* et *om. K* 20 pensendis BC^1E: pisendi *K*: pinsandis *T* et *hab. BCE*: *om. KT* 21 pila inventa est quis *K* 22 far pisetur *K*: far pinsatur *T*: perpensitur *E* appellatur *T* est *om. K* 23 quidquid] quod *K* 24 seminum *T* condiantur *BCT*: conterantur *K*

7 Coticula est in qua circumducta collyria resolvuntur. Erit enim lenis. Nam aspera frangi potius quam resolvi collyrium facit.

XII De odoribvs et vngventis. Odor vocatus ab aere.

2 Thymiama lingua Graeca vocatur, quod sit odorabile. Nam thymum dicitur flos qui odorem refert. De quo Vergilius (Georg. 4, 169):

Redolentque thymo.

3 Incensum dictum quia igne consumitur, dum offertur. Te-
4 traidos formulae incensi in longitudinem porrectae, quae fiunt ex quattuor pigmentis. Quattuor enim Graece τέτταρα,
5 formula εἶδος dicitur. Stacten est incensum quod ex pressura manat, dictum a Graecis παρὰ τὸ στάζειν στακτή, id est obtritum.
6 Mirobalanum, quia fit ex glande odorata. De quo Horatius (C. 3, 29, 4):

Et
Pressa tuis balanus capillis.

Oleum est purum nullique rei admixtum. Vnguentum vero est omne quod ex communi oleo confectum aliarum specierum conmixtione augetur, odoris iucunditatem sumens et longius
7 redolens. Vnguenta autem quaedam dicuntur a locis, ut telinum, cuius Iulius Caesar meminit, dicens:

Corpusque suavi telino unguimus.

Hoc conficiebatur in insula Telo, quae est una ex Cycladibus.
8 Sunt et quaedam ab inventorum nomine, ut amaracinum. Nam quidam tradunt regium quendam puerum Amaracum nomine complura unguentorum genera ferentem casu pro-

1 Conticula *K*: Citicula *BCT* circumdata *K* 2 frangit *B* 3 fit *D* (*non E*) 5 odorabilis *B* (*non DE*) 6 thimum *K*: timo *BDET*: thymo *C* de quo . . . thymo *om. K* (*non DE*) 11 τέτταρα] tetra *codd.* 12 forma idos *T*: idos furmula *K* 13 obtritum *TUV*: obtimum (opt-) *BCDEK* 16 et pressa] expressa *T* 17 tui *BC*: ui *T* §§ 7–10 *post* XIII. 5 *CDE Rem.*[1] (*non Mon.*) 21 au. et qu. *K* (*non DE*) dicantur C^1 23 suabi *MTUV*: suatita *B* teli non *U* (*non VX*) unguemus *K* (*non L*): unguinus *M* 24 hoc *ex* ho *T*: haec *DE* conficebatur *K*: conficiebantur *DETUV* in insula *om. KL* teio *BCDETUV*: tela *KL* ex cicladibus insulis *K* (*non DE*) 26 quidam] quaedam *DE*

lapsum esse, et maiorem ex commixtione odorem creasse. Vnde nunc optima unguenta amaracina dicuntur: sunt autem ex genere florum. Item alia quae [a] materiae suae quali- 9
tate dicuntur, ut rosaceum a rosa, quiprinum a flore quipro; unde et propriae materiae odorem referunt. Ex his quae- 10
dam simplicia unguenta sunt, quae ex una tantum specie existunt, unde et sui nominis referunt odoratum, ut anetinum: est enim sincerum ex oleo et aneto tantum. Composita autem sunt quae pluribus admixtis fiunt; unde et nominis sui odorem non habent, quia obtinentibus aliis, quae admiscentur, incertum odorem ducunt. Cerotum. Calasticum. Marciatum.

De initio Medicinae. Quaeritur a quibusdam quare XIII
inter ceteras liberales disciplinas Medicinae ars non contineatur. Propterea, quia illae singulares continent causas, ista vero omnium. Nam et Grammaticam medicus scire debet, ut intellegere vel exponere possit quae legit. Similiter et Rhe- 2
toricam, ut veracibus argumentis valeat definire quae tractat. Necnon et Dialecticam propter infirmitatum causas ratione adhibita perscrutandas atque curandas. Sic et Arithmeticam propter numerum horarum in accessionibus et periodis dierum. Non aliter et Geometriam propter qualitates regionum et 3
locorum situs, in quibus doceat quid quisque observare oporteat. Porro Musica incognita illi non erit, nam multa sunt quae in aegris hominibus per hanc disciplinam facta leguntur; sicut de David legitur, qui ab spiritu inmundo Saulem arte modulationis eripuit. Asclepiades quoque medicus phreneticum quendam per symphoniam pristinae sanitati restituit. Postremo et Astronomiam notam habebit, per quam contem- 4

2 s. au. gen. *T*: s. ex gen. *B*: sicut au. ex gen. C^1 3 florum *om.* C^1 a *hab.* *BCE*: *om.* *KT* qualitatis C^1T 4 *i.e.* cypro: quae propriae *K* 5 unde *om.* *K* 7 unde . . . odoratum *om.* *T* 8 ol. anetum *K* 9 admixti *K* 10 quia] qui *C* 11 dicunt C^1 cirotum C^1K clasticum *K* 12 martiacum *K*: martiatum *BC* 16 debetur B^1: iubetur *C* 17 leget *K* 21 numer. hor.] numerorum *B* 22 pr. numerum qual. *T* et] vel *K* 23 oporteat *BCT*: debeat *K* 25 quae] qui *B* 29 habet *K* contemplatur *C*

pletur rationem astrorum et mutationem temporum. Nam sicut ait quidam medicorum, cum ipsorum qualitatibus et nostra corpora commutantur. Hinc est quod Medicina secunda Philosophia dicitur. Vtraque enim disciplina totum hominem sibi vindicat. Nam sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur.

1 mutationes *BC* nam . . . medicorum *om. T* 4 totum *BCK*: doctum *TV* 6 hanc *BCDET*: ista *K*

LIBER V

DE LEGIBVS ET TEMPORIBVS

DE AVCTORIBVS LEGVM. Moyses gentis Hebraicae primus I
omnium divinas leges sacris litteris explicavit. Phoroneus rex
Graecis primus leges iudiciaque constituit. Mercurius Trime- 2
gistus primus leges Aegyptiis tradidit. Solon primus leges
Atheniensibus dedit. Lycurgus primus Lacedaemoniis iura ex
Apollinis auctoritate confinxit. Numa Pompilius, qui Romulo 3
successit in regno, primus leges Romanis edidit; deinde cum
populus seditiosos magistratus ferre non posset, Decemviros
legibus scribendis creavit, qui leges ex libris Solonis in Latinum
sermonem translatas duodecim tabulis exposuerunt. Fuerunt 4
autem hi: Appius Claudius, Genucius, Veterius, Iulius, Manlius,
Sulpicius, Sextius, Curatius, Romilius, Postumius. Hi Decem-
viri legum conscribendarum electi sunt. Leges autem redigere 5
in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non
perseveravit obtrectatorum metu. Deinde Caesar coepit [id]
facere, sed ante interfectus est. Paulatim autem antiquae leges 6
vetustate atque incuria exoleverunt, quarum etsi nullus iam usus
est, notitia tamen necessaria videtur. Novae a Constantino 7
Caesare coeperunt et reliquis succedentibus, erantque per-

1–XXVII *De fontibus et verbis Isidori in hac parte libri cf. Kuebler (Herm. 25, pp. 505 sqq.)* 1 hebreicae *C*: aebraeicae *K*: hebreae *B*: ebree *T* 2 legis *KM* 3 iudiciaque (-iti-) *BTU Bern.*: iudicia *KM*: iudicavit *C* 4 legem At. *B* 5 atheniensium C^1 lac. *ABT*: lacedemonibus *CKM* ex] legum regis *KM* (*non A*) 6 appollonis *B*: apollonii *K* (*non M*) 7 Rom. le. *CKM* (*non A Bern.*) dedit *K* (*non AM*) 8 populos *A*: populis *T*: se popolus (-pul-) *KM* seditiosus *B* possit *BKM* 9 creavit (-bit) *AB ante corr. T*: decrevit (-bit) *B ex corr. CMK* (*ex* decreavit *ut vid.*) Solonis] salomonis *T* 11 vicerius *KM*: Veturius *edd.* Iul. Cur. Rom. Post. Man. Sulp. Sex. *CKM* manilius *BCT* 12 sectius *B*: sextus *CKM* curatus *CM*: curacus *K*: Curiatius *edd.* romelius *BM*: rumelius *CK* (*non UV*) potamius C^1K: putamius *M* 13 autem *om.* C^1KM 14 constituere *C* 15 id *B*: ita *T*: *om. CKM* 17 exsoluerunt CKT^1 *et fort. Isid.* 18 videt *K* Novem C^1 19 erant queppe (qui-) mixtae *KM*: erant quippe perm. C^1

mixtae et inordinatae. Postea Theodosius minor Augustus ad similitudinem Gregoriani et Hermogeniani codicem factum constitutionum a Constantini temporibus sub proprio cuiusque imperatoris titulo disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocavit.

II DE LEGIBVS DIVINIS ET HVMANIS. Omnes autem leges aut divinae sunt, aut humanae. Divinae natura, humanae moribus constant; ideoque haec discrepant, quoniam aliae
2 aliis gentibus placent. Fas lex divina est, ius lex humana. Transire per alienum fas est, ius non est.

III QVID DIFFERVNT INTER SE IVS, LEGES ET MORES. Ius generale nomen est, lex autem iuris est species. Ius autem dictum, quia iustum [est]. Omne autem ius legibus et moribus
2 constat. Lex est constitutio scripta. Mos est vetustate probata consuetudo, sive lex non scripta. Nam lex a legendo
3 vocata, quia scripta est. Mos autem longa consuetudo est de moribus tracta tantundem. Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex: nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio
4 commendet. Porro si ratione lex constat, lex erit omne iam quod ratione constiterit, dumtaxat quod religioni congruat, quod disciplinae conveniat, quod saluti proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est usu.

IV QVID SIT IVS NATVRALE. Ius autem naturale [est], aut civile, aut gentium. Ius naturale [est] commune omnium

2 factarum *Schwarz* 3 proprio] priori C^1 4 deposuit C^1M 6 autem] enim *KM (non A)* 7 divina n. *B* naturae *KM* humanis *B* 8 constat *B* 9 est *post* Fas *CKM (non A)* 10 aliena *M*: aliam C^1K *(non A)* fas ius *K (non AM)* 11 Ius gen. nom. est *om. B* 12 ius] iustum *K (non M)* autem] ad C^1 13 est *hab. CKM*: *om. BT* § 2 (*cf.* II. x. 1) 15 sive] vel *KM (non A*: C^1 *n. l.)* 16 vocata *om.* C^1KM *(non A Bern.)* § 3 (*cf.* II. x. 2) 17 monuribus C^1 tractata *T* tandem C^1 quoddam] que *Bern.*: quod *KM*: *om.* C^1 18 defecit *CKM* 19 ratione] ratio C^1 20 commendat *CKM* § 4 (*cf.* II. x. 3) 21 quid disc. *T* 23 quia *BT Bern.*: quod *CKM* 24 autem] ad C^1: aut *AKMUX*: *om. D*: autem aut *Bern.* est *hab. B Bern. TUX*: *om. ACKM* 25 naturale] naturae (-re) *CM* est *hab* A^1 *Bern.* CKT^2: *om.* A^2BDT^1M com. om. nat. *BDI Bern. TUX*: com. om. rationum *A ut vid. Rem.*: communi ratione C^1KM, *fort. recte*: communium (*ut vid.*) rationum *Mon.*[1]

nationum, et quod ubique instinctu naturae, non constitutione aliqua habetur; ut viri et feminae coniunctio, liberorum successio et educatio, communis omnium possessio, et omnium una libertas, adquisitio eorum quae caelo, terra marique capiuntur. Item depositae rei vel commendatae pecuniae 2 restitutio, violentiae per vim repulsio. Nam hoc, aut si quid huic simile est, numquam iniustum [est], sed naturale aequumque habetur.

QVID SIT IVS CIVILE. Ius civile est quod quisque populus V vel civitas sibi proprium humana divinaque causa constituit.

QVID SIT IVS GENTIVM. Ius gentium est sedium occu- VI patio, aedificatio, munitio, bella, captivitates, servitutes, postliminia, foedera pacis, indutiae, legatorum non violandorum religio, conubia inter alienigenas prohibita. Et inde ius gentium, quia eo iure omnes fere gentes utuntur.

QVID SIT IVS MILITARE. Ius militare est belli inferendi VII sollemnitas, foederis faciendi nexus, signo dato egressio in hostem vel commissio. Item signo dato receptio; item flagitii militaris disciplina, si locus deseratur; item stipendiorum modus, dignitatum gradus, praemiorum honor, veluti cum corona vel torques donantur. Item praedae decisio, et [pro] persona- 2 rum qualitatibus et labori iusta divisio; item principis portio.

QVID SIT IVS PVBLICVM. Ius publicum est in sacris et VIII sacerdotibus, in magistratibus.

1 et quod *ITU*: atque *Bern.*: eo quod *BCDKMX* instinctu naturae (-re) *BDITUX*: instinctum naturale est C^1K: instructu naturales *M*: institutum natura *Bern.* non con. *om.* C^1KM (*non A Bern. DI Rem.*) 2 aliaque (-ae) habetur (hau-) C^1KM: naturam aliquam habet *Bern.* aut vi. aut fe. *M* iunctio *K* (*non AM*) succ. educ. *KM*: susceptio et educ. *Arev.* 4 qui *CKM* 5 capiunt *K*: cupiunt *M* (*non A Bern.*) Item] id C^1 6 pervenire pulsio *M* hoc *BT*: haec (hec) C^1KM 7 est *hab. CKM*: *om. BT* ae quacumque *M* 9 quo (*corr.* quod) quique populis (*corr.* -lus) *T* 10 sibi] sive C^1 11 occupatium C^1 12 servitutes *om. T* 13 paces *T* 14 convibia (-via) C^1KM 15 quia *BT*: quod *CKM* 17 fatiendi *K*: patiendi C^1: spatiendi *M* signo dato (*prius*) *om. CKM* 18 vel incommissio iter C^1M praeceptio *CKM* iter C^1 flagelli *BCK*: flagellis *M* (*non D*) 20 honorum uti *KM*: honorum utique C^1 21 pro *hab. T*: *om. BCK* 22 qualitas *B ex corr.* labori *T*: laboris *BCK* item *BT*: aut *CK* 23 sacr. sace. *K* 24 in *BTV*: et *CK*

IX QVID SIT IVS QVIRITVM. Ius Quiritum est proprie Romanorum, quo nulli tenentur nisi Quirites, id est Romani, tamquam de legitimis hereditatibus, de cretionibus, de tutelis, de usucapionibus; quae iura apud alium nullum populum reperiuntur, sed propria sunt. Romanorum et in eosdem solos
2 constituta. Constat autem ius Quiritum ex legibus et plebiscitis, constitutionibus principum et edictis, sive prudentium responsis.

X QVID SIT LEX. Lex est constitutio populi, qua maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt.

XI QVID SCITA PLEBIVM. Scita sunt quae plebes tantum constituunt; et vocata scita quod ea plebs sciat, vel quod sciscitatur et rogatur ut fiat.

XII QVID SENATVSCONSVLTVM. Senatusconsultum, quod tantum senatores populis consulendo decernunt.

XIII QVID CONSTITVTIO ET EDICTVM. Constitutio vel edictum, quod rex vel imperator constituit vel edicit.

XIV QVID RESPONSA PRVDENTVM. Responsa sunt quae iurisconsulti respondere dicuntur consulentibus; unde et responsa Pauli dicta. Fuerunt enim quidam prudentes et arbitri aequitatis, qui institutiones civilis iuris conpositas ediderunt, quibus dissidentium lites contentionesque sopirent.

XV DE LEGIBVS CONSVLARIBVS ET TRIBVNITIIS. Quaedam etiam leges dicuntur ab his qui condiderunt, ut consulares, tribuniciae, Iuliae, Corneliae. Nam [et] sub Octaviano

2 quo n. tenentur *T*: quo n. teneantur *V*: quod (quae C^1) nulli tenent *BCHKD* (*seq. spat.*) tamquam *TH*: quam *ABD*: qui C^1 *Bern.*: *om. K* 3 creditionibus C^1K (*non Bern.*) 4 alium *om. A*: *post* nullum *B* (*non Bern.*) *TUV* 6 constitutum *T* plebis (-vis) scitis *BUV*: plebium scitis *M*: plebibus scitis *T*: plebibus sanctis *K*: plebibus sicut C^1: plebibus *Bern.*: plebiscitis senatusconsultis *Kuebler* (*ex Gai. Inst.* 1, 2) 9 qua] quo *KT*: qui *B* 10 nati *K* 12 et voc. *ABT*: vocataque *CK* quod . . . quod] que . . . que C^1 13 sciscitat (-ssi-) *BT* rogatur fiat C^1K: rogat ut f. *BDT*: *corr. Kuebler.* 15 consolendum *K*: consolendam C^1 decernunt *BDTUV*: decerunt *A ut vid.*: dedicarunt decernunt *K*: dederunt decernunt *C* 16 ed. est quae *C* 17 constituet et vel edicet *T* 19 unde . . . dicta *om. CKM* (*non ADU*) 21 arbitrii *T*: arbitres C^1K veritatis *K* iure C^1K reddiderunt C^1 22 desidentium C^1K sopirentur *CK* 24 consules *B* 25 et *hab. BT*: *om. CK* octavio (-bio) B^1C^1 *ut vid. T*

Caesare suffecti consules Papius et Poppaeus legem tulerunt, quae a nominibus eorum appellatur Papia Poppaea, continens patrum praemia pro suscipiendis liberis. Sub eodem quoque 2
imperatore Falcidius tribunus plebis legem fecit, ne quis plus [in] extraneis testamento legaret quam ut quarta pars superesset heredibus. Ex cuius nomine lex Falcidia nuncupata est. Aquilius quoque [legem condidit, quae hactenus Aquilia nuncupatur.]

De lege satvra. Satura vero lex est quae de pluribus XVI
simul rebus eloquitur, dicta a copia rerum et quasi a saturitate; unde et saturas scribere est poemata varia condere, ut Horatii, Iuvenalis et Persii. Lex novella.

De legibvs Rhodiis. Rhodiae leges navalium conmer- XVII
ciorum sunt, ab insula Rhodo cognominatae, in qua antiquitus mercatorum usus fuit.

De privilegiis. Privilegia autem sunt leges privatorum, XVIII
quasi privatae leges. Nam privilegium inde dictum, quod in privato feratur.

Qvid possit lex. Omnis autem lex aut permittit aliquid, XIX
ut: 'Vir fortis petat praemium,' aut vetat, ut: 'Sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat,' aut punit, ut: 'Qui caedem fecerit, capite plectatur.' Eius enim praemio aut poena vita moderatur humana.

Qvare facta est lex. Factae sunt autem leges ut XX
earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter inprobos innocentia, et in ipsis inpiis formidato supplicio refrenetur nocendi facultas.

1 appius *C* Poppaeus] pompeius *codd.* 2 Poppaea] pompeia *CK* 3 patruum *K* 5 in *hab. BT Bern.*: *om.* C^1K 6 Falcidia] placida *T* 7 Aq. qu. . . . nuncup. *Bern. Rem.*: Aq. qu. varia . . . persii (*ex* XVI) *TUV*: alii (aliqui *C*) qu. caria . . . pe. *CKL*: *om.* AB^1D *Mon.*[1] 9 est *om. T* (*non U*) 10 et qu. *om.* C^1K: et quos *Bern.* a *om. B* 11 u. et satura scr. *BCT*: u. traitur (*ex* tratur) scripta *Bern.* ut . . . novella *om. K* (*non AD Bern.*) 15 fuit] est *CT ut vid.* 17 quod] quae C^1 XIX (*cf.* II. x. 4) 19 premittit *T* (*non U*): promittit *KM* 21 aut (*ult.*) *BCTU*: et *KM* 23 moderetur *T* XX (*cf.* II. x. 5) 25 coerceretur *BT* tutaque] tantaque C^1K 26 probos *dett.* inpiis] inprobis *BCT*

XXI QVALIS DEBEAT FIERI LEX. Erit autem lex honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

XXII DE CAVSIS. Πρᾶγμα Graecum est, quod Latine dicitur causa, unde et pragmatica negotia dicuntur, et actor causarum et negotiorum pragmaticus nuncupatur.

XXIII DE TESTIBVS. Testes [sunt quibus veritas quaeritur in iudicio]. Hos quisque ante iudicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum aut dissimulare aut subtrahere se; unde et alligati appellantur. Item testes dicti quod testamento adhiberi solent; sicut signatores, quod testamentum signant.

XXIV DE INSTRVMENTIS LEGALIBVS. Voluntas generale nomen
2 omnium legalium instrumentorum; quae quia non vi, sed voluntate procedit, ideo tale nomen accepit. Testamentum vocatum quia, nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari potest nec sciri quid in eo scriptum sit, quia clausum et obsignatum est; et inde dictum testamentum, quia non valet nisi post testatoris monumentum, unde et Apostolus (Hebr. 9, 17), 'Testamentum,' inquit, 'in mortuis confirmatur.'
3 Testamentum sane in Scripturis sanctis non hoc solum dicitur, quod non valet nisi testatoribus mortuis, sed omne pactum et placitum testamentum vocabant. Nam Laban et Iacob testamentum fecerunt, quod utique etiam inter vivos valeret, et in Psalmis legitur (82, 6): 'Adversum te testamentum disposue-

XXI (*cf.* II. x. 6) 5 contingat *K* nullo *ex* nullu *K*: nulli *B* communi] omni *K* XXII *post* XXIII T^1 7 quod] quae C^1 8 pragmatia *T*: pragmata C^1K neg. et caus. *K* 10 Testes (-tis) quisque AB^1DH: Hos quisque *TU*: Testes (-te *M*) sunt... iudicio (-cium *C*) hos quisque *CKM* 11 sibi] sive *M* placidis *K* (*non M*) alligant *T* (*non U*) 12 insimulare *T*: insimula *U* detrahere C^1 13–14 testes . . . sig.] (*cf.* X. 265) 14 adhibere *C* testamenta *T* 16 quae *om. CK* 18 quia (*prim.*)] quod *K*: que C^1 20 dict. est test. *B* 21 post] per *C* 24 quod] quae C^1 25 vocabant *ABT*: vocatur *CK* nam et Lab. et *K* (*non A*) 26 quod] quae C^1 valeret *CKT*: valuerit *AB* 27 adversum *BT*: -sus *ACK* te *om. ACK* test. tuum disp. *K*

runt,' hoc est, pactum; et innumerabilia talia. Tabulae 4
testamenti ideo appellatae sunt, quia ante chartae et membranarum usum in dolatis tabulis non solum testamenta, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur; unde et portitores earum tabellarii vocabantur. Testamentum iuris civilis est 5
quinque testium subscriptione firmatum. Testamentum iuris 6
praetorii est septem testium signis signatum: sed illud apud cives fit, inde civile; istud apud praetores, inde iuris praetorii. Testamentum autem signare notare est, id est ut notum sit quod scriptum est. Holographum testamentum est manu 7
auctoris totum conscriptum atque subscriptum; unde et nomen accepit. Graeci enim *ὅλον* totum, *γραφήν* litteram dicunt. Inritum testamentum est, si is qui testavit capite 8
diminutus est, aut si non rite factum sit. Inofficiosum testa- 9
mentum est, quod frustra liberis exheredatis sine officio naturalis pietatis in extraneas personas redactum est. Ruptum 10
testamentum inde vocatur, eo quod nascente postumo, neque exheredato nominatim, neque herede instituto, disrumpitur. Suppressum testamentum est, quod in fraude heredum vel 11
legatariorum seu libertorum non est palam prolatum: quod si non latet, tamen si praedictis personis non proferatur, supprimi tamen videtur. Nuncupatio est, quam in tabulis cerisque 12
testator recitat, dicens: 'Haec ut in his tabulis cerisque scripta sunt, ita dico, ita lego: itaque vos, cives Romani, testimonium mihi perhibete,' et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare et confirmare. Ius 13
liberorum est coniugum sine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterna conscriptio. Codicillum, ut veteres aiunt, 14

2 ideo *CKT*: inde *B* 3 testamentum *C* 4 scribebantur *ABCT*: habebantur *K* 5 tabularii *AC* (*non D*): tabularios *H* vocantur *ABD*: vocabant *H* 6 civile *T* 9 id est *om. B* 10 quod] quae C^1 12 enim *om. T* ὅλον] olo *codd.* 13 qui testatus est aut (*om.* cap. dim.) C^1 14 recte KC^2: recta C^1 factus *K* 15 quae fr. lilucris C^1 exereditatis *K* 16 reductum *T* 17 vocatum *B* 18 exereditato C^1K 21 non feratur (-er?) subpraemit non videtur C^1 23 recitat . . . cerisque *om.* B^1 in *om. CK* (*non DH*) 24 dico] do *Gaius Inst.* 2, 104 25 praebete *CK* 27 coniugium *K* 28 Codice illum est ut C^1

sine dubio ab auctore dictum, qui hoc scripturae genus instituit. Est autem scriptura nullam indigens sollemnitatem verborum, sed solam testatoris voluntatem qualicumque scripturae significatione expressam. Cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum sollemnium, ita ut qui scribit titulum eiusdem scripturae codicillum vocet. Sicut autem codicillus fit vice testamenti,
15 ita epistola vice codicillorum. Cretio est certus dierum numerus, in quo institutus heres aut adit hereditatem, aut finito tempore cretionis excluditur, nec liberum illi est ultra
16 capiendae hereditatis. Cretio autem appellata quasi decretio, id est decernere vel constituere, ut puta: 'ille heres mihi esto': additurque, 'cernitoque infra dies tot.' Adeundarum autem hereditatum centesimus statutus erat dies, quibus non esset
17 cretio addita. Fideicommissum dictum, ut fiat quod a defuncto committitur. Nam fides dicta eo quod fiat; quod tamen non in directis verbis, sed precativis exposcitur.
18 Pactum dicitur inter partes ex pace conveniens scriptura, legibus ac moribus conprobata; et dictum pactum quasi ex
19 pace factum, ab eo quod est paco, unde et pepigit. Placitum quoque similiter ab eo, quod placeat. Alii dicunt pactum esse quod volens quisque facit; placitum vero etiam nolens conpellitur, veluti quando quisque paratus sit in iudicio ad respondendum; quod nemo potest dicere pactum, sed placi-
20 tum. Mandatum dictum, quod olim in commisso negotio

1 qui] quia C^1K 2 nulla ind. sollemnitate CK 4 sign.] pronuntiatione C expressa (-prae-) BCK 7 ita autem et qui T scribet tit. CT: scribit et tit. B scripturae *om.* T 10 adit] ad C^1K 11 secluditur A illic K^1: illis K^2 (*non A*) : *fort.* illi ius 12 quasi] id est K 13 id est] quasi K mihi *om.* T 14 auditorque C intra *edd.* 15 statutis C^1 16 quod] quae C^1 a] ad T^1 17 nam . . . exposcitur *om.* C^1L 18 in *om.* T 19 Partum C^1 (*non L*) 21 paco BT: pago D: pango CKL pepegit foedus CKL (*non D*) Placidum K (*non L*) 22 quoque *om.* CKL qu. pl. CKL : quod placet B : quo placet T 23 quisque $CKLT$: quis B vero *om.* CKL 25 quod] quae C^1 (*non L*) 26 quod] quae C^1 (*non L*) commisso *om.* C^1KL (*non A*)

alter alteri manum dabat. Ratum vero, quasi rationabile et 21
rectum, unde et qui pollicetur dicit: 'Ratum esse profiteor',
hoc est, firmum atque perpetuum. Rite autem esse non recte, 22
sed ex more. Chirographum. Cautio. Emtio et venditio 23
est rerum commutatio atque contractus ex convenientia veniens.
Emtio autem dicta, quod a me tibi sit: venditio quasi venun- 24
datio, id est a nundinis. Donatio est cuiuslibet rei transactio. 25
Dictam autem dicunt donationem quasi doni actionem, et
dotem quasi do item. Praecedente enim in nuptiis donatione,
dos sequitur. Nam antiquus nuptiarum erat ritus quo se 26
maritus et uxor invicem emebant, ne videretur uxor ancilla,
sicut habemus in iure. Inde est quod praecedente donatione
viri sequitur dos uxoris. Donatio usufructuaria ideo dicitur, 27
quod donator ex ea usum fructum adhuc retinet, servato cui
donatum est iure. Donatio directa ideo nuncupatur, quia et 28
iure et usu statim transit in alterum, nec ultra aliquid inde ad
ius donatoris retorquetur. Condiciones proprie testium sunt, 29
et dictae condiciones a condicendo, quasi condiciones, quia
non ibi testis unus iurat, sed duo vel plures. Non enim in
unius ore, sed in duorum aut trium testium stat omne verbum.
Item condiciones, quod inter se conveniat sermo testium, quasi
condictiones. Stipulatio est promissio vel sponsio; unde et 30
promissores stipulatores vocantur. Dicta autem stipulatio ab
stipula. Veteres enim, quando sibi aliquid promittebant,
stipulam tenentes frangebant, quam iterum iungentes sponsio-
nes suas agnoscebant [sive quod stipulum iuxta Paulum iuridi-

2 qui] que *T* ra. me esse *LK* 3 est enim fir. C^1 (*non L*) recte] certe *T* 4 mo.] more captio C^1 (*pro* m. Cautio, § 23) (*non L*) Cautio *hab. ABKTUV Bern.*: *om. DLC* (*sed vide supra*) 6 venundinatio *B* 7 cuilibet *BT* actio *T* 9 praecedentem *B* 10 antiquitus C^1KL 11 mar. inv. et ux. *CKL* 12 sicut] sed *B* in *om. L* quod] quae C^1 (*non L*) don.] done *L* 14 servat *L* 15 recta C^1KL 18 qu. condiciones *T* (*i.e.* condiciones?): qu. condictiones K^2: qu. conditiones $B^1C^1K^1$ 19 sed vel duo vel *CT* en. un. *C* 20 sed du. *K* aut] ad C^1 21 quod] quae C^1 qu. conditiones *BC* 22 vel sponsio *om. K* (*non A*) 23 promissores *ABTU*: sponsores *CK* voc.] dicuntur *K* 26 sive . . . app. *add. in marg. BT*: *om. D* quod] per *C* stipulam *CKU* (*non M*) iuxta Paulum *om. T* (*non U*) Paulum *om. K* (*non M*) loriticum *C*

31 cum firmum appellaverunt]. Sacramentum est pignus sponsionis; vocatum autem sacramentum, quia violare quod quisque promittit perfidiae est.

XXV De rebvs. Hereditas est res quae morte alicuius ad quempiam pervenit, vel legata testamento, vel possessione retenta. Dicta autem hereditas a rebus aditis, sive ab aere, 2 quia qui possidet agrum et censum solvit; †inde et res.† Res sunt quae in nostro iure consistunt. Iura autem sunt quae 3 a nobis iuste possidentur nec aliena sunt. Dicta autem res a recte habendo, ius a iuste possidendo. Hoc enim iure possidetur quod iuste, hoc iuste quod bene. Quod autem male possidetur, alienum est. Male autem possidet qui vel sua male utitur vel aliena praesumit. Possidet autem iuste qui non inretitur cupiditate. Qui autem cupiditate tenetur, 4 possessus est, non possessor. Bona sunt honestorum seu nobilium, quae proinde bona dicuntur, ut non habeant turpem 5 usum, sed ea homines ad res bonas utantur. Peculium proprie minorum est personarum sive servorum. Nam peculium est quod pater vel dominus filium suum vel servum pro suo tractare patitur. Peculium autem a pecudibus dictum, in 6 quibus veterum constabat universa substantia. Bonorum possessio est ius possessionis, certo ordine certoque titulo 7 adquisita. Intestata hereditas est quae testamento scripta non 8 est, aut, si scripta sit, iure tamen nequaquam est adita. Caduca 9 inde dicitur, quia eius heredes ceciderunt. Familia herciscunda est divisio hereditatis inter heredes. Herciscunda enim apud 10 veteres divisio nuncupabatur. Communi dividendo est inter eos quibus communis res est, quae actio iubet postulanti- 11 bus his arbitrum dari, cuius arbitratu res dividatur. Finium

4 more C^1 5 quodpiam C^1 legato *codd.* possessiones et emta C^1 6 additis K ab acre] habere CT 7 inde et heres *Arev.* Res *om.* K 9 iuste] iure K (*etiam* A^1?) (*non* D) Res au. dic. K (*non* A) 11 iuste . . . iuste] recte . . . recte BCD 18 servorum] servum C^1 19 suo iure tr. CK 20 pec. alium au. T 24 sit] est T adita K (*teste Kueblero*): edita BCT 25 dicuntur BCT heres K Familiae K erciscunde CT: heriscundae K 26 erciscunde BCT: heriscundae K 27 nuncupatur T 28 iubat C^1 29 arbitrium $C1^2$

regundorum actio dicta eo quod per eam regantur fines utrique, ne dissipentur, dummodo non angustiore quinque pedum loco ea controversia sit. Locatio est res ad usum data cum defini- 12
tione mercedis. Conductio est res in usum accepta cum con- 13
stituta mercede. Res credita est quae in obligationem ita 14
deducta est, ut ex tempore, quo contrahebatur, certum sit eam deberi. Vsura est incrementum fenoris, ab usu aeris crediti 15
nuncupata. Commod(at)um est id quod nostri iuris est et ad 16
alterum temporaliter translatum est cum modo temporis, quam-
diu apud eum sit, unde et commod(at)um dictum est. Precarium 17
est dum prece creditor rogatus permittit debitorem in posses-
sione fundi sibi obligati demorari, et ex eo fructus capere. Et dictum precarium quia prece aditur, quasi precadium, R pro D littera commutata. Mutuum appellatum est quia id, quod 18
a me tibi datur, ex meo tuum fit. Depositum est pignus com- 19
mendatum ad tempus, quasi diu positum. Deponere autem quis videtur, cum aliquid metu furti, incendii, naufragii, apud alium custodiae causa deponit. Interest autem in loquendi 20
usu inter pignus et arram. Nam pignus est quod datur propter
rem creditam, quae dum redditur, statim pignus aufertur. Arra vero est, quae primum pro re bonae fidei contractu empta, ex parte datur, et postea conpletur. Est enim arra conplenda, 21
non auferenda; unde qui habet arram non reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem; et dicta arra a re, pro qua traditur.
Item inter pignus, fiduciam et hypothecam hoc interest. Pignus enim est quod propter rem creditam obligatur, cuius rei 22
possessionem solam ad tempus consequitur creditor. Ceterum

1 regundorum *ex* regum duorum *T* regnantur *K* utriusque *T* 5 obligatione *BCK* 6 eam d. *Arev.* : eam (ea *teste Kueblero*) debere *K* : eas deferre (*i.e.* differre?) *BCDT* : eam deferri *A* 7 cris credita *T* : crescere *K* (*non A*) 8 Commodum *codd.* : *corr. Arev.* est id est quod *A* : est quod *K* nostre *T* 9 alterum *CKT* : alios *ABDH* com modo (commodo) *CT* (*A ex corr.?*) : commodum *ABK* quamdio *T* 10 commodum *codd.* 12 et (*alt.*) *om. C* 13 quia] quod *K* audiatur *K* preceadium *BCT* : praecaudium *K* 14 quia] quando *K* 18 causae C^1 loquendo *T ante corr.* 20 quod dum *K* 21 bono *T* 23 reddet *C ex corr. T* (*i.e.* -dit?) 24 a re pro qua re tr. *T* 25 pig. et fid. *B* 26 enim *om. K*

23 dominium penes debitorem est. Fiducia est, cum res aliqua
sumendae mutuae pecuniae gratia vel mancipatur vel in iure
24 ceditur. Hypotheca est, cum res commodatur sine depositione
25 pignoris, pacto vel cautione sola interveniente. Momentum
dictum a temporis brevitate, ut [quam cito] quam statim salvo
negotio reformetur, nec in ullam moram produci debeat quod
repetitur; sicut nec ullum spatium est momenti, cuius tam
brevis est temporis punctus ut in aliquam moram nullo modo
26 producatur. Instrumentum est unde aliquid construimus, ut
27 cultrus, calamus, ascia. Instructum, quod per instrumentum
28 efficitur, ut baculus, codex, tabula. Vsus, quem in re instructa
utimur, ut in baculo innitere, in codice legere, in tabula ludere;
sed et ipse fructus agrorum, quia eo utimur, usus vocatur. Haec
29 sunt illa tria. Vsusfructus autem vocatus quia solo usu habe-
30 tur eius fructus, manente apud alium iure. Vsucapio est adeptio
dominii per continuationem iustae possessionis, vel biennii aut
31 alicuius temporis. Mancipatio dicta est quia manu res capitur.
Vnde oportet eum, qui mancipio accipit, conprehendere id
32 ipsum, quod ei mancipio datur. Cessio est propriae rei con-
cessio, sicut est illud: 'Cedo iure propinquitatis.' Cedere enim
dicimus quasi concedere, id est, quae propria sunt; nam aliena
restituimus, non cedimus. Nam cedere proprie dicitur, qui
contra veritatem alteri consentit, ut Cicero (Ligar. 7, 22): 'Cessit'
33 inquit 'amplissimi viri auctoritati, vel potius paruit.' Inter-
dictum est quod a iudice non in perpetuum, sed pro reformando
momento ad tempus interim dicitur, salva propositione actionis
34 eius. Pretium vocatum eo quod prius eum damus, ut pro eius

1 debitores *K* 3 creditur *CDK* commendatur C^1T 5 quam cito *hab. BDHKT*: *om. C* salvo] solo *K* 6 in nullam *KT* 7 nec nullum *KT* huius *K* 10 cultrus *etiam M* arcia C^1 11 quem *B*: que *T*: quod *K*: qua *C* 13 quia in eo *B*: ex quo *K* vocatur *KT* 15 ademptio (-mt-) domini *codd.* 17 quia manus *T*: quae manus *K* 18 unde et op. *T* mancipium *BK* accepit *K* id *om.* C^1 19 e manc. *C* 20 propinq.] proprietatis *Schwarz* 21 concedere] condere T^1 id quae pr. s. nam C^1: idque proprie nam T^1 nam si al. *CK* 22 quia *B* 23 alter *K* 24 auctoritate *BKT* Int. enim est *A ex corr.* 25 quod *ABKT*: quia *C* pro *om. K* (*non A*) 27 vocatum *om. T*

vice rem, quam adpetimus, possidere debeamus. Commercium 35
dictum a mercibus, quo nomine res venales appellamus. Vnde
mercatus dicitur coetus multorum hominum, qui res vendere
vel emere solent. Integri restitutio est causae vel rei reparatio. 36
Causa redintegratur, quae vi potestatis expleta non est. Res 37
redintegratur, quae vi potestatis ablata atque extorta est.

De criminibvs in lege conscriptis. Crimen a carendo XXVI
nomen: ut furtum, falsitas et cetera, quae non occidunt, sed
infamant. Facinus dictum a faciendo malum, quod noceat 2
alteri. Flagitium a flagitando corruptelam libidinis, qua noceat 3
sibi. Haec sunt duo genera omnium peccatorum. Vis est 4
virtus potestatis, per quam causa sive res vel aufertur vel ex-
torquetur. Vis privata est, si quisque ante iudicium armatis 5
hominibus quemquam a suo deiecerit vel expugnaverit. Vis 6
publica est, si quis civem ante populum vel iudicem vel regem
appellantem necaverit, aut torserit sive verberaverit vel vinxerit.
Dolus est mentis calliditas, ab eo quod deludat. Aliud enim 7
agit, et aliud simulat. Petronius aliter existimat dicens: 'Quid
est, iudices, dolus? Nimirum ubi aliquid factum est quod legi
dolet. Habetis dolum, accipite nunc malum.' Calumnia est 8
iurgium alienae litis, a calvendo, id est decipiendo dicta. Fal- 9
sitas appellata a fando aliud quam verum est. Iniuria est 10
iniustitia. Hinc est apud Comicos (? Plaut. Mil. 436): 'Iniuria's';
qui audet aliquid contra ordinem iuris. Seditio dicitur dis- 11
sensio civium, quod seorsum alii ad alios eunt. Nam hi
maxime turbatione rerum et tumultu gaudent. Sacrilegium 12
proprie est sacrarum rerum furtum. Postea et in idolorum

2 unde et merc. *C* 3 coitus *T* em. vel vend. *B* 4 Integris *B* 5–6 vi (*bis*) *om.* B^1 res (*eras.*) redintegrantur *T* 6 exhorta C^1: exorta *BK* 9 ad faciendum *B* 12 sive] si vi *B* 13 quisque] quis B^1 16 negaverit *K* aut torserit *om.* T^1: *add. in fine* T^2 aut vinx. *K* 17 est *om. B* eludat *K* alia enim *K ex corr.* 18 existimans dicit *K* 19 lege *B* 20 nunc] non *K* 21 est a dicipiendo *K* 22 alium quam versum est *T* 23 iniuria's] iniurias AC^1TUV *Rem. Mon.*^{1}: iniurias iniustitia *Bern.*: inuria est *BDKM*: iniurius *I codd. Servii ad Aen.* 9, 107 24 audit *AM Bern.*: tudit *D* ordinis *D* (*non A Bern.*) 25 eunt] se aiunt *B* 27 est *ABCT*: esse *K* sacrum *T* idol. cul. *om. K* (*non A*)

13 cultu haesit hoc nomen. Adulterium est inlusio alieni coniugii, quod, quia alterius torum commaculavit, adulterii nomen ac-
14 cepit. Stuprum. Raptus proprie est inlicitus coitus, a conrum-
15 pendo dictus; unde et qui 'rapto potitur,' stupro fruitur. Homicidii vocabulum conpositum est ex homine et caede. Qui enim caedem in hominem fecisse conpertus erat, homicidam veteres
16 appellabant. Parricidii actio non solum in eum dabatur qui parentem, id est vel patrem vel matrem interemisset, sed et in eum qui fratrem occiderat; et dictum parricidium quasi paren-
17 tis caedem. Internecivum iudicium in eum dabatur qui falsum testamentum fecerat et ob id hominem occiderat. Accusatorem eius possessio bonorum sequebatur. Internecivi autem significatio est, quasi quaedam hominis enectio. Nam praepositionem inter pro e ponebant. Naevius (trag. 52): 'Mare interbibere'; et Plautus (frag. 87): 'Interluere mare': id est,
18 ebibere et eluere. Furtum est rei alienae clandestina contrectatio, a furvo, id est fusco vocatum, quia in obscuro fit. Furtum autum capitale crimen apud maiores fuit ante poenam
19 quadrupli. Pervasio est rei alienae manifesta praesumptio. Furtum autem earum rerum fit, quae de loco in locum transferri possunt: pervasio autem et earum quae transferuntur et
20 earum quae inmobilia sunt. Infitiatio est negatio debitae rei, cum a creditore deposcitur. Idem et abiuratio, id est rei cre-
21 ditae abnegatio. Ambitus iudicium in eum est, qui largitione honorem capit et ambit, amissurus dignitatem, quam munere

1 inhesit *K*: cultum esset *A*: cultaesit C^1 2 adulterii] -rium *K* (-rii *teste Kueblero*) nomen] non *C* 3 Stuprum. Lenocinium. Raptus *T* (*non UV*) est *om. T* inlicitus *ex* -tis *T*: -ti *BK* 4 dictum *K* petitur *BT* 5 ex nomine *T* 8 id est vel pa. vel ma. *T*: vel pa. vel ma. *K*: id est qui pa. *A*: id est qui pa. vel ma. *BD*: id est qui parentem aut ma. *C* 9 fratrem] parentem *A* 10 Internecium *K*: -civi *BT*: -cii *C* *codd. Pauli Fest.* 114, 8 *partim* internecibum test., *partim* internecidum test. *praebent* 11 testimonium *B* (*non D*) 12 bonorum operum seq. C^1K internecium *CK* 13 enectio *T*: enecatio (-ega-) C^1 *ut vid. K*: necatio *B Bern.* 14 in. praeponebant BC^1K neus *T*: ne huius *K* 16 contractio *K* 17 furvo] furum *T* furco C^1 sit *K* 19 Prevasio *T* al. rei *K* (*non A*) 20 earundem (-md-) rer. fit *ABC*: *om. K* 21 prevasio *T* autem ear. *A*: vero et ear. *K* 22 inmobiles *A* 23 cum] quam C^1 item *B* id est] idem *K* 24 Abbitus T^1 qui a larg. *B* 25 ambita amissuris *T* quam *om. K*

invadit. Peculatus iudicium in eos datur qui fraudem aerario 22
faciunt, pecuniamque publicam intervertunt. Nam a pecunia
peculatum esse dictum. Non autem sic iudicatur furtum rei
publicae, sicut rei privatae. Nam ille sic iudicatur ut sacrilegus,
quia fur est sacrorum. Repetundarum accusatur, qui pecunias 23
a sociis cepit. In hoc iudicio reus si ante moriatur, in bona
eius iudicium redditur. Incesti iudicium in virgines sacratas vel 24
propinquas sanguine constitutum est. Qui enim talibus mi-
scuntur incesti, id est incasti habentur. Maiestatis reatu tenentur 25
hi qui regiam maiestatem laeserunt vel violaverunt, vel qui
rempublicam prodiderunt vel cum hostibus consenserunt. Piacu- 26
lum dictum pro eo quod expiari potest; commissa sunt enim
quae erant quoquo ordine expianda.

De poenis in legibvs constitvtis. Dupliciter malum XXVII
appellatur: unum, quod homo facit, alterum, quod patitur.
Quod facit, peccatum est; quod patitur, poena. Malum autem
tunc plenum est, cum et praeteritum est et inpendet, ut sit et
dolor et metus. Poena dicta quod puniat. Est autem epithetum 2
nomen, et sine adiectione non habet plenum sensum: adicis
poena carceris, poena exilii, poena mortis, et inples sensum.
Supplicium proprie dictum non qui quoquo modo punitur, sed 3
ita damnatur ut bona eius consecrentur et in publico redigantur.
Nam supplicia dicebantur supplicamenta. Et supplicium dici-
tur, de cuius damnatione delibatur aliquid Deo; unde et sup-
plicare. Octo genera poenarum in legibus contineri Tullius 4
scribit: id est damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam,
exilium, servitutem et mortem. His namque poenis vindicatur
omne perpetratum peccatum. Damnum a diminutione rei voca- 5

1 eo K^1 eratio T 2 a *om.* T^1K (*non A*) 3 pec. est ABT: puplica pec. est K dicta K: dictum iudicium A rei publ. . . . iudicatur *add. in marg.* T 5 pecuniam K 6 in hoc *om.* C^1 oriatur T^1 10 vel voluerunt K qui *om.* K 12 commissa *om.* K (*non A*) enim *om.* T 13 expiandi K (*non A*) 17 plenum quum T sit dolor et B^1; sit hodorem U *ut vid.* 19 adice K 20 p. mortis *om.* K (*teste Kueblero*) inplenscensum T 21 dicitur T quomodo BKT *ante corr.* punitur] patitur C^1 22 redicantur K 23 supplicitor cuius damnatio K (*non A*) 24 Deo] de eo TK (*non A*) 25 continere K 28 a *om.* T

6 tum. Vincula a vinciendo, id est artando dicta, eo quod con-
7 stringant atque retineant; vel quia vi ligant. Conpedes dicti
8 quia continent pedes. Peducae sunt laquei quibus pedes in-
9 laqueantur, dictae a pedibus capiendis. Catenae autem, quod
capiendo teneant utraque vestigia, ne progrediantur. Item
10 catenae, quod se capiendo teneant plurimis nodis. Manicae
sunt vincula quibus manus capiuntur; licet et manicae tuni-
11, 12 carum sunt. Nervi. Boia est torques damnatorum, quasi iugum
13 in bove ex genere vinculorum est. Carcer, in quo custodiuntur
noxii. Et dictus carcer quod eo homines coerceantur inclu-
danturque, quasi arcer, ab arcendo scilicet. Locum autem in
quo servantur noxii, carcerem dicimus numero tantum singulari;
unde vero emittuntur quadrigae, carceres vocamus numero tan-
14 tum plurali. Verbera dicta, quia cum agitantur, aerem ver-
berant. Hinc flagra et plagae et flagella, quia cum flatu et
strepitu in corpore sonant. Nam plagae, quasi flagae; sed
plagae et flagra primae positionis sunt, flagella autem per diminu-
15 tionem dicta. Anguilla est qua coercentur in scholis pueri,
16 quae vulgo scotica dicitur. Fustes sunt quibus iuvenes pro
criminibus feriuntur, appellati quod praefixi in fossis stent;
17 quos palos rustici vocant. Vectes dicti quod manibus vecten-
tur, unde ostia saxaque velluntur; sed hi ad poenas legum non
18 pertinent. Virgae sunt summitates frondium arborumque, dictae
quod virides sint, vel quod vim habeant arguendi; quae si lenis
fuerit, virga est; si certe nodosa vel aculeata, scorpio rectissimo
19 nomine, quia arcuato vulnere in corpus infigitur. Ictus proprie

1 vincendo *K* constringat *B* 2 quia vigilant vel sciunt *K* dictae *C* 3 Peduces *BCK* 4 Catena . . . teneat *C* 6 Manices *BC* 7 manus] manicae *K* 8 Nervi *om. C* Boia sive nervicula est *C* iugus *BTV*[1]: iuga *C* 9 est *om. K* in quo . . . carcer *om. K* (*non A*) 10 quo eo *T* 11 arcer] a carcere *K* (*non A*) si licet *T* 12 diximus *B* tant. num. sing. *T*: num. sing. *B* 14 agitatur *C*[1] verberent *T* 15 plage *corr. in ras. T* 17 sed plage *T*[2]: set flage *ut vid. T*[1] per dirivationem *K* 18 scola *K* 19 inscotica *C*[1] 20 astent *C* 22 ostea *CT*: et ostea *U*: ostea (ho-) vectea *KM* (*non A*), *unde Kuchlerus versum fingit* ostia vecte| Saxaque velluntur hi *om. T* 24 viride *T* sunt *B* habent *T* urguendi *Schwarz* qui si *B* 25 urga *T* certe *BCT*: autem *K* 26 acuato *K*

flagellorum sunt, ab agitando vocati. Vngulae dictae quod 20
effodiant. Haec et fidiculae, quia his rei in eculeo torquentur,
ut fides inveniatur. Eculeus autem dictus quod extendat. Tor- 21, 22
menta vero, quod torquendo mentem inveniant. Est et latomia 23
supplicii genus ad verberandum aptum, inventum a Tarquinio
Superbo ad poenam sceleratorum. Iste enim prior latomias,
tormenta, fustes, metalla atque exilia adinvenit, et ipse prior
regibus exilium meruit. Talio est similitudo vindictae, ut tali- 24
ter quis patiatur ut fecit. Hoc enim et natura et lege est insti-
tutum, ut 'laedentem similis vindicta sequatur.' Vnde et illud
est legis (Matth. 5, 38): 'Oculum pro oculo, dentem pro dente.'
Talio autem non solum ad iniuriam referendam, sed etiam pro
beneficio reddendo ponitur. Est enim communis sermo et
iniuriae et beneficentiae. Ignominium, eo quod desinat habere 25
honestatis nomen is qui in aliquo crimine deprehenditur. Di-
ctum est autem ignominium quasi sine nomine, sicut ignarus sine
scientia, sicut ignobilis sine nobilitate. Hoc quoque et in- 26
famium, quasi sine bona fama. Fama autem dicta quia fando,
id est loquendo, pervagatur per traduces linguarum et aurium
serpens. Est autem nomen et bonarum rerum et malarum.
Nam fama felicitatis interdum est, ut illud, 'inlustris fama,'
quod laus est: malarum, ut Vergilius (Aen. 4, 174):

Fama, malum qua non aliud velocius ullum.

Fama autem nomen certilocum non habet, quia plurimum men- 27
dax est, adiciens multa vel demutans de veritate: quae tamdiu
vivit, quamdiu non probat. At ubi probaveris, esse cessat, et

1 vocata *T ante corr.* 2 ficulae C^1 aculeo *BK* 3 autem *om. K* 4 inveniat *K* La. est sup. *K* lautumnum *BKT*: lautumium *C*: latumnum *A* 6 poenas *BC* lautumnas *CK*: latumnas *T*: lautumna *B* 7 met. fus. *K* prior regibus *ABT*: prior ex regibus *C*: prior regum *K fort. recte* 9 et naturae lege *K* (*teste Knoblero*) 10 unde ill. *T* 11 legis *om. K* 12 autem *om. K* 14 Ign. dictum eo *T* 15 aliquo crimen *KT*: aliquod crimen *BC* 17 sci. et sicut *T* et *om. T* 18 b. fame C^1 19 provocatur *B* 21 nam fame *T* felicitatis K^2 (K^1 *n. l.*; *sed* felicius *teste Knoblero*) 22 malorum et virg. *K* 23 quo *B*: quia *T* illum *T*: illud C^1 24 Fama *K*: Famae (-me) *BCT* Fama, nomen incerti, locum non habet *Tertull. Apolog.* 7 26 ubi probavit, cessat esse *Tertull.*

28 exinde res nominatur, non fama. Exilium dictum quasi extra solum. Nam exul dicitur qui extra solum est. Vnde postliminium redeuntibus, hoc est de exilio reducendis, qui sunt eiecti in iniuria, id est extra limen patriae. Dividitur autem exilium in
29 relegatis et deportatis. Relegatus est, quem bona sua sequun-
30 tur : deportatus, quem non sequuntur. Proscriptio exilii procul damnatio, quasi porro scriptio. Item proscriptus, quia palam
31 scriptus. Metallum est ubi exules depo(r)tantur ad eruendam
32 venam marmoraque secanda in crustis. Servitus a servando vocata. Apud antiquos enim qui in bello a morte servabantur, servi vocabantur. Haec est sola malorum omnium postrema, quae liberis omni supplicio gravior est ; nam ubi libertas periit,
33 una ibi perierunt et omnia. Mortium vero diversi casus, ex quibus crux vel patibulum, in quo homines adpensi cruciantur
34 vel patiuntur ; unde et nomina habent. Patibulum enim vulgo furca dicitur, quasi ferens caput. Suspensum enim et strangulatum ex eo exanimat ; sed patibuli minor poena quam crucis. Nam patibulum adpensos statim exanimat, crux autem subfixos diu cruciat ; unde et in Evangelio latronibus, ut morerentur et de ligno ante sabbatum deponerentur, crura confracta sunt,
35 quia ligno suspensi cito mori non poterant. In ipso quoque genere necis differt. Crudelius est enim in aqua spiritum torquentes extingui, ignibus uri, frigore et fame necari, canibus et bestiis exponi. Nam ferro mori aetas quoque maior optavit. Gladius enim sine graviore cruciatu conpendiosa morte vitam
36 finire novit. Culleum est parricidale vasculum ab occulendo,

1 Ex. autem dic. *K* 2 sol. est nam *K ante corr.* qui] quia *C* postliminio *BT* 3 reducentibus *K* (*non A*) sint *T* eiectis *T ante corr.* 4 in iniuriam *B* (*non A*) : iniuria C^1 6 dep. . . . seq. *om.* C^1 exilio *C* 7 qu. por. scr. *om. T* scripto *K* quia] quasi *C* 8 depotantur *K* : deputantur *BCT* : *corr. dett.* 9 Ser. a vocando *K ante corr.* 11 servi voc. *om. T* sola *om.* T^1 : summa *K* (*non A*) 13 pereunt omnia *C* div. sunt ca. *C* in q. *CK* (*ex* ex q.) 14 omnes *T* 16 str. ex eo *K* : str. haec ex eo *BD* : instr. et ex eo C^1 : str. eo *T* 17 examinat C^1T 18 examinat C^1T^1 22 spiritu (spũ) *B* : ipsum *C* torquente *Arev.* 23 negari C^1K 24 aetas] et has *T* aptavit *K* : optaverit *Tertull. Apol.* 9 25 graviore (-ri) *BCK* : maiore *T* 26 masculum *ut vid. T*

id est claudendo dictum. Est autem uter ex corio factus, in quo parricidae cum simio et gallo et serpente inclusi in mare praecipitantur. Omnium autem istarum mortium genus animadversio nominatur. Animadversio enim est, quando iudex 37
reum punit; et dicitur animadvertere, id est animum illuc advertere, intendere utique ad puniendum reum, quia iudex est. Ideo 38
autem Romani aquam et ignem interdicebant quibusdam damnatis, quia aer et aqua cunctis patent et omnibus data sunt; ut illi non fruerentur quod omnibus per naturam concessum est.

De Chronicae vocabvlo. Chronica Graece dicitur quae XXVIII
Latine temporum series appellatur, qualem apud Graecos Eusebius Caesariensis episcopus edidit, et Hieronymus presbyter in Latinam linguam convertit. Χρόνος enim Graece, Latine tempus interpretatur.

De momentis et horis. Tempora autem momentis, horis, XXIX
diebus, mensibus, annis, lustris, saeculis, aetatibus dividuntur. Momentum est minimum atque angustissimum tempus, a motu siderum dictum. Est enim extremitas horae in brevibus inter- 2
vallis, cum aliquid sibi cedit atque succedit. Hora Graecum nomen est, et tamen Latinum sonat. Hora enim finis est temporis, sicut et ora sunt finis maris, fluviorum, vestimentorum.

De diebvs. Dies est praesentia solis, sive sol supra terras, XXX
sicut nox sol sub terris. Vt enim dies aut nox sit, causa est aut supra terram sol, aut sub terris. Dies legitimus viginti quattuor horarum, usque dum dies et nox spatia sui cursus ab oriente usque ad alium orientalem solem caeli volubilitate concludat. Abusive autem dies unus est spatium ab oriente sole usque ad occidentem. Sunt autem diei spatia duo, interdianum atque 2

4 est (*prius*) *om.* T 6 ad *om.* T 7 aquam et ignem C^1K^2: aqua et ignem K^1: aqua et igni BT quibus dam. B 8 et *om.* C^1 patet BCT data est BT 10 quae $ABKT$: quia C^1: *om.* L 17 menimum C^1K a mo. si. dic. *om.* KL (*non* A) 21 ora] orae *dett.* finis BKL: fines CT 22 prescientia T supra] super (*corr. ex* sup?) T 23 si. non sol C: si. nox B^1T 24 legimus T^1: legitimus est B 25 hor. est us. K 26 orientalem *ex* orientem K vol. concl.] volventem K^1 (*L n. l.*) 27 abusive . . . sole *om.* K^1 (*non* AD) (*L n. l.*)

nocturnum; et est dies quidem horarum viginti quattuor, spa-
3 tium autem horarum duodecim. Vocatus autem dies a parte meliore. Vnde et in usu est ut sine commemoratione noctis numerum dicamus dierum, sicut et in lege divina scriptum est
4 (Genes. 1, 5): 'Factum est vespere et mane dies unus.' Dies secundum Aegyptios inchoat ab occasu solis: secundum Persas ab ortu solis: secundum Athenienses a sexta hora diei; secundum Romanos a media nocte. Vnde et tunc gallicinium est, quorum vox diei ostendit praeconium, quando et mesonyctius
5 afflatus fit. Dies dicti a diis, quorum nomina Romani quibusdam sideribus sacraverunt. Primum enim diem a Sole appellaverunt, qui princeps est omnium siderum, sicut et idem dies caput est
6 cunctorum dierum. Secundum a Luna, quae Soli et splendore et magnitudine proxima est, et ex eo mutuat lumen. Tertium ab stella Martis, quae Vesper vocatur. Quartum ab stella
7 Mercurii, quam quidam candidum circulum dicunt. Quintum ab stella Iovis, quam Phaethontem aiunt. Sextum a Veneris stella, quam Luciferum asserunt, quae inter omnia sidera plus lucis habet. Septimus ab stella Saturni, quae sexto caelo locata
8 triginta annis fertur explere cursum suum. Proinde autem ex his septem stellis nomina dierum gentiles dederunt, eo quod per eosdem aliquid sibi effici existimarent, dicentes habere a Sole spiritum, a Luna corpus, a Mercurio ingenium et linguam, a Venere voluptatem, a Marte sanguinem, a Iove temperantiam, a Saturno humorem. Talis quippe extitit gentilium stultitia,
9 qui sibi finxerunt tam ridiculosa figmenta. Apud Hebraeos autem dies prima una sabbati dicitur, qui apud nos dies dominicus est, quem gentiles Soli dicaverunt. Secunda sabbati se-

1 spatium] spatia *K* 5 factum est *om.* T^1 8 tunc *om.* *K* 9 quando . . . fit *om.* *K* 10 sit *BV* §§ 5–7 *iterum in fine lib.* XV *hab.* *D* quib. Rom. *T* 12 quia *Isid. nat. rer.* 3, 2 cap. cunct. *K* 13 soli et *CK*: solis et *B*: solis est *T* 15 Vesper] vespa *T* 16 quidam] quam *B* 19 septimum *BC* sexto] septimo *dett.* 20 fertur] ferunt *K* (*L n. l.*) suum *om.* *K* (*L n. l.*) 21 dierum *BCT*: diebus *K* (*L n. l.*) 22 aliquid *om.* *K*(*L n. l.*) a sole habere *B* 24 a Mar. sang. *ante* a Merc. *K* 27 dicibatur *K* (*non D*) 28 quem . . . dic. *om.* *KL* quam *T ut vid.* (*non U*) secunda feria *om.* *K* (*non L*)

cunda feria, quem saeculares diem Lunae vocant. Tertia sabbati tertia feria, quem diem illi Martis vocant. Quarta sabbati quarta feria, qui Mercurii dies dicitur a paganis. Quinta sabbati quinta feria est, id est quintus a die dominico, qui apud **10** gentiles Iovis vocatur. Sexta sabbati sexta feria dicitur, qui apud eosdem paganos Veneris nuncupatur. Sabbatum autem septimus a dominico dies est, quem gentiles Saturno dicaverunt et Saturni nominaverunt. Sabbatum autem ex Hebraeo in Latinum requies interpretatur, eo quod Deus in eo requievisset ab omnibus operibus suis. Melius autem in vocabulis dierum **11** de ore Christiano ritus loquendi ecclesiasticus procedit. Tamen si quem forte consuetudo traxerit, ut illud exeat ex ore quod inprobat corde, intellegat illos omnes, de quorum nominibus appellati sunt hi dies, homines fuisse : et propter beneficia quaedam mortalia, quia plurimum potuerunt et eminuerunt in hoc saeculo, delati sunt eis ab amatoribus suis divini honores et in diebus et in sideribus ; sed primum a nominibus hominum sidera nuncupata, et a sideribus dies sunt appellati. A fando **12** autem feriae nuncupatae sunt, quod sit in eis nobis tempus dictionis, id est in divino vel humano officio fari. Sed ex his festos dies hominum causa institutos, feriatos divinorum sacrorum. Partes diei tres sunt : mane, meridies et suprema. Mane **13, 14** lux matura et plena, nec iam crepusculum. Et dictum mane a mano ; manum enim antiqui bonum dicebant. Quid enim melius luce ? Alii mane aestimant vocari a Manibus, quorum conversatio a luna ad terram est. Alii putant ab aere, quia

1 quem . . . vocant *om. KL* dies *A* (*non D*) tertia . . . (§ 10) nuncupatur] sic tertia quarta et (*om. L*) quinta et sexta sabbati sexta feria *KL* 3 qui mercuris *T* : quemorcoris *U* : qui mercoris *B* : qui mercories *A* dicitur *om. A* (*non D* 6 Sabbatus *K* (*non L*) 7 dies est *CU* : die est *ABDT* : id est *KL* quem . . . autem] a primo qui *KL* quam *C* 8 et Sat. nom. *om. T* saturnis *ABCDU* 9 Deus *om. K* 13 de quorum] decorum *B* 14 propter beneficia *CK* : per ben. *D* : pro ben. *T* (*et fort. Isid.*) : pro beneficiis *B* 15 eminuerunt *BCDT* : invenerunt *K* 16 ei *K* divino honore sed in *T* 17 a nom.] hominibus *K* 18 app.] nuncupati *K* 19 appellatae *K* eos *T* 21 causas *K* 24 mano] manu *codd.* 25 aestimant *K* : exstimant (ext-) B^1T : existimant *C* 26 conversio *B* a terra *B* ab ea re *K* : habere C^1T

15 manus, id est rarus, est atque perspicuus. Meridies dicta quasi medidies, hoc est medius dies; vel quia tunc purior dies est. Merum enim purum dicitur. In toto enim die nihil clarius meridie, quando sol de medio caelo rutilat et omnem orbem
16 pari claritate inlustrat. Suprema est postrema pars diei, quando sol cursum suum in occasum vertit: dicta quod superest ad
17 partem ultimam diei. Serum vocatum a clausis seris, quando
18 iam nox venit, ut unusquisque somno tutior sit. Hodie quasi
19 hoc die; et quotidie, non cotidie, ut sit quot diebus. Cras quod
20 est postea. Hesternum est pridie; et dictum hesternum ab eo quod iam dies ipse sit a nobis extraneus et praetereundo
21, 22 alienus. Pridie autem quasi priori die. Perendie, id est per ante diem, vel in antecessum, id est prius.

XXXI De nocte. Nox a nocendo dicta, eo quod oculis noceat. Quae idcirco lunae ac siderum lucem habet, ne indecora esset, et ut consolaretur omnes nocte operantes, et ut quibusdam animantibus, quae lucem solis ferre non possunt, ad sufficien-
2 tiam temperaretur. Noctis autem et diei alternatio propter vicissitudinem dormiendi vigilandique effecta est, et ut operis
3 diurni laborem noctis requies temperet. Noctem autem fieri, aut quia longo itinere lassatur sol, et cum ad ultimum caeli spatium pervenit, elanguescit ac tabefactus efflat suos ignes; aut quia eadem vi sub terras cogitur qua super terras pertulit lumen, et sic umbra terrae noctem facit. Vnde et Vergilius (Aen. 2, 250):

Ruit Oceano nox,
involvens umbra magna terramque polumque.

4 Noctis partes septem sunt, id est vesper, crepusculum, conti-

1 *vel μανός* rarus *BT*: clarus *CK* 2 hoc . . . dies *om. K* (*non A*) purius *K*: prior *T* est *om. B* 4 de medio *KT*: medio *B*: in medio *C* et . . . inl. *om. K* (*non A*) 6 a parte ultima *T* 7 clausis *ex* claris *K* 8 ut] et *T* Hodie] Die *T* 9 non cot. *om. T* sit *om. C*¹ 10 postera *Arev.* (*cf. Aug. loc. hept.* 3, 12, p. 572, 29) Externum *codd.* (*et Isid.*) externum (-no) *ABCT*: sternum *K* 13 in *om. B* 14 eo *om. T* 15 inde contra *T* 16 consolarentur *CK* 20 temperaret *CK* 21 lassatus *C* 22 pervenerit *C*²*K*: pervenent *C*¹ labefactus *dett.*: labefactos *Arev.* (*ex Lucr.* 5, 651) 23 qui *C*¹ vis *K* quia *C*¹: qui *T* protulit *K*

cinium, intempestum, gallicinium, matutinum, diluculum. Ve- 5
sperum ab stella occidentali vocatum, quae solem occiduum sequitur et tenebras sequentes praecedit. De qua Vergilius (Aen. 1, 374):

Ante diem clauso conponit vesper Olympo.

Tenebras autem dictas, quod teneant umbras. Crepusculum 6, 7
est dubia lux. Nam creperum dubium dicimus, hoc est inter lucem et tenebras. Conticinium est quando omnes 8
silent. Conticescere enim silere est. Intempestum est medium 9
et inactuosum noctis tempus, quando agi nihil potest et omnia sopore quieta sunt. Nam tempus per se non intellegitur, nisi per actus humanos. Medium autem noctis actum caret. Ergo intem- 10
pesta inactuosa, quasi sine tempore, hoc est sine actu, per quem dinoscitur tempus; unde est: 'Intempestive venisti.' Ergo intem-
pesta dicitur quia caret tempora, id est actum. Gallicinium pro- 11
pter gallos lucis praenuntios dictum. Matutinum est inter absces- 12
sum tenebrarum et aurorae adventum; et dictum matutinum quod hoc tempus inchoante mane sit. Diluculum quasi iam inci- 13
piens parva diei lux. Haec et aurora, quae solem praecedit.
Est autem aurora diei clarescentis exordium et primus splendor 14
aeris, qui Graece ἠὼς dicitur; quam nos per derivationem auroram vocamus, quasi eororam. Vnde est illud (Virg. Aen. 2, 417):

et laetus Eoos
Eurus equis.

et (Virg. Aen. 1, 489):

Eoasque acies.

De hebdomada. Hebdomada dicta a numero septem XXXII
dierum, quorum repetitione et menses et anni et saecula pera-

2 quae] quod *B* 3 sequuntur *B* 5 clausum *K* conponet *Virg.* (*et Isid.*?) § 7 *ante* § 5 *BTD* (*et Isid.*) 8 omnia *C* 9 silet C^1 10 o. sapore C^1: omni opere *A* 11 nisi act. B^1 12 caret actum *K* (*non A*) intempestas *C*: tempestas *B* 13 haec est *B* 14 intempestiva K^1 ergo . . . actum *om. K* in tempestate *T* 15 quia] quae *A* tempore *B* Gallicinius . . . dictus *K* 16 est *om. K* accessum *T* 17 aurorae] lucis *K* (*non A*) 18 in quo ante *C* maniscit *K* 19 precidit *T* 21 quam] quem *CK* 22 qu. eurorum *K* 23 eoos BT^1: eous KT^2: cois *C* 24 cusus C^1 25 et] et iterum *CK*: *om. BDT*

guntur ; ἑπτὰ enim Graeci septem dicunt. Hanc nos septimanam vocamus, quasi septem luces. Nam mane lux est. Octavus autem dies idem primus est, ad quem reditur et a quo rursus hebdomadae series orditur.

XXXIII De mensibvs. Mensis nomen est Graecum de lunae nomine tractum. Luna enim μήνη Graeco sermone vocatur ; unde et apud Hebraeos menses legitimi non ex solis circulo, sed ex lunae cursu enumerantur, quod est de nova ad novam.

2 Aegyptii autem primi propter lunae velociorem cursum, et ne error conputationis eius velocitate accideret, ex solis cursu diem mensis adinvenerunt ; quoniam tardior solis motus facilius

3 poterat conprehendi. Ianuarius mensis a Iano dictus, cuius fuit a gentilibus consecratus ; vel quia limes et ianua sit anni. Vnde et bifrons idem Ianus pingitur, ut introitus anni et exitus

4 demonstraretur. Februarius nuncupatur a Februo, id est Plutone, cui eo mense sacrificabatur. Nam Ianuarium diis superis, Februarium diis Manibus Romani consecraverunt. Ergo Februarius a Februo, id est Plutone, non a febre, id est aegritudine

5 nominatus. Martius appellatus propter Martem Romanae gentis auctorem, vel quod eo tempore cuncta animantia agantur ad

6 marem et ad concumbendi voluptatem. Idem appellatur et mensis novorum, quia anni initium mensis est Martius. Idem et novum ver ab indiciis scilicet germinum, quia in eo viridan-

7 tibus fructibus novis transactorum probatur occasus. Aprilis pro Venere dicitur, quasi Aphrodis ; Graece enim Ἀφροδίτη Venus dicitur ; vel quia hoc mense omnia aperiuntur in florem, quasi

8 Aperilis. Maius dictus a Maia matre Mercurii ; vel a maioribus

1 enim *om.* *K* grece s. dicitur *T* 3 oct. . . . ord. *om.* *C* prim. ad *K* 4 ebdomadis *T* 5 gr. no. est *C* : no. gr. *A* de . . . trac. *om.* *T* 6 grece *C* 7 circulos C^1 8 numerantur *K* qui est *dett.* 11 dies *K* : duodecim *Schwarz* 12 cui *CK* 13 gentibus *K* (*non A*) 14 biformis *K* (*non A*) et *om.* *T* 15 demonstretur *BT* a februa *codd.* (*etiam Trin.*) 16 cui neominiae sacrificabantur *K* 17 februarius *K* cons. Rom. *K* 18 a februa *codd.* (*etiam Trin.*) febre egr. *T* 20 actorem *T* 21 marem] martem C^1 concubendi *KT* 22 initio *K* 23 novum ver T^2 : november *BDT*^{1}*A* (*ex*-bris) *Trin.* : primum (*ex*-us *C*) ver *CK* 24 praebetur *K* 25 afrodis *CK* : afrondis *ABT* greci *K* enim *om.* *A* Ἀφροδίτη] afrodis *codd.* 26 hoc in mense *K* (*non A*) aperientur *K* (*non A*) 27 a moribus maioris na. *K* (*non A*)

natu, qui erant principes reipublicae. Nam hunc mensem maioribus, sequentem vero minoribus Romani consecraverunt. Vnde et Iunius dicitur. Antea enim populus in centurias 9
seniorum et iuniorum divisus erat. Iulius vero et Augustus 10
de honoribus hominum, Iulii et Augusti Caesarum, nuncupati sunt. Nam prius Quintilis et Sextilis vocabantur: Quintilis, quia quintus erat a Martio, quem principem anni testantur esse Romani; Sextilis similiter, quod sextus. September nomen 11
habet a numero et imbre, quia septimus est a Martio et imbres habet. Sic et October, November atque December ex numero et imbribus acceperunt vocabula; quem numerum decurrentem December finit, pro eo quod denarius numerus praecedentes numeros claudit. Kalendas autem, Nonas et Idus propter festos 12
dies Romani instituerunt; vel propter officia magistratuum. In his enim diebus conveniebatur in urbibus. Quidam autem 13
Kalendas a colendo appellari existimant. Apud veteres enim omnium mensuum principia colebantur, sicut et apud Hebraeos. Idus autem plerique Latinorum ab edendo dictum putant, quod hi dies apud veteres epularum essent. Nonae a nundinis 14
vocatae. Nundinae enim sunt publicae conventiones sive mercimonia.

De solstitiis et aeqvinoctiis. Solstitium dictum quasi XXXIV
solis statio, quod tunc sole stante crescant dies vel noctes. Aequinoctium appellatum quod tunc dies et nox horarum
spatio aequali consistunt. Duo sunt autem solstitia: unum 2
aestivum, VIII Kal. Iul., de quo tempore remeare sol ad inferiores incipit circulos; aliud hiemale, VIII Kal. Ian., quo tempore sol altiores incipit circulos petere. Vnde hiemalis solstitii dies minimus, sicut aestivi maximus invenitur. Item 3

3 ante *CT ex corr.* centuria *CKT* 4 div. est *K* et *om. C*¹ 8 romanis *C*¹ quod sit se. *K* 9 et imb. ha. sic et *om. K* (*non A*) 11 decurrente decembre *K* 12 num. praec. *om. T* 18 dictos *K* 19 apud] quod *B* Nonas *K*: non (*del.*) ea (*del.*) nonae *C* 21 metcimonia *C*¹ 23 statium *K* crescat *C*: crescunt *K* 24 nox] noctes *KT ante corr.* 25 spatia aequalia *K* solicia *K*¹ 26 estuum *C*¹: est iunium *T* de *om. K* 28 temp. alt. *K* hiemales . . . minores . . . maiores inveniuntur *K* 29 solistiis *T*

duo sunt aequinoctia, unum vernale et aliud autumnale, quae Graeci ἰσημερίας vocant. Sunt autem haec aequinoctia die VIII Kal. Apr. et VIII Kal. Oct., quia annus olim in duas tantum partes dividebatur, hoc est in aestivum et hiemale solstitium, et in duo hemisphaeria.

XXXV De temporibvs anni. Tempora anni quattuor sunt: ver, aestas, autumnus et hiems. Dicta sunt autem tempora a communionis temperamento, quod invicem se humore, siccitate, calore et frigore temperent. Haec et curricula dicuntur, quia
2 non stant, sed currunt. Constat autem post factum mundum ex qualitate cursus solis tempora in ternos menses fuisse divisa. Quorum temporum talem veteres faciunt discretionem, ut primo mense ver novum dicatur, secundo adultum, tertio praeceps.
3 Sic [et] aestas in suis tribus mensibus, nova, adulta et praeceps. Sic [et] autumnus, novus, adultus et praeceps. Item hiems, nova, adulta et praeceps sive extrema. Vnde est illud (Virg. Georg. 1, 340):

Extremae sub casu hiemis.

Ver autem dictum quod viret. Tunc enim post hiemem vesti-
4 tur tellus herbis, et in florem cuncta rumpuntur. Aestas dicitur ab aestu, id est a calore; et aestas quasi usta, id est exusta et arida.
5 Nam calor aridus est. Autumnus a tempestate vocatus quando
6 et folia arborum cadunt et omnia maturescunt. Hiemem ratio hemisphaerii nuncupavit, quia tunc breviori sol volvitur circulo. Vnde et hoc tempus bruma dicitur, quasi βραχύς, id est brevis; vel a cibo, quod maior sit tunc vescendi appetitus. Edacitas enim Graece βρῶμα appellatur; unde et inbrumarii dicuntur

2 octabo kalendarum octubrium et octabo kalendarum aprilium T^1 3 tan. ol. in du. *T* 4 in hiem. *BC* 6 sunt qu. *C* 7 aut. hi. *K* autem *om. K* 8 quod] quo *K* 11 fuisset *T* 12 tales *K* discr. fac. *B* primum mensem *K* 13 secundum . . . tertium *BK* 14 et *hab. BK*: *om. ACT* 15 et *hab. BT*: *om. ACK* adul. praec. *K* (*non A*) item . . . praec. *om. A* 16 adul. praec. *K* unde et illud *A*: unde et est illud *B*: *om. K* 18 caso *K*: casum *C* 19 vertitur *B* 21 usta id est *om. K*: id est exusta *om. T* 22 Aut. autem a *K* vocatur *C* 25 βραχύς] brachin *C*: braxin *B*: bracin *K*: brasin *T* quasi βραχὺ ἦμαρ id est brevis dies *Serv. ad Aen.* 2, 472 27 βρῶμα] bruma (-mo *C*) *codd.* inbrumari C^1: inbruniarii *ut vid. T*: brumarii *K*: brumatici *B*: brumati *Gloss.*